

DEMOGRÁFIA

54. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
2011

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER,
KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), KOPP MÁRIA,
PONGRÁCZ TIBORNÉ, SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER

SZERKESZTŐSÉG:

SPÉDER ZSOLT főszerkesztő
ŐRI PÉTER felelős szerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő
MURINKÓ LÍVIA szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ZSOLT SPÉDER editor-in-chief
PÉTER ŐRI responsible editor
FERENC KAMARÁS editor
LÍVIA MURINKÓ editor

OLVASÓSZERKESZTŐK:

NÁCSA KLÁRA, ŐRI PÉTER

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1–3.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Földházi Erzsébet: Az osztrák és a német munkaerőpiac megnyitásának várható hatása Magyarország népességének alakulására 2011–2030 között 213
- Gál Zsolt: Munkaerő-migráció Szlovákiából az uniós csatlakozás után komparatív szemszögből 236

KÖZLEMÉNYEK

- Farkas Péter: Nyugdíjkorhatár, demográfia, foglalkoztatás 270

FIGYELŐ

- Emlékezés Mádai Lajosra. 2012 – halála 20. évfordulója (Kápolnai Iván) 283

IRODALOM

KÖNYVEK

- Hídvégi János: *Hulló magyarság*. Pytheas Kiadó, Budapest, 2011. 217 oldal. (Reprint: Athenaeum, 1938.) (Pongrácz Tiborné) 287
- Takács Judit – Kuhar Roman (szerk.): *Doing families. Gay and lesbian family practices*. (Családok alakítása: a meleg és leszbikus családok mindennapjai.) Mirovni Institut, Ljubljana, 2011. 164 oldal. (Szalma Ivett) 288
- Tarrósy István – Glied Viktor – Keserű Dávid (szerk.): *Új népvándorlás – Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 294 oldal. (Rédei Mária) 292

FOLYÓIRATCIKKEK

- Liefbroer, A. C. – Billari, F. C.: Bringing Norms Back in: a Theoretical and Empirical Discussion of Their Importance for Understanding Demographic Behaviour. (A normák visszaállítása: a normák fontosságának elméleti és empirikus megvitatása a demográfiai magatartás megértésének céljából.) *Population, Space and Place*, 2010/16. 287–305. (Spéder Zsolt) 294

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

- European Journal of Population 296
- Journal of Marriage and Family 296
- Population and Development Review 297
- Population Research and Policy Review 297
- Population Studies 298
- Population Trends 298

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Erzsébet Földházi: Anticipated effects of the opening of Austrian and German labour markets on the Hungarian demographics between 2011 and 2030	213
Zsolt Gál: Labour migration from Slovakia after the EU-accession from comparative perspective	236

ARTICLES

Péter Farkas: Age at retirement, demography, employment	270
---	-----

CHRONICLE

Lajos Mádai (1917–1992) (Iván Kápolnai)	283
---	-----

REVIEW

BOOKS

János Hídvégi: <i>Hulló magyarság</i> . (Vanishing Hungarians.) Pytheas Kiadó, Budapest, 2011. 217 p. (Reprint: Athenaeum, 1938.) (Tné Pográc)	287
Judit Takács – Kuhar Roman (eds.): <i>Doing families. Gay and lesbian family practices</i> . Mirovni Institut, Ljubljana, 2011. 164 p. (Ivett Szalma)	288
István Tarrósy – Viktor Glied – Dávid Keserü (eds.): <i>Új népvándorlás – Migráció a 21. században Afrika és Európa között</i> . (New mass migration: Migration between Africa and Europe in the 21st century.) Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 294 p. (Mária Rédei)	292

ARTICLES

Liefbroer, A. C. – Billari, F. C.: Bringing Norms Back in: a Theoretical and Empirical Discussion of Their Importance for Understanding Demographic Behaviour. <i>Population, Space and Place</i> , 2010/16. 287–305. (Zsolt Spéder)	294
--	-----

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

European Journal of Population	296
Journal of Marriage and Family	296
Population and Development Review	297
Population Research and Policy Review	297
Population Studies	298
Population Trends	298

Reproduction permitted only with indication of source.

Manuscripts are not kept or sent back.

AZ OSZTRÁK ÉS A NÉMET MUNKAERŐPIAC MEGNYITÁSÁNAK VÁRHATÓ HATÁSA MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK ALAKULÁSÁRA 2011–2030 KÖZÖTT

FÖLDHÁZI ERZSÉBET

2011. május 1-jén Ausztria és Németország is megnyitotta munkaerőpiacát az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozott közép-európai országok előtt: ettől kezdve az EU8 országok – Magyarország, Csehország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia – állampolgárai az Európai Unió „régí” 15 tagállamának mindegyikében korlátozások nélkül dolgozhatnak.

A szabad munkavállalást az unió 2004-es bővítése után az Egyesült Királyság, Írország és Svédország azonnal bevezette. Megindult a kelet-európai, főként a lengyel munkavállalók beözönlése, Magyarországról azonban a csatlakozást követő két évben csupán mintegy 10 ezer fő ment ezekbe az országokba. A többi tagország fokozatosan szüntette meg a korlátozásokat: Finnország, Olaszország, Spanyolország, Portugália és Görögország 2006-ban, Franciaország, Hollandia és Luxemburg 2007-ben, Belgium és Dánia 2009-ben. Ausztria és Németország a legutolsó időpontig kivárt, kihasználva a maximálisan lehetséges, 5 plusz 2 éves halasztást.¹

A két ország munkaerő-piaci nyitása minden bizonnyal hatással lesz az érintett közép-európai országokból – így Magyarországról is – az Európai Unió többi tagállamába irányuló vándorlásra. Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy megbecsüljük a munkaképes korú lakosság elvándorlásának várható mértékét és ennek az ország népességére gyakorolt hatását két évtizedes távlatban.

¹ Az EU ezen a területen az úgynevezett 2+3+2-es szabályt alkalmazza. Ha egy tagállam átmeneti mentességet kér a munkaerőpiacának megnyitása alól, akkor azt első körben két évre kapja meg. A két év elteltével – ha a tagállam nem jelezte az EU felé, hogy továbbra is fenn kívánja tartani a munkaerő-piaci korlátozásokat – a munkavállalás szabadsága automatikusan érvénybe lép. Ha jelzi e szándékát, akkor indoklás nélkül további három évvel hosszabbodik meg az átmeneti időszak. Ha letelik a további három év, a korlátozások csak akkor tarthatók fenn, amennyiben a tagállam igazolni tudja, hogy az új tagállamokból érkező munkavállalók korlátozásmentes beáramlása munkaerő-piaci zavarokat okozna. Ebben az esetben további kétéves hosszabbítás megengedhető. Összesen tehát 2+3+2, vagyis hét éven keresztül lehet korlátozni a szabad munkavállalást. Forrás: www.euractiv.hu

A migráció típusai, a migrációs potenciál, a migráció mérése

A nemzetközi migráció célja szerint három fő területre osztható, amelyek azonban nem függetlenek egymástól: a képzési, a munkavállalási és a család-egyesítés céljából történő migráció. A legnagyobb volumenű ezek közül a munkavállalási céllal történő migráció. A munkaerő-vándorlás egyik fontos jellegzetessége, hogy a munkavállalót (különböző csatornákon) gyakran követik a családtagok (főként feleségek és gyerekek), akik maguk is bevándorolnak és letelepednek a befogadó országban. Később aztán ők is megjelennek a fogadó ország munkaerőpiacán.

A migráció időtartamát tekintve is különböző formák lehetségesek: a végleg külföldre távozó kivándorlók; a tanulmányaikat vagy annak egy részét külföldön végző diákok; a rövidebb-hosszabb munkavállalási időszak után hazatérők; szezonális munkát vállalók (részben a határhoz közeli területeken, részben távolabbi országokban); a határ menti régiókban naponta ingázók; hosszabb időtartamra, esetenként ismétlődően ingázók, akik magyarországi munkahellyel rendelkeznek stb.

A vándorlás mérése összetett feladat, részben a vándorlás sokféle típusa, részben pedig a statisztikák hiányosságai miatt.

A migrációs szándék mérésére szolgál a *migrációs potenciál*, amely „egy ország népességének vagy valamely kisebb egységének (egy társadalmi csoportnak vagy egy régióknak) térbeli elmozdulási szándékainak mértékét fejezi ki. A migrációs potenciál mérése során a rövid és a hosszú külföldi munkavállalás, illetve a külföldi letelepedés szándékát vizsgálják. Valójában egy egyszerű aránymutatóról van szó, amely azt fejezi ki, hogy az adott népesség hány százaléka tervez migrációt – vagyis rövid vagy hosszú távú külföldi munkavállalást vagy kivándorlást” (Sík – Simonovits 2002. 207). A teljes migrációs potenciál azoknak az aránya az adott népességen belül, akik a migráció valamely formáját tervezik.

A tényleges, megvalósult migráció mértékére statisztikai adatokból, illetve különböző felmérések alapján lehet következtetni. A migráció számbavételének statisztikai forrásai lehetnek hivatalos adatgyűjtések, népszámlálások, továbbvezetett adatok, a fogadó országok statisztikái (tükörstatisztikák). Ezekben a statisztikákban a legálisan és tartósan az adott országban tartózkodók és munkát vállalók adatai jelennek meg, ők azonban csak a migráns népesség egy részét jelentik, miközben a már évtizedek óta külföldön élőket is tartalmazzák. Azokat, akik csak rövid időre vállalnak munkát, vagy nem regisztráltatják magukat, nehéz megtalálni a nyilvántartásokban. A survey jellegű felmérések – mint a

munkaerő-felmérés² – ez utóbbiakról is szolgáltathatnak adatokat, de azokat nem érik el, akik családotul mentek külföldre.

Migrációs szándékok – a migrációs potenciál alakulása

A migráció különböző formáira való hajlandóságot – a migrációs potenciált – ismétlődő adatfelvételekkel mérik Magyarországon és a régió más országai-ban is. Magyarországra vonatkozóan alapvetően két dolgot állapíthatunk meg: egyrészt a rendszerváltás után szinte folyamatosan nőtt azok száma, akik a migráció valamilyen formáját tervezték; másrészt, a magyar mutató a legalacsonyabbak közé tartozott és tartozik ma is Közép-Kelet-Európában.

Magyarországon a migrációs potenciál 1990 és 2001 között ugyan több mint kétszeresére nőtt – az emelkedés főleg a munkavállalási szándékban nyilvánult meg –, de még így is alacsonyabb volt, mint a többi kelet-európai országban. Alacsonyabb volt a kivándorlási szándék is.

A rendszerváltást követően az Európai Unióhoz való csatlakozás volt a következő mérföldkő a migráció történetében. A csatlakozás előtti időszakra vonatkozóan 2003-ra több forrásból is vannak adataink. Az ISSP³ adatai szerint az európai országok felnőtt lakosainak 11%-a kész arra, hogy lakóhelyet változtasson, 6% pedig más földrészre is elköltöznék. A KSH 2003-as munkaerő-felmérésének adatai szerint a magyarországi 15–74 éves népesség 4%-a foglalkozott a külföldi munkavállalás gondolatával, ami 300 ezer főt jelent. Közülük 35 ezren tettek tényleges előkészületeket a munkavállalásra, 122 ezren gyűjtöttek információt, csaknem felük azonban – 144 ezren – semmit nem tett ez ügyben. Egy uniós forrás szerint⁴ a magyarok, csehek és szlovákok 11%-a tervezte, hogy öt éven belül munkát vállal az EU régi tagállamaiban, de csak alig több mint 1% gondolta úgy, hogy le is telepszik.⁵

A csatlakozást követően, 2005-ben kiugróan magas volt a migrációs potenciál értéke, bár ekkor még csak három ország (az Egyesült Királyság, Írország és Svédország) nyitotta meg munkaerőpiacát. Átmeneti csökkenés után 2007-ben újabb növekedési hullám következett, amelyet feltehetően az okozott, hogy 2006 májusa és 2007 májusa között újabb hat ország (Görögország, Spanyolország, Portugália, Finnország, Olaszország és Hollandia) szüntette meg a korlá-

² A munkaerő-felmérés keretében a KSH 1992 óta gyűjt adatokat a 15–74 éves személyek gazdasági aktivitásáról, és negyedévente teszi közzé. Hasonló adatgyűjtés folyik az Eurostat koordinálásával az Európai Unió 27 tagországában, a 3 tagjelölt országban és a 3 EFTA országban (Labour Force Survey, LFS).

³ International Social Survey Programme.

⁴ Migration trends in an enlarged Europe (2004) European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.

⁵ Magyarok külföldi munkavállalása. Kutatási beszámoló, Kopint-Tárki.

tozásokat. Ausztria és Németország munkaerő-piaci nyitása várhatóan ismételt növekedést eredményez a migrációs szándékokban. A magyarok esetében a remélt szabadabb munkavállalási lehetőségek eddig leginkább a rövid távú – néhány hétre vagy hónapra tervezett – munkavállalási terveket ösztönözték (Hárs 2008).

A külföldön munkát vállalók jelentős része hosszabb-rövidebb idő után visszatér Magyarországra. A hazatérő migránsok közül csak azokról vannak adataink, akik visszatérve munkanélküliként regisztráltatják magukat. Ennek alapján az állapítható meg, hogy a visszaáramlás a válság időszakában, de összességében is magas arányt mutat – ez arra utal, hogy külföldi munkavállalás után itthon gyakran nehézséget okoz az elhelyezkedés, így érdemes és lehetséges munkanélküliként várni a jó hazai lehetőségre, illetve újabb külföldi munkavállalási alkalomra.⁶

Kik mennek el? Migrációs szándékok és megvalósításuk

A migrációs potenciál társadalmi és demográfiai jellemzői – az iskolai végzettségtől eltekintve – állandónak tekinthetők. „Általános tendencia, hogy a férfiak, a fiatalabb korosztályok, a munkanélküliek, a tanulók, a roma népesség és – a munkavállalási célú migrációt tekintve – a nyugati régiók lakói mutatnak nagyobb hajlandóságot a külföldi munkavállalásra” – állapítják meg Hárs és munkatársai (2004. 281). Az emberi tőke mutatói közül legfontosabb az idegennyelv-tudás szerepe: az idegen nyelvet beszélők migrációs hajlandósága az átlagnak két-háromszorosa. Egy 2003-as TÁRKI-felmérés szerint a 30 év alattiak az átlagnál kétszer gyakrabban szeretnének külföldre menni, a férfiak migrációs hajlandósága jóval erősebb a nőkéénél, és a korábbi külföldi munkavállalás is erőteljesen növeli a migrációs hajlandóságot (Hárs – Simonovits – Sík 2004).

2001-ben a férfiak kétszer gyakrabban tervezték a migráció valamilyen formáját, mint a nők; az életkor emelkedésével radikálisan csökkent a migrációs szándék; az iskolai végzettség növekedésével a szakközépiskolai érettségi szintjéig nőtt; az egyedül élők és a nőtlenek/hajadonok körében erősebb volt a migrációs szándék, a házasok körében az átlagosnál gyengébb. A gazdasági aktivitást vizsgálva azt látjuk, hogy a vállalkozók átlagosan, a munkanélküliek és a tanulók az átlagnál nagyobb mértékben tervezték migrációt; az alkalmazottak migrációs potenciálja is meghaladta az átlagot. Az alsó középosztályba tartozók munkavállalási szándéka valamelyest meghaladta az átlagot, a munkásosztályba és az alsó osztályba tartozóké pedig némileg elmaradt attól (Sík – Simonovits 2002).

⁶ Magyarok külföldi munkavállalása. Kutatási beszámoló, Kopint-Tárki.

2003-ban a KSH munkaerő-felmérésének adatai azt mutatták, hogy a nők növekvő aránya ellenére a férfiak migrációs hajlandósága még mindig lényegesen magasabb, és főleg a fiatalok szándékoznak elvándorolni. A munkanélküliek hajlamosabbak a migrációra, de csak a gyenge migrációs hajlandóság esetén (rövid távú külföldi munkavállalás). Nagyobb hajlandóságot mutatnak a diákok és az egyedülállók, valamint azok, akinek a munkavállalási hajlandósága is nagyobb (ők viszont általában házasok). 2007-ben újra megkérdezték ugyanezeket az embereket, hogy mennyiben váltották valóra terveiket. Az eredmények szerint a nők – bár migrációs hajlandóságuk lényegesen alacsonyabb, mint a férfiaké – sokkal nagyobb arányban valósították meg terveiket. A munkanélküliek migrációs szándéka magas, de a szegényebb régiókban élők számára a migráció nem merül fel reális lehetőségként. Aki migrációra hajlandó, az a hazai munkaerőpiacon is nagyobb teljesítményre és nagyobb áldozatra hajlandó, továbbá rugalmasabb és mobilabb. A sikeres külföldi munkavállalásban olyan tényezők is szerepet játszanak, mint a gazdasági előnyök, a családi támogatás és a kötöttségek hiánya. Aki már dolgozott külföldön, sokkal inkább tervezte, hogy a jövőben is dolgozik ott. A potenciális migránsoknak csak egy kis csoportja valósította meg korábbi migrációs terveit, ennek a kis csoportnak viszont a jövőben is szándékában áll, hogy külföldön dolgozzon (Hárs 2010).

A bevándorlók túlnyomó része a fejlett országokban általában fizikai munka. A munkások tömegeinek vándorlása azt jelzi, hogy foglalkoztatásuk egybecseng a munkáltatók érdekeivel is. Értelmiségiek általában csak akkor döntenek a kivándorlás mellett, ha hazájukban nem elégedettek a szakmai lehetőségekkel és/vagy jövedelmükkel. Vállalkozók és üzletemberek is megjelennek a bevándorlók között – vállalkozásaik sikere szakmai és anyagi erőforrásaik mértékén kívül a befogadó ország körülményeitől is függ (Portes – Böröcz 2001).

Hányan mennek el? A migráció mértéke

A migráció mérése – ahogyan arra a korábbiakban már utaltunk – nem egyszerű feladat. A migráció változásait nyomon tudjuk követni, de a statisztikák hiányosságai miatt vándorlás volumenére vonatkozó adatok inkább becslésnek, mint tényeknek tekinthetők.

A rendszerváltozást követően, a kilencvenes évektől a migráció intenzitása jelentősen megnőtt a volt szocialista országokban, és új mobilitási formák is jelentek (például a rövid távú, elsősorban jövedelem-orientált migráció). Ezek az újabb mozgások gyakran időszakos, ismétlődő jellegű mozgások voltak.

A kelet-európai országok lakóinak tömeges Nyugatra áramlása közvetlenül a rendszerváltások után nem következett be, az Európai Unióba való belépést követően azonban az ilyen irányú migráció felerősödött. A régi tagországok

munkaerőpiacának fokozatos megnyitása tovább erősítette azt a folyamatot (Gödri – Tóth 2010).

A pénzügyi és az ezt követő gazdasági válság hatására a folyamat – átmenetileg – megtorpant, és jelentős visszaáramlás is elindult a migránsokat fogadó országokból a kibocsátó országok felé.

Magyarországon a rendszerváltozást követően az országból való távozás bejelentésére nincs kötelezettség, és a távozóknak sem fűződik semmilyen érdeke a bejelentéshez, ezért a kivándorlási statisztika megbízhatósága jelentősen romlott. Ahhoz, hogy hozzávetőleg meg tudjuk becsülni az országból távozókat számát, felhasználhatjuk a tükörstatisztikákat, vagyis a fogadó országok bevándorlási statisztikáit. Ezek alapján a kilencvenes évek közepétől 20–28 ezer fő vándorolt ki évente, 2007-ben több mint 34 ezer, 2008-ban pedig 42 ezer fő (ennyi magyar állampolgárt regisztráltak bevándorlóként az európai országokban). Ez azonban nem jelenti a kivándorlók teljes létszámát, csak egy alsó határ, mert nincs benne a nem európai kivándorlás, továbbá adathiányok is vannak.

Össességében 1994 és 2008 között legalább 380 ezer magyar állampolgár távozott különböző európai országokba.⁷ Egy részük feltehetően visszatért, de akik már bekerültek az egyes országok nyilvántartási rendszerébe, feltehetően hosszabb időre tervezték külföldi tartózkodásukat.

2008-ban mintegy 121 ezer fő volt az európai országokban nyilvántartott magyar állampolgárok száma, akiknek fele Németországban, 16%-a pedig Ausztriában élt. Ez a szám azonban nem tartalmazza azokat, akik időközben megszerezték az adott ország állampolgárságát, továbbá a turistaként külföldön élőket, valamint azokat, akik olyan uniós országba távoztak, amelyik megnyitotta munkaerőpiacát Magyarország előtt, és az ott tartózkodás és a munkavállalás már nem kötődik engedélyhez a magyar állampolgárok számára.

Mindezekből arra következtethetünk, hogy a Magyarországot 1990 után elhagyók tényleges létszáma jóval nagyobb a kivándorlási statisztikában megjelenő adatoknál, de még így is sokkal alacsonyabb szintű, mint a többi középkelet-európai országban.

Abban, hogy a bővülő lehetőségek ellenére csak kevesen hagyták el az országot, jelentős szerepet játszhat a szociális juttatások viszonylag magas szintje. Ezt támasztja alá az is, hogy a 2004-ben csatlakozott országok közül azokban alacsony a népesség migrációs hajlandósága, amelyekben a szociális ellátórendszerek a magyarországihoz hasonlóak (Gödri – Tóth 2010).

Az ország népességének alakulását nemcsak az elvándorlás, hanem a bevándorlás is befolyásolja. Ismeretes, hogy a bevándorlók túlnyomó része a környező országokból érkező magyar, és hogy Románia kiemelt szerepet ját-

⁷ Megjegyezzük, hogy természetesen az Európán kívüli országokban is élnek magyarok, igen nagy számban az Egyesült Államokban (2000-ben 92 ezer fő magyarországi születésű), vagy például Ausztráliában.

szik ebben a folyamatban. A romániai migrációból Magyarországra vonatkozóan különösen az erdélyi magyarok migrációja és munkavállalása fontos.

A magyar kisebbség körében már a nyolcvanas években elkezdett erősödni a kivándorlás, részben a fokozódó kisebbség-ellenesség, részben pedig a romló gazdasági helyzet hatására. A rendszerváltozást követően óriási tömegek vándoroltak ki Romániából, és bár legnagyobb méreteket az első két-három évben öltött, a kivándorlás az azóta eltelt évtizedekben is folyamatos volt.

A romániai migráció összességében folyamatosan csökkent a kilencvenes években, és még jobban csökkent az erdélyi magyarok körében. Ezt részben a korábbi időszak erőteljes elvándorlása és annak szerkezete magyarázza: akik migránsok lehetnének, már korábban elmentek az országból (Hárs 2008).

A romániai bevándorlók száma Magyarországon 1988 és 1990 között volt a legmagasabb, 1992–1998 között viszonylag alacsony szinten maradt (4–5 ezer fő évente), majd ismét emelkedni kezdett. A romániai bevándorlók mintegy 90 százaléka magyar nemzetiségű volt az ezredforduló környékén is (Gödri – Tóth 2010).

Számunkra ez azért fontos, mert a Romániából Magyarországra eddig bevándorlóként érkezők feltehetően nagy arányban fognak továbbmenni, és Ausztriában vagy Németországban vállalnak majd munkát. Vagyis elmarad az a bevándorlási többlet, ami eddig fontos szerepet játszott a népességsökkenés mérséklésében.

Hová mennek? A migráció célországai

A munkaerő külföldi értékesítését leginkább a német és az osztrák munkaerőpiacon tervezik a magyarok, a kivándorlás leggyakoribb célpontja pedig – Németország és Ausztria mellett – az Egyesült Államok. Ez a megállapítás mindhárom migrációs típusra igaz (rövid távú külföldi munkavállalás, hosszú távú külföldi munkavállalás, kivándorlás). A migráció iránya az uniós csatlakozást követően sem változott jelentősen.

Az 1990-es években, a rendszerváltást követő időszakban a kelet-európai migráns népességnek is Németország és Ausztria volt a fő célpontja: 2000-ben 70%-uk ebbe a két országba érkezett. Az unió 2004-es bővítését követően azonban az EU8 országokból – meglehetősen váratlanul – az Egyesült Királyságba és Írországba is jelentős vándorlás indult meg, miközben a migránsoknak alig a fele választotta Németországot és Ausztriát. Tehát az e két országba irányuló migráció jelentős volt és növekedett is, de összességében a vártnál mégis alacsonyabb maradt. Érdekes módon azonban például Svédországba nem indult meg tömeges beáramlás – a teljesen szabad munkaerőpiac és a szociális ellátások szabad hozzáférhetősége mellett sem (Hárs 2008).

Az uniós csatlakozást követően ugyan új célországok is felkerültek a Magyarországról elvándorlók listájára – például Spanyolország, Olaszország, Hollandia, Svédország –, lényegében azonban a hagyományos migrációs mintázatok fennmaradása figyelhető meg (Gödri – Tóth 2010).

Annak, hogy az új lehetőségek nem változtatták meg jelentősen sem a migráció mértékét, sem pedig az irányát, részben történeti, részben egyéb, a migráció természetéből fakadó okai lehetnek.

Európában történetileg nézve is Németország volt Kelet-Közép-Európa fő migrációs partnere. A Németországba bevándorlók között kevés a fejlődő országokból érkezők száma, míg a fejlett országokból és különösen a Kelet-Európából érkezők száma magas. Németország a kelet-európaiak legfontosabb kivándorlási célpontja. Németország kevéssé érintett az észak–déli irányú migrációban, viszont központi szerepet játszik az Európán belüli kelet–nyugati vándorlásban (Melegh 2002).

A legnagyobb és legvonzóbb további lehetőséget az Egyesült Királyság jelentette, de a migrációs szándékok ebben az irányban csak lassan nőttek. Szerepet játszhatott ebben a nagyobb távolság, a kapcsolatok hiánya és a hagyományos munkavállalási formák feladása. Németországban és Ausztriában szakmunka-igényesebb lehetőségek várják a migránsokat, és itt a valamivel idősebbek is megtalálják a számításukat – az Egyesült Királysággal ellentétben. Végül a hagyományok és a tapasztalatok erősebbnek bizonyultak az új lehetőségek vonzerejénél (Hárs 2008).

Massey és munkatársai általános jelenségként írják le a migrációs struktúrák állandóságát: „a migrációs áramlások meghatározott helyen és időben bizonyos mértékű stabilitásra, struktúrára tesznek szert, amit migrációs rendszereknek nevezünk. Ezekben viszonylag intenzív az árunak, a tőkének és az embereknek a mozgása bizonyos országok között, míg mások között gyengébb a forgalom. Egy nemzetközi migrációs rendszerhez általában egy központi helyzetű fogadó régió, amely lehet egy ország vagy egy országcsoport, és a speciális külső országoknak egy, a másikkal a bevándorlók szokatlanul nagy áramlásával kapcsolódó csoportja tartozik” (Massey et al. 2001. 28).

Portes és Böröcz (2001) szintén arra a következtetésre jut, hogy „a nemzetközi migráció az összes többi nemzetközi folyamathoz hasonlóan nem az elkülönült nemzetállamok közötti légi térben játszódik le, hanem egy történetileg kialakult, átfogó világrendszer keretein belül” (84–85.).

Ugyancsak szerintük „a munkaerő-áramlások keletkezése nem annyira a résztvevők valamiféle kicsinyes gazdasági előnyérdekére, mint inkább a kibocsátó és a fogadó országok közötti korábbi kapcsolatok történetére vezethető vissza” (Portes – Böröcz 2001. 69). Továbbá, „noha a migráció látszólag nem más, mint egyének gazdaságilag »racionális«, a szegénység előli menekülésként leírható döntéssorozatának kimenetele, eredete valójában a küldő és a

fogadó ország közötti gazdasági és politikai érintkezés aszimmetrikus hatalmi viszonyainak történetében keresendő” (Portes – Böröcz 2001. 72).

A szerzőpáros a munkaerő áramlásának az eredeti anyagi ösztönzés csökkenését vagy megszűnését követő, recessziós időszakokban történő fennmaradására is kínál magyarázatot. A munkaerő vándorlása, mint társadalmi folyamat, a migrációs hálózatok kiépülésével állandósul. Ezt támasztja alá, hogy számos kutatás szerint a kivándorlás valószínűségének egyik legfontosabb magyarázó tényezője az, van-e az adott egyénnek, illetve rokonságának korábbi migrációs tapasztalata. A migráció gyakran ciklikus jellegű: egy-egy munkavállaló többször is visszatér külföldre rövidebb-hosszabb ideig. Az ilyen típusú migrációban az anyagi érdekek mellett kulcsfontosságú a kapcsolatok, illetve az érdek-kötődések megléte és az információk áramlása (Portes – Böröcz 2001. 73). Az ilyen társadalmi hálózatok egyben pénzügyi védőhálóként funkcionálnak, továbbá kulturális és politikai információkat is szolgáltatnak a migrációba újonnan bekapcsolódók számára.

Régi–új lehetőségek: Ausztria és Németország

Mint az előzőekben láttuk, Németország és Ausztria kiemelt szerepet játszik a Magyarországról elvándorlók célországai között. „Míg az munkavállalási irányok csak lassan és szerényen vonzották a magyarokat, addig Németország és Ausztria változatlanul fontos maradt; ezeken a munkaerőpiacokon a magyarok jelenléte továbbra is stabil és növekvő” (Hárs 2008. 114).

Az elvándorlás mértékére jellemző, hogy becslések szerint 1987 és 1996 között mintegy 50 ezer magyar állampolgár ment ki huzamosabb időre Németországba: 1987 és 1990 között körülbelül 20 ezerre, a kilencvenes években pedig 30 ezerre tehető a vándorlók létszáma (Melegh 2002). Az ezredforduló után is 14–25 ezer fő magyar állampolgárságú bevándorlót regisztráltak évente (Gödri – Tóth 2010). Megállapíthatjuk, hogy – a lengyelek változatlan létszámbelei túlsúlya mellett – az új uniós tagországok migránsai közül a második legnagyobb és folyamatosan növekvő létszámú csoport a magyaroké (Hárs 2008. 114).

Az osztrák és a német munkaerő-piaci nyitás valószínűleg felerősíti az Ausztriába és Németországba irányuló elvándorlást, ennek mértékével kapcsolatban azonban igen eltérő becslések láttak napvilágot.

2010-ben az EU15 tagállamokban 2,3 millió munkavállaló dolgozott a nyolc új tagállamból. Az Európai Bizottság becslése szerint 2015-re ez a szám egymillióval nőhet, 2020-ra pedig (további 600 ezer fős növekedéssel) elérheti a 3,9 milliót. Az EU8 országcsoportban jelenleg 12 millióan foglalkoznak a gondolattal, hogy külföldön dolgozzanak. A tapasztalatok szerint azonban mindössze 10 és 50 százalék között van azok aránya, akiknél a tervet tettek is követik, és a többség csak átmenetileg maradna külföldön. Tehát legfeljebb 6 milli-

óan vándorolnának ki 2011. május elseje után, ám csupán egy részük maradna véglegesen a külföldön.

Az Osztrák Gazdaságkutató Intézet (WIFO) prognózisa szerint a nyitást követő két évben évi 21-26 ezer közötti külföldi – többségében képzett – munkavállalóra számítanak, akik csak ideiglenesen maradnak Ausztriában.

Rudolf Hundstorfer munkaügyi miniszter sem számít áradatra: 20–25 ezer új, a kelet-közép-európai országokból érkező munkavállalóval számol. Ez azonban nem jelentene drámai változást, mivel már eddig is közel 150 ezer külföldi dolgozik Ausztriában, közülük mintegy 29 ezer magyar. A burgenlandi munkahelyek 10 százalékát eddig is magyarok töltötték be.⁸

Az Osztrák Munkaügyi Hivatal (AMS) szerint a május elseje után érkező új munkavállalók többsége az alacsony és a közepes képzettségűek közül kerül ki. Túlnyomó többségük nem telepszik le Ausztriában, hanem ingázni fog a határon át, hogy a magasabb ausztriai kereseteket lakóhelyének alacsonyabb megélhetési költségeivel együtt használhassa ki. Az elemzések szerint Magyarországról érkeznek majd a legtöbben.

Németország befogadóképessége a munkaerő tekintetében nagyságrendekkel nagyobb, mint Ausztriáé, és az előzetes becslések is jóval szélesebb skálán mozognak.

Andor László, az Európai Bizottság foglalkoztatáspolitikáért felelős magyar biztosának nyilatkozata szerint a május elsejei nyitást követően 100 ezer külföldi munkavállaló érkezhetsz Németországba a következő négy évben, akiknek nagyjából a fele Lengyelországból várható.

A nürnbergi Munkaerőpiaci Kutatóintézet szerint körülbelül 100 ezer közép-európai munkavállaló érkezésére lehet számítani Közép-Európából, ami 2020-ig 600–900 ezerre növekedhet. A szakértők úgy vélik, hogy 2015-től közel hárommillió képzett munkaerő hiányzik majd Németországból a lakosság csökkenése miatt.

A kölni Gazdasági Kutatóintézet legfeljebb 800 ezer bevándorlóra számít Németországban a következő két évben, majd 2020-ig további 400 ezerre. Bár ezek meglehetősen magas számok, mégsem irreálisak, amit az is jelez, hogy 1991 és 2000 között több mint hárommillió bevándorló érkezett Németországba.

Kiket várnak?

A Magyarországot elhagyó munkavállalók képzettség, illetve szakmák szerinti összetételét alapvetően meghatározza, hogy milyen munkalehetőségeket kínálnak a potenciális befogadó országok. Noha szakképzetlen munkaerőre is van igény – elsősorban idényjelleggel –, elsősorban mégis szakképzett munka-

⁸ *Napi Gazdaság*, 2011. április 21.

erőt várnak a fogadó országok. Főként a vendéglátásban, idegenforgalomban, szállodaiiparban számítanak vendégmunkásokra, de az ipar egyéb ágai – gépgyártás, építőipar, feldolgozóipar – is nagyszámú álláslehetőséget biztosítanak. A felsőfokú végzettségűek közül főleg a mérnökök és informatikusok keresettek. Az egészségügyben a szakképzett ápolók és az orvosok szinte bárhol találnak munkát – az elvándorlás következtében ezeken a területen már most komoly szakemberhiánnyal állunk szemben.

Az elvándorlók számát nagymértékben befolyásolja a rendelkezésre álló állások száma. Az Európai Foglalkoztatási Szolgálat (EURES) folyamatosan frissülő adatbázisában a munkaerő-piaci nyitás hétvégéje előtt Németországban csaknem 400 ezer, Ausztriában pedig több mint 20 ezer álláslehetőséget kínáltak a munkáltatók.

Az első adatok azt mutatják, hogy a valóság felülmúlhatja a várakozásokat: 2011. május 1-jétől augusztus 30-ig 31 ezer fővel nőtt Ausztriában az EU8 országokból, Máltáról, Ciprusról, Bulgáriából és Romániából érkező munkavállalók száma. A határ menti osztrák tartományokban a májustól eltelt négy hónap alatt 10 ezer fővel nőtt a foglalkoztatott magyarok száma, így már 38 ezren vannak – az Osztrák Egészségbiztosítási Szövetség (Hauptverband der österreichischen Sozialversicherung) adatai szerint.

A Németországba érkező magyarokról nem rendelkezünk olyan friss statisztikákkal, mint Ausztria esetében, korábbi évek adataiból azonban kiolvashatók bizonyos tendenciák. A Német Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai szerint a 2010-ben az országba érkező bevándorlók nemzetiség szerinti megoszlásában a magyarok a második helyet foglalták el, több mint 29 ezer fővel. Őket csak a lengyelek előzik meg, igaz, nagyságrendekkel nagyobb számmal, közel 116 ezer fővel. A rangsorban következő Szlovákiából már csupán 8 és fél ezren érkeztek, Lettországból, Litvániából és Csehországból pedig ennél is valamivel kevesebben. A Németországba érkező magyar bevándorlók száma 1997-től szinte folyamatosan növekedett, 2003-ban megtorpant ugyan kissé, azóta azonban meredeken emelkedik.

Az elvándorlás mértéke és hosszú távú következményei

A továbbiakban arra próbálunk meg becslést adni, hogy mit jelent Magyarország népességének alakulására nézve a munkavállalók Ausztriába, illetve Németországba való elvándorlása a következő két évtized távlatában.

Az ország népességszámát elsősorban az olyan külföldi munkavállalás befolyásolja, amelynek során a munkavállaló hosszabb időre vagy akár véglegesen is letelepszik egy másik országban. Mivel Ausztriába jellemzően ingáznak a magyar munkavállalók, másrészt a potenciális munkavállalók száma is nagy-

ságrendekkel kisebb, mint Németországban, csak a Németországba irányuló munkavállalási célú vándorlással foglalkozunk.

Ennek megfelelően két népesség-előreszámítási változatot dolgoztunk ki: egy alapváltozatot és egy munkaerő-migrációs változatot. A két változat csak a vándorlás tekintetében tér el.

Az előreszámítás a nemzetközi előreszámítási gyakorlatban leginkább elterjedt kohorsz-komponens eljárással készült. Az előreszámítás hipotézisei a népmozgalmi jelenségek legfontosabb mutatószámainak – teljes termékenységi arányszám, születéskor várható élettartam, nemzetközi vándorlási egyenleg – jövőbeni alakulására vonatkoznak. A számítások készítésekor már rendelkezésre álltak a 2010. évi születési és halálozási adatok, így ezeket is figyelembe vettük a számítások során.

A termékenységi hipotézis a teljes termékenységi arányszámra (Total Fertility Rate, a továbbiakban TFR) vonatkozik. A TFR azt az átlagos gyermekszámot mutatja, amit a nők szülőképes koruk végéig világra hoznának, ha termékenységük az adott naptári évben megfigyelt, az anyák életkora szerinti gyermekszülési gyakoriságok (korspecifikus termékenységi arányok) szerint alakulna.

A halandóság esetében a születéskor várható élettartamra (e_0^0) fogalmazunk meg feltételezéseket. A születéskor várható élettartam az újszülöttek átlagos élethossza, feltéve, hogy minden életkorban olyan valószínűséggel élnek tovább, mint az adott naptári évben a megfelelő életkorú személyek.

A nemzetközi vándorlásnál a hipotézis a vándorlási egyenlegre, a bevándorlók és a kivándorlók különbségére vonatkozik.

A termékenységi, halandósági és a vándorlási hipotézisek kombinálásával általában három előreszámítási változatot szokás kidolgozni: alap-, alacsony és magas változatot. Az alapváltozat visszafogott, a jelenlegi ismereteink szerint leginkább reálisnak tekinthető változásokkal számol a demográfiai folyamatokban: a ma elképzelhetőnek tartott maximumhoz képest kissé alacsonyabb a várható élettartam feltételezett emelkedése, ugyanakkor magasabb termékenységet veszünk figyelembe, mint amit jövőbeli minimumként elképzelhetőnek tartunk, továbbá jelentős bevándorlási többletet feltételezünk. Az alacsony és a magas változatok a népesség jövőbeni alakulásának határait jelölik ki: ezek adják a maximális és a minimális népességszámokat.

Jelen tanulmányban az a célunk, hogy a munkaerő-piaci migrációnak a népességszám alakulására gyakorolt hosszú távú hatásait mutassuk be, ezért az alap- és a munkaerő-piaci migráció figyelembevételével kialakított migrációs változatot mutatjuk be.

Az *alapváltozat* hipotézisei szerint az átlagos gyermekszám (TFR) a jelenlegi 1,25-ről fokozatosan emelkedve 2030-ra eléri az 1,5-et; a születéskor várható élettartam a nőknél 82,5 évre emelkedik a jelenlegi 78,1-ről, a férfiaknál 75,5 évre a jelenlegi 70,5 évről; a vándorlási egyenleg esetén 15 000 fős többlettel számolunk.

A *munkaerő-migrációs változat* csak a vándorlásra vonatkozó feltételezésekben tér el az alapváltozattól. A vándorlási hipotézis a következőképpen módosul: 2011 és 2020 között 120 ezer fő vándorol ki munkavállalási céllal Németországba, velük együtt családtagként további 30 ezer fő (25%); 2021 és 2030 között évente 5000 főre csökken a Németországba irányuló kivándorlás; a Magyarországra bevándorlók száma – és így a vándorlási többlet is – 2014-től évente 5000 fővel csökken.

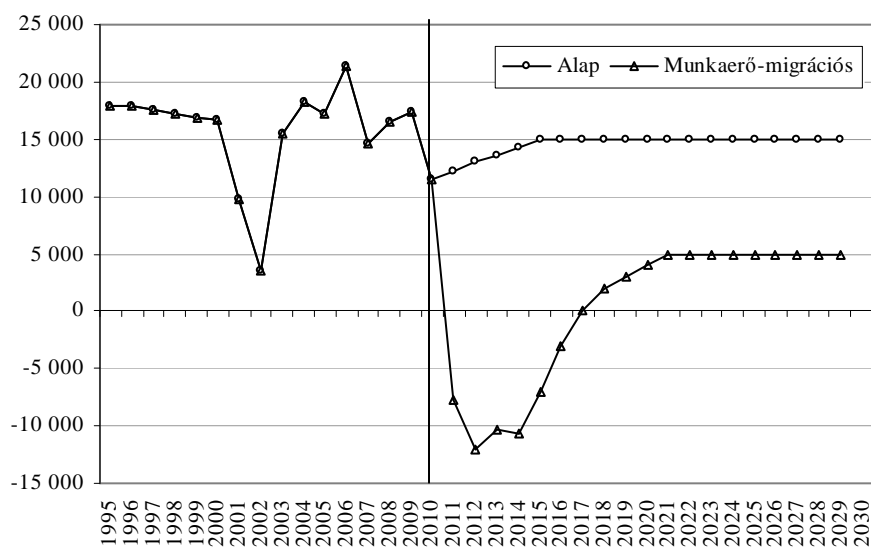
Az alapváltozatban azt feltételezzük, hogy az átlagos gyermekszám (TFR) a jelenlegi 1,25-ről fokozatosan emelkedve 2030-ra eléri az 1,5-et. A születéskor várható élettartam a nőknél 82,5 évre emelkedik a jelenlegi 78,1-ről; a férfiaknál ugyanezek az értékek 75,5 és 70,5. A nemzetközi vándorlás egyenlegét 15 000 főre tesszük.⁹ Az alapváltozat szerepe ebben az esetben az, hogy viszonyítási alapként szolgáljon a munkavállalók feltételezett többlet-elvándorlása hatásainak bemutatásához. Újabb, a valós helyzetet és a várható hosszabb távú változásokat jobban tükröző előreszámítást majd az ez évi népszámlálás eredményeinek ismeretében tudunk készíteni.

A munkaerő-migrációs változatban azt feltételezzük, hogy a kölni Gazdaságkutató Intézet által felső határként becsült 1,2 millió külföldi munkavállalónak csupán a fele fog valóban valamilyen állást betölteni, és ezek 20%-a lesz magyar, akik 2011 és 2020 között fogják elhagyni Magyarországot. (Hasonló becsléssel élhetnénk, ha a nürnbergi Munkaerőpiaci Kutatóintézet becslését vesszük figyelembe: ők alsó határként jelölték meg a 600 ezer főt). Ez azt jelenti, hogy 120 ezer fő vállal munkát és telepszik le Németországban 2011 és 2020 között. Családtagként velük együtt távozik az országból további 30 ezer fő. Feltételezzük, hogy a kezdeti intenzívebb kivándorlás a későbbiekben mérséklődik. Számszerűen ez azt jelenti, hogy 2011-ben 20 ezer fő, 2012-ben 25 ezer fő, 2013-ban 24 ezer fő németországi munkavállalását feltételezzük, majd ezt követően folyamatos csökkenéssel 2021-re 5000 főre csökken ez a kivándorlási többlet. (A 2011-ben feltételezett alacsonyabb létszámot az indokolja, hogy nem év elején, hanem csak május 1-jén nyílt meg a német munkaerőpiac, így ebben az évben rövidebb idő állt a munkavállalók rendelkezésére.) A kivándorlók életkor szerinti összetételét a KSH lakossági munkaerő-felmérése alapján becsüljük. Azt feltételezzük, hogy a kivándorlók 60%-a férfi, 40%-a nő. Igaz ugyan, hogy a külföldön munkát vállalók többsége férfi, a férfiakkal együtt viszont többnyire nők mennek családtagként, így ezt a férfi–nő arányt reálisnak tartjuk.

A Magyarországra bevándorlók létszámának éves 5000 fős csökkenését 2014-től az indokolja, hogy a 2007-ben csatlakozott országok, így Románia esetében is ekkor szűnik meg minden EU-tagországban a munkavállalás korlá-

⁹ A nemzetközi vándorlás egyenlegét a jelenleg rendelkezésre álló vándorlási adatok alapján becsüljük. Ez valószínűleg túlbecsüli a tényleges vándorlási nyereséget – az októberi népszámlálást követően reálisabb képet kapunk majd a vándorlásról (is). Bővebben lásd Gödri 2010.

tozása. Ez valószínűleg azzal jár, hogy az újonnan megnyitott munkaerőpiacokra nagyobb mértékben áramlanak majd a romániai munkavállalók, és ennek következtében kisebb létszámban jelennek meg Magyarországon bevándorlóként (ismeretes, hogy a Magyarországra bevándorlók túlnyomó része Romániából, azon belül főként Erdélyből érkezik).

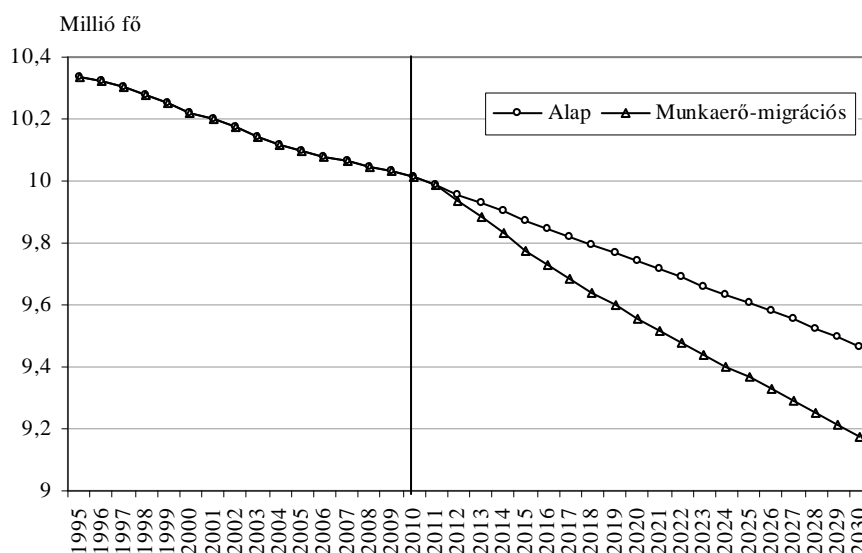
*I. Nemzetközi vándorlási egyenleg, Magyarország
1995–2010 és 2011–2030 közötti hipotézis
Balance of international migration, Hungary
Hypothesis for 1995–2012 and 2011–2030*

Népesség, népmozgalom

Magyarország népessége az alapváltozat szerint 2030-ra 9 millió 467 ezer főre csökken, így két évtized alatt 518 ezer fős veszteséggel számolhatunk – évente átlagosan 26 ezer fővel. A természetes fogyás ugyanebben az időszakban 796 ezer fő, vagyis évente átlagosan 42 ezer fő, amit a vándorlási nyereség ellensúlyoz valamelyest. Mindez úgy, hogy feltevéseink inkább optimistának, mint realistának nevezhetők, különösen a vándorlás tekintetében: a bevándorlók ugyanis elsősorban a szomszédos országokból, főként Romániából érkeznek – a bevándorlási potenciál azonban nem végtelen nagy, egy idő után tehát elkerülhetetlenül csökkenni fog a bevándorlás mértéke. Természetesen elképzelhető,

hogy a jelenlegi bevándorlók helyét más csoportok veszik át, erről azonban ma még nem tudunk megalapozott hipotéziseket megfogalmazni. Valószínű, hogy a vándorlás becslése más szempontból is túlzó: a jelenlegi statisztikai adatokból, illetve becslésekből indulunk ki, amelyek a bevándorlók számának viszonylag pontos ismeretén, ellenben az elvándorlók számának sokkal pontatlanabb becslésén alapulnak.

A munkaerő-migrációs változatban 2030-ban a népesség közel 815 ezer fővel kevesebb a 2011. évi népességnél, és csaknem 297 ezer fővel kevesebb, mint az alapváltozatban: 9 millió 171 ezer fő. A természetes fogyás 818 ezer fő, ami nem sokkal – 24 ezer fővel – tér el az alapváltozattól, azonban érdemes alaposabban megvizsgálni, hogy miből tevődik össze: részben a születések számának csökkenéséből, részben pedig a szintén csökkenő halálozásokból.

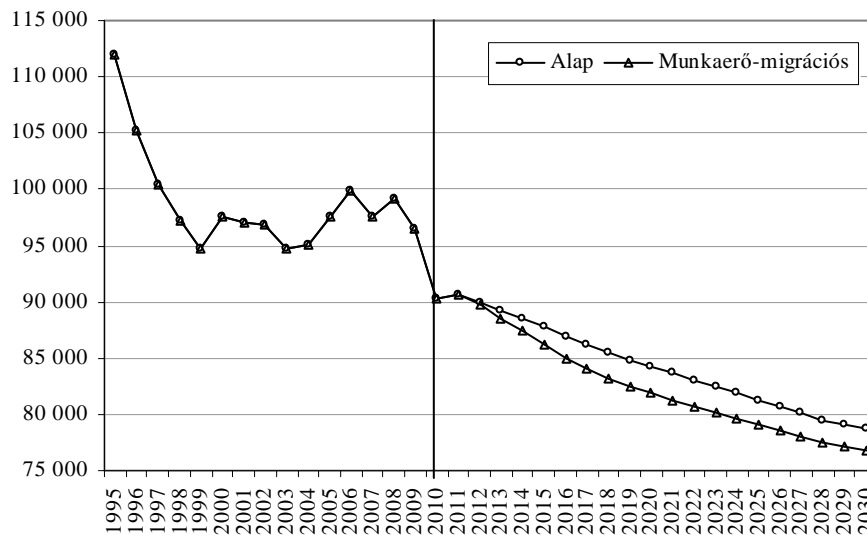
II. Magyarország népessége, 1995–2010
A népesség várható alakulása, 2011–2030
Population of Hungary, 1995–2010
Expected population size, 2011–2030

Az alapváltozat igen jelentős mértékű vándorlás figyelembevételével született: 2011 és 2030 között 278 ezer fő vándorlási többlettel számoltunk; de a vándorlás egyenlege még a munkaerő-migrációs változatban is pozitív marad – bár csekély, alig haladja meg a 3 ezer főt – a két évtized végére, a jelentős mér-

tékű munkaerő-elvándorlás ellenére. Hosszabb távon tehát magas szintű bevándorlás lenne szükséges a népességfogyás mérsékléséhez.

Az élveszületések száma 2004-től biztató emelkedést mutatott, ám 2010-ben váratlanul 90 ezer före zuhant. Az alapváltozat szerint 2030-ban ennél 11 ezer fővel kevesebb, mindössze 79 ezer gyermek fog születni. A munkaerő elvándorlását feltételező változat szerint a „végeredmény” csak kismértékben tér el az alapváltozattól, vagyis a 2030-as születésszám nem éri el a 77 ezer főt (76 775 fő). Ennek az az oka, hogy ekkor az országból eltávozott szülőképes korú női népesség már nem befolyásolja a termékenység alakulását – hiszen ők, ha itt maradnak, már akkor is kiléptek volna a szülőképes korból vagy annak vége felé járnának; másrészt, az ő Magyarországon meg nem született gyermekeik szintén nincsenek hatással a termékenységre – hiszen még a legidősebbek is legfeljebb 20 évesek lennének, akik körében még igen alacsony a termékenység. A valódi veszteség az itthon elmaradt születések számában mutatkozik meg: csaknem 36 ezerrel kevesebb gyermek születik, ha a leendő anyák korcsoportja hiányzik az országból. Ezt a veszteség a későbbiekben hatványozódik, hiszen a meg nem született gyermekeknek sem lehetnek a jövőben gyermekeik. Tehát az elmaradt születések hatása hosszú távon összeadódik és felgyorsítja a népességcsökkenést.

Élveszületések száma

III. Az élveszületések száma az alap- és a munkaerő-migrációs változatban
1995–2030

Number of live births in the base and labour force migration scenario,
1995–2030

A halálozások számában enyhe emelkedés is előfordulhat, de hosszú távon inkább csökkenést várunk: 2011-től mindkét változatban csökken a halálozások száma. A halálozások éves száma a 2010-es 130 ezerről az alapváltozatban 123 ezer főre, a munkaerő-migrációs változatban pedig 121 ezer főre csökken. Az utóbbi változatban összességében 14 ezer fővel kevesebb halálozás következik be a 2011–2030 közötti húsz évben. A halálozás csökkenésének általában a javuló halandósági mutatók (emelkedő várható élettartam) és a csökkenő népességszám az oka. A két változat közötti különbséget – a munkaerő-migrációs változat javára – az okozza, hogy az elvándoroltak egy része a 2011-től eltelt húsz év alatt nem Magyarországon, hanem külföldön halálozik el.

Népesség a kiemelt korcsoportokban

A népesség-előreszámítások során a nemek és az életkorok szerinti létszámadatok alapján ezek össznépességen belüli arányai is kiszámíthatók. Különösen figyelemre méltóak az ún. kiemelt összevont korcsoportok: a fiatalok (0–19 évesek), a munkavállalási korúaknak is tekintett 20–64 évesek, valamint az időskorúak, ebben az esetben a legalább 65 évesek.

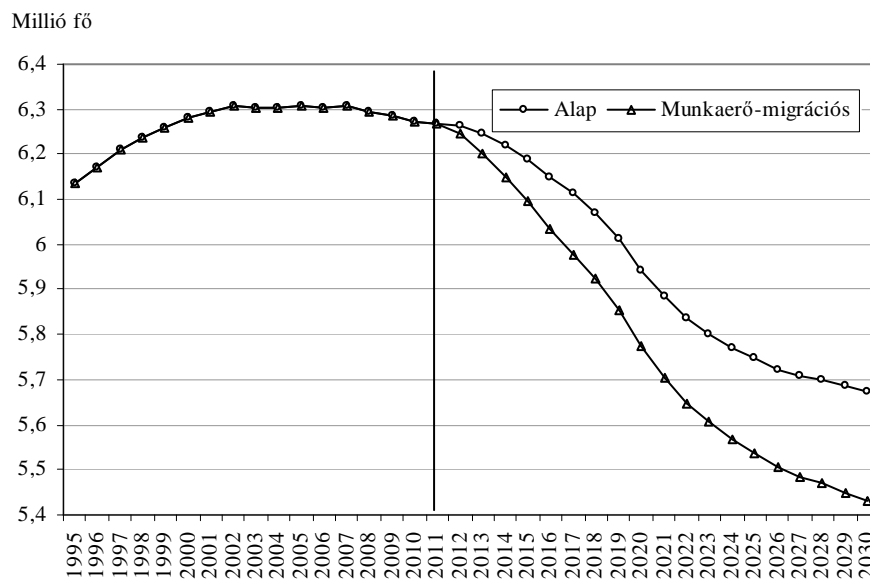
A 0–19 évesek száma az alapváltozat szerint 2 millió 46 ezerről 1 millió 727 ezerre csökken 2011 és 2030 között, vagyis ebben a korcsoportban 321 ezerrel lesznek kevesebben húsz év alatt. A munkaerő-migrációs változatban ehhez még további 36 ezer fős hiány adódik, vagyis az a létszám, amennyivel kevesebb születés fordult az elvándorlás következtében.

A 20–64 évesek száma 2011-ben 6,27 millió fő volt. Ez a létszám a már 2007-től induló csökkenés eredménye, azt megelőzően azonban, 1995-től 6,14 millió főről indulva 2002-ig folyamatosan növekedett, illetve utána stagnált a korcsoport létszáma. Úgy tűnik, a 2007-ben kezdődött csökkenés megállíthatatlanul folytatódik 2030-ig, amikor az alapváltozatban 5,67 millióra csökken a munkaképes korúak létszáma. A munkaerő-migrációs változatban 5,43 millió fő várható ebben a korcsoportban. A két változat között 230 ezer fő a különbség – a várhatóan elvándorló 275 ezer főnél kevesebb, mert az adott időszakban a fiatalok, a 20 éves kort elérők létszáma még alig csökken, tehát ők biztosítanak utánpótlást.

A bevándorlás lényegesen módosítja ugyan a csökkenés mértékét, ahhoz azonban, hogy a csökkenés ne következzen be, évente 30 ezer fős vándorlási többletnek kellene jelentkeznie ebben a korcsoportban, a munkaerő-migrációs változat szerint pedig közel 42 ezer fő többletnek, amit jelenlegi ismereteink szerint valószínűtlennek tartunk.

Az időskorúak, a 65+ évesek száma viszont a népesség és azon belül a fiatalok létszámának csökkenésével ellentétesen változik, jelentősen emelkedik.

2011-ben a 65 éves és idősebbek korcsoportjában 1,67 millió fő él, számuk az alapváltozat szerint 2030-ra 2,07 millió lehet. A munkaerő-migrációs változatban ez a szám alacsonyabb, 2,05 millió – ennek azonban az az oka, hogy éppen azok elvándorlását feltételeztük, akiknek egy jó része e korcsoport növekvő létszámához járulna hozzá húsz év elteltével.

IV. A 20–64 évesek számának alakulása 1995 és 2030 között
Change in the size of the population aged 20–64 between 1995 and 2030

A korcsoportok létszámviszonyaiban lényeges változások tanúi lehetünk. Az öregedési index (a 60 éves és idősebbek aránya a 0–19 évesekhez viszonyítva) 2007-ben elérte az 1-et, ami azt jelenti, hogy a két korcsoport létszáma megegyezett. Eztán további növekedés várható 2030-ig, amikor is az előrebecslés alapváltozata szerint 1,54-re emelkedik az arány. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az idősek másfélszer annyian lesznek, mint a fiatalok.

A korösszetétel alakulása

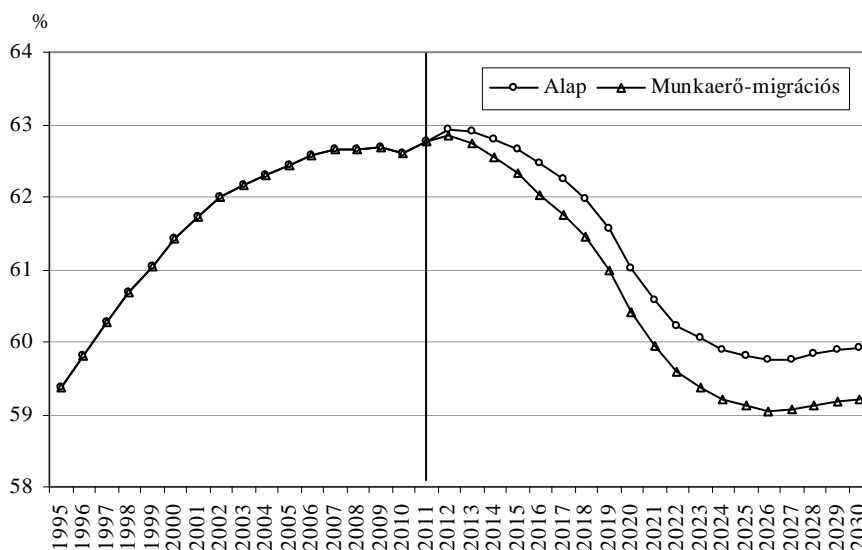
Magyarország népességének korösszetételére hosszabb ideje a demográfiai öregedés nyomja rá a bélyegét, vagyis az, hogy a népesség egyre nagyobb hányadát teszik ki az idősek. Ugyanakkor jelentősek a korcsoportok létszámingadozásai is – elsősorban a múltbeli események (népességpolitikai intézkedések,

rendszerátalakítás) születésszámra gyakorolt hatásainak következtében. A munkaerő elvándorlásának várható, csaknem 300 ezer főt érintő hatása tovább súlyosbítja a helyzetet.

A korcsoportos népességi arányok alakulása

A 0–19 évesek aránya – a termékenység szintjének változásával összhangban – csökken, a 2011-es 20,5 százalékról 18,2 százalékra az alapváltozat szerint. A munkaerő-migrációs változat alig tér el ettől: 2030-ban 18,4 százalék várható.

A középkorosztály, a 20–64 évesek aránya 2026-ig szintén csökken, majd ezt követően lassú növekedésnek indul. Az alapváltozatban a 2011-es 62,8 százalékról 2030-ra 59,9 százalékra, a munkaerő-migrációs változatban 59,2 százalékra csökken a korcsoport aránya.

V. A 20–64 évesek arányának alakulása 1995 és 2030 között
*Change in the proportion of the population aged 20–64
 between 1995 and 2030*

Az idősek esetében lényegesen más helyzettel állunk szemben: az idősek aránya folyamatosan és jelentősen emelkedik, bár az emelkedés mértéke a 2020-as évek elejétől kissé mérséklődik majd. Az alapváltozat szerint a 2011.

évi 16,7 százalékról 21,8 százalékra, a munkaerő-migrációs változat szerint 22,4 százalékra nő.

Összefoglalás, következtetések

Előreszámítási kísérletünk legfontosabb eredménye az, hogy a munkavállalási korú lakosság egy jelentős részének várható elvándorlása tovább súlyosbítja és felgyorsítja a népesség csökkenésében és elöregedésében megmutatkozó kedvezőtlen folyamatokat. A veszteség nem csak abszolút számokban mutatkozik meg, hanem a népesség kor szerinti összetételét is hátrányosan befolyásolja. A vizsgált húszéves időtartam alatt különösen az elmaradó 36 ezer születés érinti érzékenyen a népesség további alakulását: egyrészt a fiatalok száma csökken, másrészt – amit húsz év távlatában még nem lehet látni – az ebben az időszakban az országban meg nem született gyermekek hiánya hatványozódik az idő múlásával, hiszen az ő leszármazottaik sem gyarapítják a népességet.

Külön felhívjuk a figyelmet arra, hogy a bemutatott számítás – legalábbis ami az elvándorlás mértékét és így annak következményeit illeti – közepes becslés, vagyis nem az elképzelhető legnagyobb mértékű elvándorlással számol. Ez azt jelenti, hogy a valóságban az itt bemutatottnál jóval nagyobb vándorlási veszteség – egyúttal születésszám-csökkenés és a korszerkezet eltorzulása – is bekövetkezhet.

A bemutatottnál kedvezőtlenebb forgatókönyv bekövetkeztének lehetőségét mutatja az is, hogy az elvándorlás egészére vonatkozó statisztikai adatokból aggasztó kép rajzolódik ki. A Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalának adatai szerint 2011 első hat hónapjában 140 ezren jelentették be, hogy három hónapon túl külföldön tartózkodnak, míg 2010-ben az egész év folyamán 137 ezren – és nem is mindenki tesz eleget a bejelentési kötelezettségnek, tehát a valós számok ennél feltehetően magasabbak. Ami a végleges letelepedést illeti, ez év júniusáig 10 ezer fő jelentette be végleges távozását az országból, miközben korábban három év alatt telepedtek le ennyien külföldön – s ismét csak nem számoltunk azokkal, akik nem jelentették be távozásukat.

Említettük már, hogy az elvándorlás bizonyos csoportokat nagyobb mértékben érint: elsősorban a szakképzett és magasan képzett munkaerőről van szó, illetve a fiatalok esetében sokszor reális és megvalósítható elképzelés a felsőfokú tanulmányok külföldön való elvégzése is. A fiatalok elvándorlását feltehetően alulbecsültük modellünkben, mert a közelmúltban számos olyan intézkedés született vagy van készülóban, ami megnövelheti körükben a migrációt. Amennyiben az elvándorlók aránya a fiatalabb korosztályok felé tolódik el lényegesen, ez az itthoni születésszámban a becslétnél nagyobb veszteséget jelent, és a korszerkezet is kedvezőtlenebbül változik.

Kézenfekvő a kérdés: mit tehetünk, hogy mérsékeljük e folyamatok negatív hatását. Ennek taglalása azonban már túlmegy e tanulmány keretein. Elméletileg lehetséges megoldás a munkaerőnek az országban tartása jobb munkafeltételek, több munkalehetőség és kedvezőbb keresetek biztosításával; a születésszám növelése az egyébként tervezett gyermekek megszületésének elősegítésével; a halandóság csökkentése, részben a középkorú férfilakosság halandóságának további csökkentésével; és végül, de nem utolsósorban, a bevándorlás ösztönzése.

Magyarország – a népesség elöregedése, a kialakult termékenységi és halandósági viszonyok mellett – csak a magyarországi népesség létszámához képest magas évenkénti bevándorlási többlettel lenne képes a népességszám szintjének megtartására. A számításokban jeleztük, hogy 42 ezer fős vándorlási többletre lenne szükség, ennek megvalósulását azonban felettébb valószínűtlennek tartjuk. Megjegyezzük, hogy korábban is születtek már becslések a bevándorlás népességfogyást mérséklő hatására vonatkozóan: 2001-ben hasonló mértékű vándorlási többletre lett volna szükség a népességszám 2050-ig történő szinten tartására, vagy egyszeri, 1,8 millió fős bevándorlásra (Hablicsek – Tóth 2000; Hablicsek 2001).

HIVATKOZÁSOK

- Bevölkerung und Erwerbstätigkeit 2009. Statistisches Bundesamt. Fachserie 1 Reihe 2. DESTATIS.
- Cseke Hajnalka – Kovács Ágnes Lilla (2011): Magyar vándor. *Figyelő*, 55/39. 9–10.
- Gödri Irén (2010): A vándorlási veszteség Magyarországon az elmúlt évtizedben – avagy hányan is vagyunk valójában? *KorFa* on-line 2010/3.
http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Korfak/KorFa%20online_2010_3.pdf
- Gödri Irén – Tóth Erzsébet Fanni (2010): Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után – eltérések és hasonlóságok. *Demográfia*, 53/2–3. 157–204.
- Hablicsek László (2001): *A népességreprodukció alakulása a 20–21. században*. Kutatási Jelentések 68. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Hablicsek László – Tóth Pál Péter (2000): A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. *Demográfia*, 43/1. 11–46.
- Hárs Ágnes – Simonovits Bori – Sík Endre (2004): Munkaerőpiac és migráció: fenyegetés vagy lehetőség? In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. TÁRKI, Budapest. 272–289.
- Hárs Ágnes (2008): Csatlakozás és csalatkozás – a magyar munkaerőpiac és a migráció. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2008*. TÁRKI, Budapest. 108–130.
- Hárs Ágnes (2010): A kivándorlás dimenziói Magyarországon. Előadás a Transznacionalizmus és integráció című konferencián, KSH NKI, 2010. május 17.
www.demografia.hu/letoltes/devideal/kivandorlas.ppt

- Magyarok külföldi munkavállalása. Kutatási beszámoló, Kopint-Tárki. Kutatásvezető Hárs Ágnes. Budapest, 2011. március.
www.ak_euegt_eloadasok_magyarok_kulfoldon.pdf
- Massey, Douglas S. – Joaquin Arango – Graeme Hugo – Ali Kouaouci – Adela Pellegrino – J. Edward Taylor (2001): A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés. In Sík Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest. 7–40.
- Melegh Attila (2002): Magyarország és Németország közötti vándorlás az 1990-es években. In Illés Sándor (szerk.): *Migráció és statisztika*. KSH NKI Kutatási Jelentések 71. 2002/1, KSH NKI Budapest, 53–68.
- Napi Gazdaság*, 2011. április 21.
- Portes, Alejandro – Böröcz József (2001): Keserű kenyér: a munkaerő nemzetközi migrációjának szociológiai problémái. In Sík Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 69–87.
- Sík Endre – Simonovits Borbála (2002): Migrációs potenciál Magyarországon, 1993–2001. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2002*. TÁRKI, Budapest, 207–219.

Tárgyszavak:

Népesség-előreszámítás
 Nemzetközi vándorlás

ANTICIPATED EFFECTS OF THE OPENING OF AUSTRIAN AND GERMAN LABOUR MARKETS ON THE HUNGARIAN DEMOGRAPHICS BETWEEN 2011 AND 2030

Abstract

Following the accession to the European Union numerous countries opened their labour markets for Hungarian citizens. German and Austrian labour markets were opened in May 2011. These two countries are traditionally the main destinations of eastern European including Hungarian migrants; therefore one may expect that it will have more significant effect on labour market mobility.

In this paper the author studies the effect of anticipated labour force emigration on the number and composition of the Hungarian population in the next twenty years. While Hungarians in Austria are mostly seasonal workers and the majority of them commutes, they tend to spend more time in Germany. Therefore, the author primarily focuses on migration to Germany in this paper.

She developed a basic and a migrant population projection, which differ only regarding migration. According to the labour force migration hypothesis 120,000 Hungarians will be employed and will settle down in Germany between 2011 and

2020. 25% of them will migrate together with at least one family member. The author also hypothesise that following a more powerful initial wave emigration will stabilise on a much lower level, and the number of immigrants to Hungary will show decrease in the period of 2021–2030 as well.

The most important result of this population projection is that the anticipated emigration of significant proportion of the active (working) age individuals will further accelerate and accentuate the unfavourable processes of population ageing and decline. The loss will appear not only in absolute numbers, but will negatively affect the age structure of the population as well. During the studied twenty years particularly the missing 36,000 births will influence the further population development. On the one hand the number of young individuals will decrease, – which cannot be seen in twenty-year time span yet. On the other hand, the loss of (in this period) unborn children will accentuate by time, as their successors will not augment the population either.

MUNKAERŐ-MIGRÁCIÓ SZLOVÁKIÁBÓL AZ UNIÓS CSATLAKOZÁS UTÁN KOMPARATÍV SZEMSZÖGBŐL

GÁL ZSOLT

A tanulmány célja, hogy bemutassa az Európai Unió 2004-es bővítése után Szlovákiából kiinduló munkaerő-migráció alakulását, intenzitását, irányát és jellegét, illetve hogy azonosítsa a vándorlást befolyásoló legfontosabb tényezőket. Mindezt komparatív szemszögből próbálja vizsgálni, Szlovákiát a 2004-ben (és 2007-ben) csatlakozó posztoszocialista országokkal összehasonlítva. A külföldön dolgozók számáról és (származási ország, régió, korcsoportok, iskolai végzettség, nem stb. szerinti) összetételéről három fő típusú statisztikai forrásból merített adatokat: (1) a Szlovákiában és a célországokban végzett (valamint az ezeket az EU szintjén összesítő) munkaerő-felmérések, (2) a célországokban a külföldi dolgozókat nyilvántartó aktualizált adatbázisok és (3) a célországok kumulatív jellegű (regisztrációs, társadalombiztosítási) adatbázisai. Emellett támaszkodik a különböző közvélemény-kutatások adataira is.

A tanulmány első része a migráció irányát és intenzitását vizsgálja, valamint a fellelhető trendeket próbálja megtalálni. A második rész – a nemzetközi szakirodalomból és empirikus kutatásokból kiindulva, ezeket további adatokkal alátámasztva – az elsőben leírt jelenségeket befolyásoló legfontosabb tényezőket keresi. A harmadik, záró részben az uniós bővítés utáni migrációhoz kapcsolódó legintenzívebb társadalmi diskurzus fő témáját, a fogadó országokra gyakorolt gazdasági hatásokat elemezzük, s mivel ezek szorosan összefüggnek a vándorlás jellegével (a migránsok összetétele), a két kérdés itt együtt, összekapcsolva szerepel.

A migráció változó intenzitása időszakok és célországok szerint

Az uniós csatlakozás utáni Szlovákiából kiinduló munkaerő-migráció – a vándorlás intenzitása és a foglalkoztatottságban betöltött eltérő szerepe alapján – három, viszonylag jól elkülöníthető fázisra osztható (1. táblázat).

1. fázis (2004. 5. 1. – 2007 vége). Ebben az időszakban egymással párhuzamosan emelkedik a szlovákiai foglalkoztatottság és a szlovák állampolgárok külföldi foglalkoztatása. A külföldön munkát vállalók száma mintegy 100 ezer fővel nő, és a becslések szerint 2007-ben negyedmillió környékén tetőzik – ekkor minden tizedik szlovákiai munkavállaló külföldön dolgozik. A teljes

foglalkoztatottság növekedése mögött megközelítőleg felerészben a külföldi munkavállalás bővülése áll, azaz az új munkahelyek fele külföldön jön létre.

2. fázis (2008). Több fogadó országban romlani kezd a gazdasági helyzet, a külföldön dolgozók száma hosszú évek után először kezd csökkenni, a hazatérőket azonban egy továbbra is bővülő munkaerőpiac fogadja. A szlovák gazdaság ekkor még mindig gyorsan növekszik, a foglalkoztatottság továbbra is lendületesen bővül, a hazai munkaerőpiac fel tudja szívni a hazaáramló migránsokat. Sőt, egyes gazdasági ágazatok – az ország történetében először – munkaerőhiánnyal szembesülnek, amelyet egyre több külföldi dolgozó alkalmazásával is enyhíteni próbálnak (ez szintén új jelenség Szlovákiában).¹

3. fázis (2009-től). A gazdasági válság következtében a külföldi és hazai foglalkoztatottság egymással párhuzamosan csökken, majd 2010-ben stabilizálódik, és némi növekedésnek indul, de 2011 folyamán még messze nem éri el a válság előtti szintet.

Az első táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy a szlovák állampolgárok külföldi munkavállalása a 2004-es uniós csatlakozás után gyors növekedésnek indult, és 2007-ig megduplázódott, 2008-tól viszont jelentősen visszaesett. Ez a növekedés, majd az azt követő csökkenés valamennyi célország esetében jelen van, de a legnagyobb ingadozás a Nagy-Britanniába és Írországba irányuló munkaerő-migráció esetében figyelhető meg: az uniós csatlakozás után gyors felfutás, 2008-tól drámai zuhanás. A 2007-ig tartó jelentős növekedés legfontosabb összetevője az említett két országba történő vándorlás volt, s a visszaesésben még nagyobb szerepet játszottak ezek az országok. A táblázatból az is kiderül, hogy a külföldön dolgozók többsége, durván kétharmada – még a brit és ír munkavállalás gyors felfutása idején is – három szomszédos államban, Csehországban, Ausztriában és Magyarországon dolgozott. Kiemelkedő Csehország részesedése, amely az utóbbi pár évben stabilan 40 százalék körül mozog.

¹ A Szlovákiában dolgozó külföldi munkavállalók száma a hivatalos adatok szerint 2004 és 2008 között lendületesen nőtt, 3,3 ezerről 15 ezerre ugrott – de ez még mindig csak 0,6%-os részesedést jelentett a teljes foglalkoztatottságon belül –, mialatt az összes nyilvántartott külföldi száma 22 ezerről 52,7 ezerre (az összlakosság 0,97%-a) nőtt (Divinský 2009). Még ha a statisztika korlátozott megbízhatósága és az illegális foglalkoztatás vélhető elterjedtsége miatt felfelé módosítjuk is a becsült adatokat, a külföldi munkavállalók aránya akkor sem haladná meg jelentősen az 1% körüli szintet, amely az egyik legalacsonyabb arány az Európai Unión belül.

1. A külföldön dolgozó szlovák állampolgárok száma a szlovákiai munkaerő-felmérés szerint (ezer főben a feltüntetett negyedévben)

Slovak citizens working abroad according to the Slovak labour force survey (thousands, quarterly data)

Teljes foglalkoztatottság	2003/4	2004/4	2005/4	2006/4	2007/4	2008/4	2009/4	2010/4
	2170,6	2199,8	2254,7	2332,7	2398,3	2466,0	2329,6	2339,4

Az ebből külföldön dolgozók

Együtt	83,9	119,0	136,3	168,8	185,7	163,0	131,7	124,7
Csehország	48,2	70,1	65,7	70,7	72,9	67,5	47,9	51,2
Egyesült Királyság	5,5	7,8	17,1	25,5	29,7	19,3	15,1	10,4
Magyarország	2,7	10,1	13,7	19,6	18,5	18,2	14,8	11,4
Ausztria	4,0	8,6	10,8	12,3	18,4	17,3	22,2	24,9
Németország	7,5	8,0	6,0	9,1	10,4	10,1	8,4	5,6
Írország	0,4	1,4	4,1	8,8	10,5	7,3	3,0	3,5
Olaszország	3,6	4,1	6,3	6,9	7,9	8,7	3,2	3,1

Megjegyzés: Mivel 2010-től csupán a külföldön rövid távra (egy évnél rövidebb ideig) munkát vállalók kerülnek be a statisztikába, a 2010 utolsó negyedévi adat nem kompatibilis az előtte szereplőkkel (amelyekben valamennyi külföldön munkát vállaló szerepel).

Forrás: ŠÚSR – Štatistický úrad Slovenskej republiky (2004–2011).

A táblázat adatait a külföldön dolgozók abszolút számát (de nem a célországok közötti megoszlásának arányát) tekintve némi fenntartással kell fogadni. A témával foglalkozó szakértők egybehangzó véleménye szerint a munkaerő-felmérés hozzávetőleg 25–30 százalékkal alulértékeli a külföldön dolgozó szlovák állampolgárok számát (Divinský 2007. 109): a külföldön dolgozók valós száma a migráció csúcsevénének számító 2007-ben 240–260 ezer között mozoghatott (Gál 2009. 68).

Az alulértékelésnek több oka is lehet. Először is, a munkaerő-felmérés egy a háztartások reprezentatív mintájának megkérdezésén alapuló statisztikai módszer, amelynek keretében Szlovákiában 10 250 háztartást (az összes kb. 0,6 százalékát) kérdezik meg negyedévente a statisztikai hivatal munkatársai (ŠÚSR 2004–2011). Nyilvánvaló, hogy csak azokban a háztartásokban tudnak beszámolni hozzátartozójuk külföldi munkavállalásáról, ahol legalább egyvalaki Szlovákia területén tartózkodik. Azokat a háztartásokat, amelyeknek minden tagja külföldre távozott, a munkaerő-felmérés képtelen lefedni: ha senki sem tartózkodik otthon, nincs kit megkérdezni (Bahna 2008). Ilyenek lehetnek például a szüleiktől már külön (háztartásban) élő fiatal párok. Márpedig – ahogy később látni fogjuk – épp ez az a korosztály, amely a legnagyobb arányban vesz részt a külföldi munkavállalásban. Másodszor, a megkérdezetteknek természetesen nem kell feltétlenül igazat mondaniuk. Annak, hogy elhallgatják valamelyik családtagjuk külföldi munkavállalásának tényét, több oka is lehet.

Például az, hogy az illető illegálisan dolgozik külföldön, és/vagy Szlovákiában olyan szociális juttatásokat is igénybe vesz, amelyekre nem lenne jogosult (Divinský 2007. 109). De az igazmondást gátolhatja a hatóságokkal szembeni általános bizalmatlanság is. Természetesen a mintavételi eljárás során történő hibákról sem szabad megfeledkezni. Az adatok értékelésénél azt is figyelembe kell venni, hogy 2010-től már csak azok kerülnek be a szlovákiai statisztikákba, akik csupán rövid távra, egy évnél rövidebb időre távoztak Szlovákiából (az Európai Unión belül az egy évnél hosszabb időn át külföldön élők a célországokban zajló felmérések hivatottak megszámlálni). Mindezek ellenére a munkaerő-felmérés hasznos adatokkal szolgál a migrációban részt vevők korcsoportok, nem, iskolai végzettség, származási régió, illetve a célországok szerinti megoszlásáról, és jól tükrözi a vándorlási folyamatokat is, az abszolút számok tekintetében pedig fontos támpontot jelent.

A munkaerő-felmérés hajlamosságát a külföldön dolgozók számának alábecsülésére a hagyományosan legfontosabb célországból, Csehországból származó munkaügyi statisztikákkal való összevetés mutatja meg (2. táblázat). A cseh munkaügyi hivatalok nyilvántartásában például 2007 végén 110 ezer körül mozog az országban dolgozó szlovák állampolgárok száma, a szlovákiai munkaerő-felmérésben viszont „csupán” 50–70 ezer szerepel.

2. A Csehországban dolgozó külföldi alkalmazottak és magánvállalkozók (2000–2010)

Foreign employees and self-employed working in the Czech Republic (2000–2010)

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Külföldiek (érvényes) vállalkozási engedéllyel állampolgárság szerint									
Összesen	61 340	62 293	65 219	67 246	65 722	68 787	77 158	87 753	90 983
Vietnami	19 307	20 964	22 046	22 620	22 910	24 437	32 139	35 590	33 164
Ukrán	21 402	18 752	19 486	21 135	21 325	21 927	21 213	26 223	29 739
Szlovák	6 670	8 123	8 757	8 719	8 282	8 684	9 255	9 865	10 681
A munkaügyi hivatalokban nyilvántartott külföldi alkalmazottak állampolgárság szerint									
Összesen	103 647	105 738	107 984	151 736	185 075	240 242	284 551	230 709	215 367
Szlovák	63 567	58 053	59 818	75 297	91 355	101 233	100 223	98 192	100 727
Ukrán	15 753	22 489	22 399	40 060	46 155	61 592	81 072	57 478	42 139
Lengyel	7 679	7 403	8 882	12 635	17 149	23 642	20 680	21 728	19 049
Mongol	660	1 388	1 585	1 800	2 814	6 897	12 990	4 205	3 548
Moldáv	1 446	1 509	1 483	2 710	3 369	5 503	8 635	5 706	3 497
Bolgár	1 523	1 792	1 651	1 732	1 953	5 393	5 555	4 578	5 667
Román	908	689	590	929	1 240	4 313	3 605	3 780	4 815
A Csehországban foglalkoztatott külföldiek összesen (vállalkozók és alkalmazottak együtt)									
Együtt	164 987	168 031	173 203	218 982	250 797	309 027	361 709	318 462	306 350

Forrás: Český statistický úřad (2011).

Csehországban hagyományosan a szlovák állampolgárok alkotják a külföldi munkavállalók legnépesebb csoportját. A közös állam hetvenéves hagyományát, a gyakorlatilag nem létező nyelvi különbségeket, az elhelyezkedési lehetőségekben és a bérekben még mindig meglévő szignifikáns eltéréseket, az ország geográfiai közelségét és a jó közlekedési összeköttetést (a vonat- és autóbuszjáratok többsége a közös állam felbomlása után is fennmaradt) figyelembe véve ez nem is meglepő. A többi fontos célországból sajnos nem állnak rendelkezésre a cseh statisztikákhoz hasonló naprakész, pontos adatbázisok a szlovákiai dolgozók számának alakulásáról. Magyarországon ugyan létezik a csehországihoz hasonló nyilvántartási rendszer, ez azonban – a szlovákiai munkaerő-felméréshez hasonlóan – szintén hajlamos alábecsülni a szlovákiai dolgozók létszámát. Ennek fő oka a Magyarországra irányuló szlovákiai munkaerő-migráció sajátos jellegében keresendő, amely jórészt a határ menti övezetekben zajló napi ingázásból áll, és részben munkaerő-kölcsönző cégeken keresztül zajlik. Az ingázók többsége délnyugat-szlovákiai magyar nemzetiségű (vagy legalábbis magyarul beszélő) lakos, akik a Dunántúl északi részén lévő nagy multinacionális vállalatokban (Nokia – Komárom, Suzuki – Esztergom, Philips, Audi – Győr, SCI – Tatabánya, Samsung – Göd), illetve azok beszállítóinál találtak munkát. Ezek a vállalatok viszont gyakran munkaerő kölcsönzésével foglalkozó cégektől kölcsönzik a munkásaikat, ebben az esetben a náluk dolgozók nem az ő saját alkalmazottjaik, hanem a kölcsönző cég munkatársai – ha ez a cég történetesen szlovákiai vállalat, akkor Magyarországon nincs is regisztrálva. A nyilvántartás hiányosságának természetesen a feketemunka elterjedtsége is oka lehet, az illegális foglalkoztatás azonban a fent leírt vállalatokra – amelyek a fő munkaadóknak számítanak – nem jellemző. Azok az ágazatok pedig, ahol az elmúlt években elterjedtebb volt a feketemunka (például mezőgazdaság, építőipar), nemigen vonzzák a szlovákiai munkavállalókat. A magyar statisztika hiányosságait jól mutatja az a tény is, hogy a szlovák munkaerő-felmérés nemritkán több Magyarországon dolgozó szlovák állampolgárt mutatott ki, mint amennyi a magyar nyilvántartásban szerepelt. A csúcsvérték számító 2007-es év legvégén például a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatai szerint 18 219 szlovák állampolgárságú munkavállaló rendelkezett érvényes regisztrációval Magyarországon,² miközben a szlovák munkaerő-felmérés az utolsó negyedévben 18,5 ezret mutatott ki, de az első negyedévben még ennél is többet: 21,8 ezer főt (Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat 2011, ŠÚSR 2004–2011). A szlovák adatok szakértők által javasolt 25–30 százalékos felkerekítésének logikáját használva a valós becsült szám valahol 24–29 ezer fő körül lehetett. Azóta jelentős csökkenés következett be: 2010

² A 2007 végén különböző jogcímenek Magyarországon dolgozó 59 454 külföldi közül a román állampolgárok (21 118) után és az ukránok (7994) előtt a szlovákiaiak a második legnagyobb csoportot alkották, a külföldi munkavállalók 80%-át a három szomszédos országból jövek tették ki (Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat 2011).

végén a Magyarországon érvényes bejelentéssel rendelkező szlovák állampolgárok száma már csak 10 385 fő volt, a szlovák munkaerő-felmérés utolsó negyedévi adatai között 11,4 ezer fő szerepelt (Uo.). A számokat 25–30 százalékkal megnövelve 13–15 ezer főre lehet következtetni, ez a 2007 végi adatoknak nem sokkal több mint a fele.

Elvileg részbeni tükörstatisztikaként szolgálhatnának a migráció legfontosabb célországaiiban zajló munkaerő-felmérések (amelyben felméri az adott országokban dolgozó külföldi állampolgárok számát is), ezek azonban még a szlovákiaiainál is jóval pontatlanabb adatokkal rendelkeznek. Az Európai Bizottságnak az uniós bővítést követő szabad munkaerő-mozgásról szóló 2008-as – az Eurostat (az unió statisztikai hivatala) összesített adataira támaszkodó – jelentése szerint 2007-ben az aktív korú (15–64 év közötti) szlovák népesség 2,7%-a tartózkodott valamelyik más tagállamban (Commission of the European Communities 2008. 8). Ez mindössze 105 ezer főnek felel meg, ami jóval kevesebb a szlovák munkaerő-felmérés adatainál, ráadásul ebbe nemcsak a foglalkoztatottak tartoznak bele, hanem a teljes munkaképes korú lakosság. A nagyfokú eltéréseknek, ha úgy tetszik, az adatok pontatlanságának (a becslést valószínűsítő képest) számos oka van, ezek közül a legfontosabb az, hogy a szlovák állampolgárok – Csehország kivételével – az érintett célországokban csupán a munkaerő töredékét teszik ki, ráadásul eleve csupán az egy évnél hosszabb tartózkodásra berendezkedők kerülnek be a reprezentatív mintába (European Commission 2008. 103).³

Még egy adatforrástípus létezik a célországokban, amely fontos információkat szolgáltat a külföldi munkavállalók származási ország, életkor, nem, gazdasági ágazat, jövedelem, régiók szerinti megoszlásáról, ahogy a

³ A célországokban zajló munkaerő-felmérés problémái a következő pontokban foglalhatók össze: 1. A külföldiekről szóló adatok annál kevésbé megbízhatóak, minél kisebb a külföldiek aránya az összlakosságon belül. Ha a (bizonyos országból jövő) külföldiek csak az összlakosság töredékét alkotják (márpedig a szlovák állampolgárok tekintetében túlnyomórészt épp ez a helyzet), akkor a reprezentatív mintába csak néhány vagy néhány tucat háztartás fog bekerülni, így a minta nem elég nagy, hogy statisztikailag megbízható, releváns adatokat szolgáltatson. 2. A munkaerő-felmérés csak azokat a külföldieket veszi számba, akik legalább egy évet szándékoznak a fogadó országban eltölteni, így nem terjed ki a szezonális munkásokra, a rövid távra érkező vagy kikölcsonzött munkaerőre. 3. A megválaszolatlan kérdőívek aránya általában magasabb a külföldi állampolgárok esetében, ez főleg a bevándorlók magasabb mobilitásának (gyakoribb lakhelyváltoztatás), nyelvtudásbeli problémáinak és egy részük illegális (tartózkodási és/vagy munkavállalási) státusának lehet a következménye. 4. A munkaerő-felmérés nem fedi le a kollektív háztartásokat (azaz a szállókat, munkásszállókat), ahol a friss bevándorlók a hazai lakosságnál vagy a régebbi migránsoknál feltételezhetően valamivel nagyobb arányban élnek, így a felmérésben némileg alulreprezentáltak lesznek. 5. Mivel a reprezentatív minta ötödét negyedévente szokták cserélni, eltarthat egy ideig, amíg a minta összetétele igazodik a lakosság összetételében a migráció miatt bekövetkező változásokhoz, ami például a friss bevándorlók számbavételénél némi fáziskésést okoz. (Lásd: European Commission 2008. 103.)

munkaerő-migráció nagyságrendjéről és a mobilitás intenzitásáról is. Ezek a különböző kumulatív jellegű regisztrációs és társadalombiztosítási adatbázisok. Az Egyesült Királyságban például a 2004-ben az unióhoz csatlakozott nyolc kelet-közép-európai ország állampolgárainak regisztrációért kellett folyamodniuk (Workers Registration Scheme – WRS). Ez a kötelezettség 2011. április 30-tól megszűnt, de nemzeti adó- és társadalombiztosítási számot (National Insurance Number – NINo) igényelniük kell; Írországból pedig a külföldi munkavállalóknak (is) közzszolgálati személyi számra (Personal Public Service Number – PPS Number) van szükségük. A brit és ír adatbázisok legnagyobb problémája – a fent leírt cseh vagy magyar nyilvántartásokhoz képest – kumulatív jellegükből fakad. A brit hatóságok nem követelték meg a szigetországot elhagyó külföldi munkavállalóktól, hogy a regisztrációs adatbázisból kijelentkezzenek, az egyszer kiadott biztosítási számok pedig a továbbiakban is érvényesek. A kumulatív adatbázisok így nem adnak képet az országban aktuálisan tartózkodó külföldi dolgozókról; az összes regisztrált számát tartalmazzák, azokét is, akik időközben már elhagyták a fogadó országokat, vagy elvesztették munkájukat, és épp munkanélküliként tartózkodnak ott. A 2004-es bővítés után így az évek múltával egyre nagyobb lett a különbség a ténylegesen brit és ír földön dolgozó, az új tagállamokból származó munkavállalók és a nyilvántartásokban szereplők között.

A 2004-es bővítést követő (az uniós szabályok által maximálisan engedélyezett) hét évben (azaz 2011. április 30-ig) tehát a brit hatóságok regisztrációt követeltek meg a nyolc új kelet-közép-európai tagállamból érkező és a szigetországban munkát vállaló személyektől. 2010 végéig az Egyesült Királyságban több mint 1 millió 150 ezer alkalmazottat regisztráltak, akik a nyolc új tagállamból érkeztek, közülük 112,6 ezer, vagyis az összes újonnan érkező egytizede volt szlovák állampolgár (3. táblázat).

3. Az Egyesült Királyságban regisztrált (WRS) munkavállalók a 2004-ben csatlakozott nyolc új kelet-közép-európai tagállamból (2004. május – 2010)
Registered workers (WRS) in the United Kingdom from the 8 new Central and Eastern European member states who joined the EU in 2004
(May 2004 – 2010)

	Cseh-ország	Észt-ország	Magyar-ország	Lett-ország	Litvánia	Lengyel-ország	Szlovákia	Összesen
2004*	8 255	1 860	3 620	8 670	19 275	71 025	13 020	125 885
2005	10 575	2 560	6 355	12 960	22 990	127 325	22 035	204 970
2006	8 345	1 475	7 060	9 490	17 065	162 495	21 755	227 875
2007	7 510	965	8 880	6 285	14 265	150 255	22 450	210 800
2008	6 520	945	10 865	6 960	11 535	103 015	18 310	158 340
2009	4 230	1 135	8 240	15 385	14 720	54 715	7 830	106 390
2010	4 185	1 315	9 270	18 440	23 900	52 325	7 170	116 760
Összesen	49 620	10 255	54 290	78 190	123 750	721 155	112 570	1 151 020
Részarány	4,31%	0,89%	4,72%	6,79%	10,75%	62,65%	9,78%	100%

*2004. május elsejétől, a nyolc ország uniós csatlakozásának időpontjától.

Megjegyzés: A szintén 2004-ben csatlakozó Málta és Ciprus állampolgárai számára már a 2004-es bővítés előtt is nyitva volt a brit munkaerőpiac. Az Egyesült Királyságban regisztrált szlovén állampolgárok (akiknek száma az egész időszakban nem sokkal haladja meg az ezer főt) nem szerepelnek külön oszlopban, az összesített adatokban azonban az ő számuk is szerepel.

Forrás: Home Office UK Border Agency 2009. *Accession Monitoring Report. A8 Countries May 2004 – March 2009* és Home Office (2011): *Control of immigration: quarterly statistical summary fourth quarter 2010*.

Ugyancsak az Egyesült Királyságban 2004 eleje és 2010 vége között 1,66 millió, a tíz (2004-ben csatlakozott) új tagállamból érkezett lakos szerzett nemzeti társadalombiztosítási számot (NINo), közülük 144 ezren voltak szlovák állampolgárok (Department for Work and Pensions 2011). A származási országok közötti arányok nagyon hasonlóak a regisztrált dolgozóknál tapasztaltnak, az abszolút számok viszont magasabbak. Ez főként azzal magyarázható, hogy az egyéni vállalkozóknak nem írták elő a kötelező regisztrációt, társadalombiztosítási számért viszont nekik is folyamodniuk kellett. (Némileg emelik a számokat 2004 első négy hónapjának, illetve Ciprus és Málta állampolgárainak adatai is.)

Írországban 2004 eleje és 2009 vége között az unióhoz 2004-ben csatlakozott nyolc kelet-közép-európai országból 514,3 ezer ember kapott közszolgálati személyi számot (PPS Number), ebből 40,3 ezer (az összes 7,84 százaléka) volt szlovák állampolgár (Department of Social and Family Affairs 2011). Az Írországba érkezettek származási országok szerinti megoszlása nagyon hasonlít az Egyesült Királyságban tapasztaltnak, a közszolgálati személyi számot kapók 62,6 százaléka lengyel állampolgár, őket követik a litván (13,3%), majd a szlovák állampolgárok, az első három közötti sorrend tehát ugyanaz.

Az EU-15 országainak migrációs statisztikái, illetve a munkaerő-felmérések (vagy az ahhoz hasonló más felmérések) összesített adatai és a 2004-es bővítés utáni két legfontosabb migrációs célország kumulatív regisztrációs statisztikái fontos támpontot jelentenek a munkaerő-migráció intenzitásának összehasonlításához (4. táblázat). Bár az adatokat (a fent leírtak miatt) fenntartással kell kezelni, az új tagországok összehasonlítására alkalmasak, mivel különböző korlátaik hasonlóan – ha nem is feltétlenül teljesen azonos arányban, de feltételezhetően nem is nagy különbségekkel – vonatkoznak rájuk. A 2004-ben és 2007-ben az Európai Unióhoz csatlakozott kelet-közép-európai posztoszocialista országok – a bővítés utáni migráció intenzitása tekintetében – három csoportba sorolhatók:

1. Alacsony intenzitású migráció. Szlovénia, Csehország és Magyarország sorolható ide, az országot elhagyók viszonylag alacsony arányával.

2. Közepes intenzitású migráció. Lengyelország, a balti államok és Szlovákia sorolható ide, ezekben az országokban az előző csoporthoz képest mintegy kétszer-háromszor nagyobb a kiáramlás. Szlovákia esetében ez azt jelentette, hogy a 2007-es csúcsevben a foglalkoztatottak mintegy tizede, a teljes lakosság megközelítőleg 4,7 százaléka dolgozott külföldön.

3. Intenzív migráció. Ezt a csoportot a 2007-ben csatlakozó Románia és Bulgária alkotja, itt még az előző csoportnál is legalább kétszer nagyobb intenzitású a migráció. Jól jelzi ezt az a tény, hogy míg a 2004-ben csatlakozott – megközelítőleg 70 millió lakost számláló – nyolcak állampolgárai közül 2007-ben 1,91 millió ott tartózkodót tartottak nyilván az EU-15 országai, az ott élő román és bolgár állampolgárok száma csaknem ugyanekkora volt (1,86 millió), miközben e két ország összlakossága alig 30 millió, kevesebb mint a fele a nyolcakénak (European Integration Consortium 2009, 24, 27). E két ország adatai tehát inkább a többi balkáni országra hasonlítanak, de még mindig nem a csúcsot jelentik, mivel Macedónia és Bosznia-Hercegovina lakosságának több mint 8,3, az albán lakosságnak pedig 25,46 (!) százaléka élt az EU-15 területén ugyanezen statisztikák szerint (Uo. 33).⁴

⁴ A 4. táblázat adatai alapján egy-két ország esetében jogosan merülhet fel a kérdés, vajon miért épp az adott csoportba sorolódtak. Valóban nehéz egyértelmű és pontos határt húzni. A csoportok összetétele főleg annak a következménye, hogy fő kritériumként a bővítés utáni migráció intenzitását használtam. Szlovénia az EU-15 területén élő migránsok száma alapján akár a második csoportba is tartozhatna, a bővítés utáni migráció két fő célországába, az Egyesült Királyságba és Írországba irányuló migráció (a regisztrációk száma) azonban rendkívül alacsonynak bizonyult, ezért az elsőbe került. Lettország esetében ennek a fordítottja igaz: az EU-15 országaiban élő állampolgárainak aránya 2007-ben nem volt túl magas (ezért ennek alapján az első csoportba is tartozhatna), de az Egyesült Királyságba és Írországba irányuló migráció nagyon intenzív volt (így a második csoportba került). Bulgária is határmezsgyén van, ráadásul csak 2007-ben csatlakozott, ami miatt kevés a friss adat. Végül is azért került Romániával együtt a harmadik csoportba, mert a bővítés előtti években rohamosan nőtt a külföldön dolgozók száma és aránya (European Integration Consortium 2009. 32–33).

4. A 2004-ben és 2007-ben csatlakozott tíz új kelet-közép-európai EU-tagállamból az EU-15 országaiba kivándoroltak, illetve. az Írországból és az Egyesült Királyságban regisztráltak száma és a kibocsátó országok népességéhez viszonyított aránya

The number of those citizens from the ten new Central and Eastern European EU member states of the 2004 and 2007 enlargement who migrated to the EU-15 countries, respectively were registered in Ireland and the United Kingdom and their share in the sending countries' population

	Emigránsok az EU-15 országaiban 2007-ben		Írországból regisztrált munkavállalók 2004–2010		Az Egyesült Királyságban regisztrált munkavállalók 2004–2010	
	Fő	A kibocsátó népesség %-ában	Fő	A kibocsátó népesség %-ában	Fő	A kibocsátó népesség %-ában
Csehország	104 442	1,01	20 474	0,20	48 435	0,47
Észtország	36 735	2,74	7 061	0,54	9 850	0,76
Magyarország	132 582	1,32	22 241	0,22	51 400	0,51
Lettország	42 547	1,87	38 999	1,70	73 660	3,20
Litvánia	128 361	3,80	72 865	2,10	116 860	3,44
Lengyelország	1 297 647	3,40	330 718	0,86	707 357	1,83
Szlovákia	132 207	2,45	41 573	0,77	110 675	2,05
Szlovénia	35 848	1,78	468	0,02	1 155	0,06
Bulgária	310 335	4,05	–	–	–	–
Románia	1 553 276	7,21	–	–	–	–

Forrás: European Integration Consortium (2009): Labour mobility within the EU in the context of enlargement and the functioning of the transitional arrangements, 32–33 és Gödri I. – Tóth E. (2010): Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után – eltérések és hasonlóságok, 181.

A migráció irányát és intenzitását befolyásoló legfontosabb tényezők

A nemzetközi migrációt mint komplex jelenséget befolyásoló legfontosabb gazdasági tényezőket a neoklasszikus elméletből kiindulva négy fő csoportra oszthatjuk: (1) negatív körülmények a származási országban, amelyek annak elhagyására sarkallnak, (2) pozitív körülmények a célországban, amelyek vonzó hatást gyakorolnak a bevándorlókra, (3) pozitív körülmények a származási országban, amelyek maradásra ösztönzik a potenciális kivándorlót és (4) negatív körülmények a célországokban, amelyek távol tarthatják a bevándorlást fontolgatókat (Bodvarsson – Van den Berg 2009. 6). Ha az első két tényező (a

húzó- és taszító erők együtthatása) relatíve erősebbnek bizonyul az utolsó kettő kombinációjánál, nagy valószínűséggel sor kerül a migrációra. A döntéshez jelentősen hozzájárulhatnak a kibocsátó és fogadó ország által állított adminisztratív és anyagi terhek, valamint az utazás költségeinek mérlegelése. (A politikai tényezőktől – polgárháború, üldöztetés, emberi jogok megsértése stb. – jelen tanulmányban eltekintünk; ezek a vizsgált témakörben irrelevánsak.) Tekintettel a kismértékű vagy nem létező adminisztratív terhekre (az átmeneti korlátozásokat fokozatosan megszüntették) és a viszonylag alacsony, de mindenképpen csökkenő utazási költségekre (például a fapados légitársaságok megjelenése révén is), a fő tényezőt a neoklasszikus megközelítés alapján az életminőségben meglévő különbségek kell hogy alkossák.

Az unió keleti irányú bővítését követő migrációt befolyásoló legfontosabb tényező e tanulmány szerint is a kibocsátó és a célországok között az életszínvonalban, bérekben, nemzeti jövedelemben megmutatkozó különbség volt. Ez a neoklasszikus elméleten alapuló megközelítés azonban nem képes teljesen megmagyarázni néhány kivételt, és nem ad magyarázatot az új tagországok közötti migrációs eltérésekre sem, ezért más strukturális és institutionális tényezőket is figyelembe kell venni, például a munkaerőpiacokon, illetve a jóléti államok tekintetében (Kureková 2011). E tényezőket az alábbiakban részletesebben is ismertetjük, de most térjünk vissza a fő tényezőre, amelyet számos empirikus kutatás is igazolt.

Egy az angol nemzeti bank számára készült tanulmány például szoros (negatív) korrelációt talált az új tagországok egy főre jutó bruttó nemzeti terméke és a Nagy-Britanniába irányuló munkaerő-migráció intenzitása között (Blanchflower et al. 2007. 4–5). Az új tagországok egy főre eső (vásárlóerőparitáson számolt) nemzeti össztermékét (GDP) összehasonlítva valóban szembevető a hasonlóság a migráció intenzitásával: elmondható, hogy minél magasabb az egy főre jutó GDP, annál kisebb a migráció intenzitása (5. táblázat). A legmagasabb egy főre jutó GDP-vel (de ez elmondható az átlagos bérekről, jövedelmekről is) rendelkező Szlovéniából és Csehországból volt a legkevesbé intenzív az elvándorlás, míg arányaiban a legtöbben a legalacsonyabb mutatókkal rendelkező Romániát és Bulgáriát hagyták el.

5. Az egy főre jutó nemzeti termék vásárlóerő-paritáson számolva az új tagállamokban az unió átlagának arányában (EU-27 = 100)

The gross domestic product per capita in the new member states calculated in purchasing power standards as percentage of the EU average (EU-27 = 100)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Csehország	71	73	73	77	78	79	80	83	84	85	82
Észtország	45	46	50	55	57	62	66	70	69	64	64
Magyarország	54	58	61	63	63	63	63	62	64	64	63
Lettország	36	38	41	43	46	48	51	56	56	52	52
Litvánia	40	42	44	49	51	53	56	59	61	55	58
Lengyelország	48	48	48	49	51	51	52	54	56	61	62
Szlovákia	50	52	54	55	57	60	63	68	72	73	74
Szlovénia	80	80	82	84	87	87	88	88	91	88	86
Bulgária	28	30	32	34	35	37	38	40	44	44	44
Románia	26	28	29	31	34	35	38	42	47	47	45

Forrás: Eurostat (2011): GDP per capita in Purchasing Power Standards.

A gazdasági fejlettség legelterjedtebb mutatószámának, a bruttó nemzeti terméknek az összehasonlítása azonban néhány anomáliára is rávilágít. A legjobban Magyarország lóg ki a képből, amelynek jövedelmi viszonyai alapján Szlovákia, Lengyelország és a balti államok között lett volna a helye (a migráció intenzitása tekintetében), ehelyett Csehországgal és Szlovéniával volt egy csoportban. Bár e tanulmánynak nem célja ennek az anomáliának a részletes magyarázata, az alfejezet végén még visszatérünk rá.

Korlátai ellenére a jövedelmi viszonyokon alapuló megközelítés számít a legfontosabb tényezőnek a származási országokban, és dinamikusan, valamint az országokon belül, regionális szinten is hasznosítható. Szlovákia esetében például a gyors gazdasági növekedés, amely a foglalkoztatottság és a jövedelmek hasonlóan gyors emelkedéséhez vezetett, 2007-től hozzájárult a munkaerő-migráció megfordulásához (igaz, a hazai növekedés csak nagyjából egy évig, a válság begyűrűzéséig tartott ki). A 3. táblázatban is látható, hogy 2006/2007-től jelentős mértékben csökkent az Egyesült Királyságban munkavállalóként újonnan regisztrált szlovák, lengyel és cseh állampolgárok száma, miközben a balti államokból vagy Magyarországról érkezőké 2008–2009-ben nőtt. Épp ez utóbbiakat érintette legerősebben a világgazdasági válság, nemzeti termékük jelentősen visszaesett, az uniós átlaghoz való közeledésük megállt vagy a visszájára fordult. A származási országban tehát működik a potenciális migránsokat kifelé toló tényező. Mivel a 2004-ben az unióhoz csatlakozó tagországok többségének viszonylag gyors gazdasági konvergenciája már a bővítés utáni években érzékelhető volt, számos elemzés előre is jelezte a visszaáramlási folyamat beindulását és intenzívebbé válását (Pollard et al. 2008. 48).

Az egyes országokon belül is fontos szerep jut a jövedelmi különbségeknek, tekintettel a régiók közötti fejlettségbeli eltérésekre. Ezek Szlovákiában hagyományosan igen jelentősek (különösen az ország kis területét figyelembe véve). A szlovákiai munkaerő-felmérés adatai rendszeresen azt mutatják, hogy a legtöbb külföldön dolgozó a gazdaságilag kevésbé fejlett, magasabb munkanélküliséggel sújtott régiókból származik, míg a fejlettebbekből kevésbé intenzív az elvándorlás. A migrációs hullám csúcsán, 2007 utolsó negyedévében például a kimutatott 185,7 ezer külföldön dolgozó közül a legtöbb, 51,8 ezer (az összes 28%-a) a legkevésbé fejlett eperjesi kerületből jött, a legkevesebb, 5,2 ezer (2,8%) pedig a messze legmagasabb egy főre eső jövedelemmel rendelkező pozsonyi régióból⁵ (ŠÚSR 2008. 60). Ami tehát működik az egyes országok között, az megtalálható Szlovákián belül is. A különböző közvélemény-kutatások is azt a feltételezést erősítik, hogy a munkaerő-migráció messze legfontosabb mozgatórugója a célországban elérhető, az otthoninál magasabb jövedelem megszerzése. Az EU-tagállamokban rendszeresen megtartott Eurobarometer 2007-es felmérésében például az új tagállamokból a válaszadók 46 százaléka (a régiókból mindössze 22%) mondta azt, hogy a külföldi munkakeresés legfontosabb oka a háztartások magasabb jövedelme, a második és a harmadik helyen a jobb munkakörülmények és a jobb lakhatási viszonyok álltak (European Commission 2008. 123). Egy Szlovákiában, a külföldön dolgozók között tartott felmérésben a legtöbben (48%) szintén a magasabb kereseteket jelölték meg a legfontosabb okként, ezt követte az állásszerzés (16,8%) – azok esetében, akik otthon nem találtak munkát⁶ (Hanzelová et al. 2008. 50). A külföldön munkát keresők között végzett más kutatások is hasonló eredményekhez vezettek (Divinský 2007. 107).

Az unió 2004 utáni keleti irányú bővítései jelentősen megváltoztatták az új tagországokból kiinduló migráció irányát. Míg a bővítés előtt durván 60 száza-

⁵ A szlovák statisztikai hivatal munkaerő-felmérése szerint 2007 utolsó negyedévében a külföldön dolgozó 185,7 ezer szlovák állampolgár a következőképpen oszlott meg a régiók szerint: 51,8 ezer (28%) az eperjesi, 35,3 ezer (19%) a nyitrai, 21,4 ezer (11,5%) a kassai, 20,5 ezer (11%) a besztercebányai, 25,3 ezer (13,6%) pedig a zsolnai kerületből, azaz a kevésbé fejlett régiókból volt. Az ország fejlettebb részéből jóval kisebb volt a migráció (trencsényi kerület – 15,8 ezer, 8,5%, nagyszombati kerület – 10,4 ezer, 5,6%), a legkevesebben pedig a legfejlettebb és leggazdagabb pozsonyi régióból (5,2 ezer, 2,8%) vállaltak külföldön munkát (ŠÚSR 2008. 60). A képet tovább árnyalja, hogy a nyugati országrészekben a napi ingázás is lehetséges (például a nyitrai kerületből Magyarország, a zsolnaiból Csehország vagy a pozsonyiból Ausztria felé).

⁶ A kérdőíves felmérés 743 külföldön (az Európai Gazdasági Térség országaiban) dolgozó szlovák állampolgár megkérdezésével zajlott 2007 májusa és novembere között. A külföldi munkavállalás fő okaira vonatkozó kérdésre adott válaszok a következőképpen oszlottak meg: pénzkereset (48%), munkaszerzés (16,8%), nyelvismeretek fejlesztése (10,3%), a Szlovákián kívüli élet kipróbálása (8,3%), házastárs/élettárs követése külföldre (7,2%), munkatapasztalatok szerzése (5,1%), utazás (2,5%) és tanulmányok (1,7%) (Hanzelová et al. 2008. 50).

lékos aránnyal Németország és Ausztria volt a fő célország, a bővítést követően az Egyesült Királyság és Írország (a 2004-ben csatlakozott nyolcak esetében), illetve Spanyolország és Olaszország (Románia és Bulgária tekintetében, de már az ezredfordulótól) vált a fő célponttá, még ennél is magasabb részesedéssel (European Integration Consortium 2009, Commission of the European Communities 2008. 5–7). A változás oka elsősorban a célországok munkaerőpiacain keresendő: a legfontosabb húzó tényezőnek az új munkahelyek okozta vonzerő bizonyult. Az EU-15 államaiban 1997 és 2007 között létrejött 21,8 millió új munkahelyből csaknem 10 millió az Egyesült Királyságban, Spanyolországban és Írországban jött létre (European Commission 2008. 222–276). Ezekben az országokban jóval dinamikusabban bővült a foglalkoztatottság, mint a többi tagállamban, ahol lassabb volt a gyarapodás, sőt Németországban 2000 és 2007 között gyakorlatilag stagnálás észlelhető (6. táblázat). Az már más kérdés, hogy ez a növekedés fenntarthatatlannak bizonyult, mert egyre inkább egy hitelezési és ingatlanpiaci buborék generálta, amely 2007-től kipukkadt, és az érintett országok súlyos gazdasági problémákkal, egyebek között gyorsan növekvő munkanélküliséggel szembesültek. Ez különösen igaz Írországra és Spanyolországra. A foglalkoztatási trendeket figyelembe véve nem meglepő, hogy a 2004-ben és 2007-ben csatlakozott országokból (EU-12) kiinduló rövid távú migrációnak (négy évnél rövidebb idejű tartózkodás a fogadó államokban) 2007-ig csaknem egyharmada (32%) az Egyesült Királyságba, 18%-a Spanyolországba, 10%-a Írországba irányult⁷ (Uo. 118).

6. A foglalkoztatottak száma a migráció néhány célországában 1995–2007
(teljes foglalkoztatottság a munkaerő-felmérés alapján ezer főben)
The number of employed in some host countries of migration 1995–2007
(total employment in thousands based on labour force surveys)

	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Egyesült Királyság	25 811	27 477	30 419	30 714	31 109	31 323	31 547
Írország	1 285	1 696	1 814	1 870	1 958	2 042	2 116
Spanyolország	13 569	16 412	17 878	18 510	19 264	19 985	20 614
Ausztria	3 918	4 122	4 140	4 146	4 180	4 228	4 320
Németország	37 603	39 145	38 724	38 883	38 846	39 089	39 737
Franciaország	22 694	24 332	24 950	24 977	25 089	25 296	25 593
Olaszország	21 841	22 930	24 150	24 256	24 396	24 882	25 165
Svédország	4 103	4 264	4 368	4 337	4 349	4 422	4 521

Forrás: European Commission – Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities 2007/2008. *Employment in Europe 2007/2008.*

⁷ A szlovákiai munkavállalóknál a rövid távú migráció (négy évnél rövidebb idejű tartózkodás a fogadó államokban 2007-ig) a következőképpen oszlott meg a célországok között: Egyesült Királyság 55%, Csehország 21%, Írország 11% (Commission of the European Communities 2008. 6).

Az adminisztratív korlátozások nem befolyásolták különösebben a migráció irányát. Az Európai Unió 2004-es és a 2007-es bővítését megelőzően, 2003-ban és 2005-ben aláírt csatlakozási szerződések lehetőséget adtak a tagállamoknak arra, hogy egy három szakaszból álló hétéves periódusban (2 plusz 3 plusz 2 év) korlátozzák az új tagállamokból (Málta és Ciprus kivételével) érkező munkavállalók (de nem az egyéni vállalkozók vagy a kölcsönzött munkások) szabad mozgását (Commission of the European Communities 2008. 2). A 2004-ben csatlakozottak állampolgárai előtt csak az Egyesült Királyság, Írország és Svédország nyitotta meg azonnal a munkaerőpiacát, a többség élt az ún. átmeneti intézkedések lehetőségével, és csak később, fokozatosan szüntette meg a korlátozásokat, de Németország és Ausztria a teljes hétéves periódus végéig fenntartotta őket. Románia és Bulgária csatlakozásakor (2007) csak Svédország és Finnország nyitotta meg azonnal a munkaerőpiacát, a többiek várakozó álláspontra helyezkedtek. Ez azonban nem állította meg a csaknem kétmillió román és bolgár állampolgárt, akik a korlátozások ellenére – sőt jórészt még az uniós csatlakozás előtt – útra keltek, hogy a régi tagországokban (elsősorban Spanyolországban és Olaszországban) keressenek megélhetést. Svédország viszont, bár 2004-ben és 2007-ben is azonnal megnyitotta munkaerőpiacát az újonnan csatlakozók előtt, mégsem vonzott jelentősebb számú munkaerőt az új tagországokból. A fő tényezőnek tehát az bizonyult, hogy a régi tagállamokban van-e (létrejön-e) komolyabb kereslet az új tagországok munkaereje iránt – ha ez létezett, az átmeneti intézkedések és egyéb adminisztratív korlátok nem sokat értek.

További fontos tényezőt jelentenek az uniós tagállamok közötti nyelvi különbségek. A nyelvi sokszínűség az egyik fő (bár korántsem egyedüli) oka annak, hogy a munkaerő mobilitása az Európai Unióban jóval alacsonyabb, mint az Amerikai Egyesült Államokban. Az Eurobarometer már említett 2007-es felmérésében a megkérdezettek többsége épp a nem kielégítő nyelvtudást jelölte meg a külföldre vándorlás legfontosabb akadályának (az új tagállamokban ez az arány 61% volt), míg a munkahely megtalálása csak a második helyen szerepelt (42%) (European Commission 2008. 123). Az Egyesült Királyság és Írország kiemelkedő pozíciója a célországok között valószínűleg azzal is magyarázható, hogy az új tagállamok közoktatásában az angol messze a legelterjedtebb idegen nyelv, ez részben megmagyarázhatja a lanyhább érdeklődést Svédország, Finnország vagy a Benelux államok iránt. A nyelvi tényező fontosságára utal az a tény is, hogy a román migránsok több mint 80%-a két nyelvileg rokon (a neorómán/neolatin nyelvcsaládhoz tartozó) országba, Spanyol-és Olaszországba vándorolt. A külföldön dolgozó szlovák állampolgárok megközelítőleg fele is olyan helyen vállalt munkát, ahol az anyanyelvével is elboldogult: Csehországban és Magyarországon. Az előbbiben a cseh és szlovák a nyelv közelsége (és a történelmi hagyományok miatt a cseh megértése), az utóbbiban a

magyar nemzetiségű vagy magyarul tudó szlovák állampolgárok domináns részvétele eredményezi, hogy gyakorlatilag nem léteznek a nyelvi korlátok.

Megjegyzés: Napi árfolyam közép-európai idő szerint 14 óra 15 perckor. Szlovákia 2009. január elsején 1 € = 30,1260 szlovák korona konverziós árfolyam mellett tért át a közös európai fizetőeszköze.

Forrás: ECB – European Central Bank 2009. *Statistical Data Warehouse – Exchange Rates, Bilateral.*

*I. Az euró és a szlovák korona közötti árfolyam (1999. 1. 4. – 2008. 12. 31.)
The exchange rate between the euro and the Slovak koruna
(4. 1. 1999 – 31. 12. 2008)*

A migráció intenzitására és irányára komoly hatást gyakorolhatnak a valutaárfolyamok változásai is. Szlovákiában ez a kapcsolat még nagyobb jelentőségre tett szert azzal, hogy az ország – a visegrádi csoportból elsőként – 2009 elején bevezette a közös európai fizetőeszközt, az eurót. Ezt megelőzően a szlovák korona árfolyama kb. egyharmadával erősödött az euróhoz képest (I. ábra), ami főleg a külföldön megkeresett pénz csökkenő hazai vásárlóereje szempontjából volt fontos – a külföldön dolgozók jelentős része a jövőben haza szeretne térni megtakarított jövedelmével, illetve rendszeresen juttat haza pénzt családtagjainak. Az ő szempontjukból így egyáltalán nem mellékes, hogy például 2002 és 2009 között egy 1000 eurós külföldi kereset ellenértéke koronában 44 ezerről 30,1 ezerre csökkent, kizárólag a korona folyamatos erősödése miatt. Ráadásul bizonyos időszakokban a többi célország valutái is – például az angol font, a cseh korona vagy a magyar forint – jelentősen gyengültek az euróhoz képest,

így a koronához viszonyítva még inkább veszítettek értékükből. (2008 végén és 2009 elején, az euró bevezetésének idején a környező országok valutái jelentősen gyengültek az euróhoz képest, ami amellet, hogy fellendítette a szomszédos országok határ menti övezeteibe irányuló bevásárlóturizmust, jelentősen apasztotta a Csehországban és főleg Magyarországon dolgozó szlovákiai lakosok relatív jövedelmét.) A külföldi munkavállalásból szerzett jövedelem az árfolyamváltozások miatt jelentősen veszített relatív értékéből, s ezzel a külföldi munka attraktivitása is csökkent a hazai keresetekhez képest.

Nem szabad megfeledkezni a demográfiai tényező szerepéről sem, mivel ez a származási országokban jelentősen befolyásolja a migrációs potenciált. Ha abból indulunk ki, hogy a külföldi munkavállalók főleg a fiatalok közül kerülnek ki (lásd lejjebb), és figyelembe vesszük, hogy valamennyi új tagországban csökken a számuk és népességen belüli arányuk, akkor ez a potenciális migránsok számának csökkenéséhez vezet (Pollard et al. 2008. 51). De fontos lehet figyelembe venni a szociális juttatások és szolgáltatások rendszerét is – épp ez a tényező magyarázhatja meg leginkább, miért lóg ki Magyarország a sorból. A balti, lengyel vagy szlovákiai fejlettségi szinthez (nemzeti termék, bérek stb.) hasonló Magyarországról jóval kisebb volt az uniós csatlakozás utáni migráció, mint ezekből az országokból, inkább a cseh vagy a szlovén szintre emlékeztetett (3–5. táblázat). Szlovákiából arányaiban legalább kétszer annyian távoztak külföldre – sőt az Egyesült Királyságban abszolút számban is kétszer annyi szlovák állampolgárt (munkavállalót) regisztráltak, mint magyart –, pedig a két ország lakosságának számát figyelembe véve ennek a fordítottja volna a logikus. Magyarország e kivételes helyzetének a fő oka a jóléti rendszerben keresendő. „*Viszonylag nagyvonalú nyugdíj, gyermekellátás, szociális támogatások, lakástámogatás stb. mellett a migráció kevésbé fogalmazódik meg munkavállalási alternatívaként, s az országok között e tekintetben is jelentősek a különbségek*” (Hárs 2008. 116). Ha közelebbről megvizsgáljuk a jóléti kiadásokat, látjuk, hogy Magyarország e vonatkozásban (a csatlakozástól kb. 2007–2008-ig) kilógott abból az országcsoportból, ahová gazdasági fejlettsége alapján tartozott, és inkább Csehországra hasonlított. A (vásárlóerő-paritáson számolt) egy főre eső jóléti kiadások területén például 2006-ban a cseh szinten volt, jóval meghaladva a többi új tagországot (Szlovéniát kivéve persze), de a magyar munkanélküli-juttatások is az átlagon felül bőkezűnek bizonyultak (Kurekova 2011. 143–149). Szlovákiával összehasonlítva elég éles a kontraszt: míg Szlovákiában a második Dzurinda-kormány (2002–2006) jelentősen megnyirbálta a különböző szociális juttatásokat, és (a visszaélések csökkentésének céljával) megszigorította odaítélésük feltételeit is, Magyarországon nagyjából ezzel egy időben jelentősen nőttek a jóléti kiadások és a bérek (szocpol, a minimálbér radikális megemelése, 13. havi fizetés és 50 százalékos béremelés a közszférában, 13. havi nyugdíj, a gyés és a gyed 50 százalékos emelése stb.). A magasabb szlovákiai migrációt részben az is magyarázhatja, hogy csaknem

felerészben olyan államokba (Cseh- és Magyarország) irányul, ahol a dolgozók nem ütköznek nyelvi korlátokba, és anyanyelvükkel is elboldogulnak, ráadásul a csehországi munkavállalásnak több évtizedes hagyománya van. Magyarországon esetében nem léteznek ilyen országok és hagyományok. A nyelvi tényező persze nem tudja megmagyarázni a magyar és szlovák állampolgárok közötti szakadékszerű különbséget, amelyet a brit munkaerő-piaci regisztrációban tapasztalhatunk. Mint említettük, némi szerepet a demográfiai faktor is játszhat. Magyarországon alacsonyabb a fiatal korosztályok aránya, mint Szlovákiában (vagyis a társadalom elöregedettebb), márpedig a kivándorlók túlnyomó többségét épp a 18–35 év közöttiek teszik ki (különösen az Egyesült Királyságba és az Írországra irányuló migránsok esetében). 2006-ban a 15–24 éves korosztály összlakosságon belüli aránya Magyarországon 12,9, Szlovákiában 15,9% volt, a 25–49 éveseké pedig 35,8, illetve 38% (Eurostat 2008. 27).

A migráció jellege és hatása a fogadó országokra

A 2004-es bővítés utáni migráció túlnyomórészt fiatal munkavállalók átmeneti jellegű áttelepülése formájában öltött testet, az új migránsokra magas foglalkoztatottság és alacsony „szociális fogyasztás” (a jóléti juttatások és szolgáltatások igénybevétele a fogadó országban) volt jellemző. Ez a fogadó országok szempontjából pozitív költségvetési mérleget eredményezett, vagyis az új migránsokhoz kapcsolódó államháztartási bevételek valószínűleg meghaladták a kiadásokat. A „bevándorlók élőködni fognak a szociális rendszerünkön” típusú félelmek tehát jórészt megalapozatlannak bizonyultak, akárcsak az új olcsó munkavállalók tömeges megjelenésével kapcsolatos aggodalmak, melynek következménye a helyiek magasabb munkanélkülisége lett volna: ezt sem a valós adatok, sem a becslések nem igazolták. A munkaerő főleg oda áramlott, ahol kereslet volt iránta, s ezekben az országokban 2008-ig, a globális pénzügyi és gazdasági válság kirobbanásáig a helyi lakosok munkanélkülisége nem vagy csak elhanyagolható mértékben emelkedett.

Bár a bővítés előtt készült becslések tekintélyes része alábecsülte a várható migrációs hullám nagyságrendjét⁸ (ez különösen az Egyesült Királyságra és Írországra igaz), nem beszélhetünk különösebben nagyarányú beáramlásról, „invázióról”. (Az Egyesült Királyság és Írország esetében a becslések pontatlansága részben azzal is magyarázható, hogy azok általában abból indultak ki, hogy a bővítéskor valamennyi régi tagállam megnyitja majd a munkaerőpiacát, de erre végül csak a két szigetország és Svédország vállalkozott.) Az Eurostat adatai azt mutatják, hogy a 2004-ben csatlakozó országok állampolgárainak száma a tizenötök országában a bővítést megelőző (2003-as) 923 ezer főről

⁸ A bővítés előtt készült becslések összefoglalóját lásd például: European Integration Consortium 2009. 33–40.

2007-re megduplázódott, mintegy 2 millióra nőtt, de a migránsok még így is csak az összlakosság 0,5%-át alkották (Commission of the European Communities 2008. 17–18). Ez megegyezett a román és bolgár állampolgárok arányával, de még egyharmadát sem érte el az EU-15 többi tagországból származó népesség arányának (1,7%), és messze elmaradt az unión kívüli harmadik országokból érkezettek arányától (3,8%). A 2004-ben csatlakozott tízek állampolgárainak 2007-es aránya az össznépességen belül egyedül Írország esetében nevezhető magasnak (5,8%), számottevőnek pedig az Egyesült Királyságban, Ausztriában (mindkét országban 1,1%) és Németországban (0,7%), a többi tagállamban marginálisnak mondható (Uo.).⁹ 2004 után (a nagyobb migráns népességgel rendelkező tagországok között) Írország vált az egyetlen olyan országgá, ahol a külföldiek többségét az új tagállamokból érkezettek alkották. Bár a statisztikák pontatlanságai miatt a valós számok az idézett adatoknál minden valószínűség szerint magasabbak, ugyanez érvényes lehet a más országcsoportokból származó külföldi állampolgárokra is.

A migráció átmeneti jellegéről számos közvélemény-kutatás tanúskodik. Egy 2006-os szlovákiai felmérésben 938 állampolgárt kérdeztek meg, akik az EURES-rendszeren keresztül szerettek volna külföldön munkát vállalni, s mindössze 6 százalékuk mondta azt, hogy tartósan el akarja hagyni Szlovákiát (Divinsky 2007. 107). A fent már idézett másik felmérés – amely 2007-ben, 743 fős külföldön dolgozó mintán készült – azt mutatta ki, hogy a munkavállalók 18,5%-a akart véglegesen a célországban maradni, 34,8% legfeljebb még egy évvel kívánta meghosszabbítani tartózkodását, további 28,2% egytől három évig, 18,5% pedig három évnél tovább szeretett volna még külföldön dolgozni (Hanzelová et al. 2008. 55). A 2004-es bővítés után Nagy-Britanniába érkező munkavállalókat a regisztráció (WRS) során az ott-tartózkodás tervezett hosszáról is megkérdezték. 2008 áprilisa és 2009 májusa között például 62% volt azok aránya, akik saját bevallásuk szerint három hónapnál kevesebb időre érkeztek, 9 százalék tervezte három hónap és két év közé a munkavállalás idejét és csak a regisztrációt kérelmezők 7%-a gondolta úgy, hogy két évnél tovább marad; 22% viszont nem tudott válaszolni a kérdésre (Home Office 2009. 16). Bár a felmérések valóságtartalma – különösen a brit regisztrációkhoz kapcsolódóké – kétségeket ébreszthet, a migráció átmeneti jellegét 2007-től a statisztikák is igazolják. A szlovák állampolgárok esetében a hazai munkaerő-felmérés adatai szerint jelentősen csökkent a külföldön dolgozók száma, és visszaesett az Egyesült Királyságban regisztrált, illetve Írországban közszolgálati számot kapó dolgozók száma is (1., 3. táblázat).

A migráció jövőbeli intenzitását és irányát nehéz előre jelezni, mivel ezt valamennyi, fentebb felsorolt tényező befolyásolja. A brüsszeli Bruegel kutatóin-

⁹ A román és bolgár állampolgárok két országban, Spanyolországban (1,9%) és Olaszországban (1,1%) alkották az összlakosság jelentősebb részét, a többi régi tagállamban arányuk elhanyagolható volt (Commission of the European Communities 2008. 17).

tézet munkatársai intenzívebb migrációt várnak annál, mint ami a válság nélkül bekövetkezett volna, különösen azokból az új tagországokból, amelyeknek a válság aláásta növekedési alapjait és konvergenciáját (Ahearne et al. 2009). Ezek az államok (balti országok, Magyarország, Románia) külső finanszírozástól függttek, növekedésük fenntarthatatlan volt és súlyos egyensúlytalanságok jellemezték őket. A válság elsöpörte ezt a növekedési modellt, az érintett országok kemény megszorító politika alkalmazására kényszerültek. Ezt a forgatókönyvet látszik alátámasztani az említett országok munkavállalóinak adott brit regisztrációk (WRS) emelkedő száma 2008–2009-től, ami élesen szemben áll a lengyel, szlovák és cseh állampolgároknál tapasztalt meredek visszaesssel (3. táblázat). A több kutatóintézetből álló European Integration Consortium (2009. 49–51) átfogó elemzésében azt prognosztizálja, hogy az új tagállamok EU-15 területén tartózkodó állampolgárainak száma 2020-ig jelentősen nőni fog. A 2004-ben csatlakozottak esetében a 2007-es 1,9 millióról 3,8 és 4,4 millió közé (az összlakosság 1–1,13 százaléka, a származási országok teljes népességének 5,2–6,1 százaléka), Románia és Bulgária esetében pedig 4 millió környékére (az összlakosság 1,1 százaléka, a romániai és bulgáriai népesség 14 százaléka). Az ilyen „növekedés” részben lehet tisztán statisztikai jellegű is, amennyiben az érintett országokban pontosabb adatokat gyűjtenek a már egyébként ott tartózkodó külföldiek számáról. A brit munkaerő-felmérés adatai (7. táblázat) alátámasztani látszanak ezt a prognózist, az új regisztrációk számának visszaesése viszont részben ellentmond neki. Szlovákia esetében 2007 végétől jelentős csökkenés figyelhető meg a külföldön munkát vállalók számában, de egyes célországok felé növekszik a munkaerő-migráció intenzitása. A szlovákiai munkaerő-felmérés adatai szerint az Ausztriában dolgozók száma 2006 és 2010 vége között megduplázódott (1. táblázat). Ebben az esetben is nyilvánvalónak tűnik az összefüggés az osztrák gazdaság viszonylag jó helyzete (az EU-15 többi államához képest) és a munkaerőpiac vonzó hatása között. A jövőben az is kiderül, hogy Németország szintén kedvezőbb helyzete mennyiben alakítja majd újra át a migráció irányát.

Valamennyi rendelkezésre álló statisztikai adat egyértelműen azt támasztja alá, hogy a 2004-es bővítés után az új tagállamokból érkező migránsok túlnyomó többsége a fiatal korosztályok közül került ki. Az Eurostat adatai szerint az új tagállamok mobil lakosainak (azok, akik a 2007-es évet megelőző négy évben másik tagállamba költöztek) csaknem 80%-a 35 évnél fiatalabb volt, és a legnagyobb csoportot (52%) a 24–35 év közöttiek alkották (European Commission 2008. 128). Az Egyesült Királyságban a 2004 májusa és 2009 márciusa között regisztrált (WRS) új tagországokból érkező munkavállalók 81%-a volt 35 évnél fiatalabb, a legnépesebb csoportot a 18–24 évesek alkották (43%), őket követték a 25 és 34 év közöttiek (38%), a 35–44 évesek (11%), míg a 45 év feletti (8%) nagyon alacsony arányt képviseltek (Home Office 2009. 10). A regisztráltak mindössze 8 százaléka számolt be függő családtagról

(gyermek, nem dolgozó házastárs, élettárs), ezek átlagos száma háztartásonként 1,6 volt (Uo. 11). A szlovákiai munkaerő-felmérésben a migrációs hullám csúcspontján, 2007 utolsó negyedében a 185,7 ezer külföldön dolgozó közül a legnépesebb korosztály a 25–34 éveseké volt (79,6 ezer – 42,9%), őket követték a 15–24 évesek (42,9 ezer – 23,1%), majd a 35 és 44 év közöttiek (30,5 ezer – 16,4%) következtek, a 45 éven felüliek aránya volt a legalacsonyabb, 17,6% (ŠÚSR 2008. 60). A szlovák adatok szerint a külföldön dolgozók között az idősebbek aránya magasabb, mint a Nagy-Britanniában kimutatott korösszetétel. Ennek két fő oka lehet: (1) Az Egyesült Királyságba és Írországra irányuló migrációban nagyobb arányban vettek részt az átlagnál is fiatalabb migránsok. Az idősebbek – nyelvtudás hiányában és/vagy családos emberként – nagyobb arányban dönthettek a nyelvi korlátot nem jelentő, földrajzilag közelebb fekvő (a napi ingázást vagy gyakoribb hazautazást lehetővé tevő) Csehország, Magyarország vagy Ausztria mellett. (2) A szlovákiai munkaerő-felmérés hajlamosabb jobban alulértékelni a külföldön dolgozók közül a fiatalabb korosztályokhoz tartozók számát, mivel épp az ő háztartásaik hagyhatják el úgy Szlovákiát, hogy senki sem marad közülük otthon, ezért a felmérés kérdőívei el sem jutnak hozzájuk.

Ami a migránsok nemek szerinti megoszlását illeti, a különböző adatok a férfiak többségi részvételéről tanúskodnak, de eltérő mértékben. Az Eurostat adatai szerint az új tagállamok mobil lakosainak (azok, akik a 2007-es évet megelőző négy évben másik tagállamba költöztek) 57 százalékát a férfiak, 43 százalékát a nők alkották (European Commission 2008. 128). A szlovák munkaerő-felmérés adatai ennél rendre magasabb férfi-többséget mutatnak, megközelítőleg kétharmad–egyharmad arányút (ŠÚSR 2004–2011).

Az iskolai végzettséget vizsgálva szembevetendő, hogy a bővítés utáni migrációs hullámban résztvevők végzettsége magasabb a fogadó és a származási országok, és többnyire a többi bevándorló átlagánál is (Dustmann et al. 2009. 23; European Integration Consortium 2009. 24, 153–155). Ez nyilván szorosan összefügg azzal, hogy a migránsok többsége a fiatalabb korosztályok közül került ki. A szlovákiai munkaerő-felmérés adatai szerint a 2007 végén külföldön dolgozók közül 15,6 ezren (8,4%) felsőfokú, 87,9 ezren (47,3%) érettségivel végződő középfokú, 73,7 ezren (39,7%) érettségi nélküli középfokú végzettséggel rendelkeztek, és mindössze 8,4 ezernek (4,5%) volt alacsonyabb végzettsége (ŠÚSR 2008. 60). Mivel a munkaerő-felmérés a fiatalabb korosztályokhoz tartozó migránsok számát hajlamosabb jobban alulértékelni, a migránsok iskolai végzettség szerinti összetétele valószínűleg még a fenti adatoknál is kedvezőbb volt. Ez még inkább jellemző lehetett az átlagnál is fiatalabbak által preferált Nagy-Britannia és Írország esetében. Különösen ebben a két országban vált jellemzővé, hogy az új tagállamokból jövő migránsok képzettsége gyakran nem illeszkedik munkahelyi pozíciójukhoz: viszonylag képzett munkaerő dolgozik alacsonyabb kvalifikációt igénylő állásokban. A

szakirodalom az „agyelszívás” (brain drain) alapján „agypazarlásnak” (brain waste) nevezte el ezt a jelenséget. Az Egyesült Királyságban 2004 júliusa és 2009 márciusa között regisztrált (WRS) új tagállamokból jövő munkavállalók körében a tíz legelterjedtebb foglalkozás (munkakör) a következő volt: gyári dolgozó (28%), raktáros (8%), csomagoló munkás (6%), konyhai, vendéglős asszisztens (6%), takarító, háztartási alkalmazott (6%), szállodai alkalmazott (4%), elárúsító (3%) és építőipari munkás (3%) (Home Office 2009. 14–15). A többi régi tagországban is hasonló területeken találtak munkát a migránsok: tipikusan a mezőgazdaság, a gyári munka, az építőipar és a vendéglátóipar (szállodák, éttermek) azok az ágazatok, amelyekben a helyi átlaghoz képest felülreprezentáltan foglalkoztatják őket (European Integration Consortium 2009. 153). A brit munkaerő-felmérések adatai szerint az iskolarendszert húszéves koruk után elhagyó helyi lakosok csaknem 80 százaléka valamilyen vezető beosztásban dolgozik, és mindössze 1,21 százalékuk „alapfokú munkahelyeken”. Ezzel szemben a 2004-es bővítés után az új tagállamokból érkezetteknek, akik szintén húszéves koruknál később fejezték be tanulmányaikat (és feltehetően hasonló szintű végzettséggel rendelkeznek), csak kevesebb mint 20 százaléka volt vezető beosztásban, viszont 36 százalékuk dolgozott „alapfokú munkahelyeken” (Uo. 97–99). A képzettséggel összhangban nem lévő munkahelyi pozíció tovább erősítheti a migráció átmeneti jellegét, különösen a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében. Ez még akkor is így van, ha – paradox módon – a diplomások bére a fogadó országban egy manuális munkát igénylő munkahelyen magasabb, mint a származási országokban lenne egy végzettségüknek megfelelő állásban (ellenkező esetben aligha dolgoznának diplomával a kezükben a fent felsorolt munkahelyeken). Rövid távon ugyan a racionális anyagi érdekek miatt érthető az ilyen munkák vállalása, de hosszabb távon a képzettséget nem igénylő pozíció – az előrelépés lehetőségének hiányában – a származási országba való visszatérésre ösztönöz.

A bővítés utáni kutatások és statisztikai adatok nem igazolták a tizenötök tagországaiban meglévő félelmeket a nagyarányú keleti migráció következtében várható negatív következményektől (munkahelyek elvesztése, bérek csökkenése, szociális rendszerek megterhelése), amelyek szimbólumává a franciaországi közbeszédből ismert lengyel vízvezeték-szerelő vált. A nemzetközi szakirodalom jelentős része szerint a migrációnak alig van hatása a hazai lakosság foglalkoztatottságára és a bérekre. *„Az empirikus kutatások szerte a világból kevés vagy semmilyen bizonyítékot nem találtak arra, hogy a bevándorlók jelentős hatással lettek volna a helyi lakosság munkaerő-piaci helyzetére, ami a béreket vagy a munkanélküliséget illeti. A jelenlegi, számos szerző által az Egyesült Királyságról megjelentetett munkák egybevágnak ezzel a nézettel”* (Blanchflower et al. 2007). Bár számos kutató releváns hatásokat talált, ezekhez már jelentős bevándorló népesség megjelenése lenne szükséges. A legismertebbek e vonatkozásban George Borjas amerikai közgazdász munkái,

aki 2003-ban úgy kalkulált, hogy az amerikai munkaerő 1 százalékos növekedése a bevándorlás révén 0,3–0,4 százalékkal csökkenti a helyben született munkavállalók béreit (European Integration Consortium 2009. 56). Ami ennél is fontosabb, Borjas hangsúlyozza, hogy a bevándorlás hatásai egyenlőtlenül oszlanak el a befogadó társadalmon belül: hátrányosan érintik azokat, akik a bevándorlókhoz hasonló képzettséggel és képességekkel rendelkeznek, és ezért versenyeznek velük a munkaerőpiacon (az Egyesült Államokban az elmúlt évtizedekben elsősorban az átlagnál alacsonyabb iskolázottságúak), viszont gazdasági hasznot hoznak azoknak, akik eltérő képességeik révén nem kényszerülnek versenyre, de fogyasztóként élvezik a bevándorlás miatt viszonylag olcsóbb termékek és szolgáltatások előnyeit (Borjas 2001). Hasonló állaspontra jutott a brit parlament felsőházának (Lordok Háza) jelentése is: *„Rövid távon a bevándorlás gazdasági értelemben győzteseket és veszteseket produkál. Az Egyesült Királyságban a legnagyobb győztesek között találjuk a bevándorlókat és foglalkoztatóikat. A fogyasztóknak is előnyeik származhatnak a bevándorlásból az alacsonyabb árakon keresztül. Valószínűleg a vesztesek között lesznek azok, akik alacsonyan fizetett állásokban dolgoznak, és közvetlenül versenyeznek az új migráns dolgozókkal. Ebbe a csoportba tartozik néhány etnikai kisebbség és a már az Egyesült Királyságban dolgozó bevándorlók egy szignifikáns része”* (House of Lords 2008. 32). A 2004 utáni migráció fő célországaiból származó empirikus kutatások és statisztikák nem vagy csak kevés bizonyítékkal szolgálnak a célország lakosságának valamely jelentősebb csoportjára irányuló hátrányos hatásokról. 2004 és 2007 között az Egyesült Királyságban, Spanyolországban vagy Írországban a viszonylag nagyszámú külföldi munkavállaló megjelenése ellenére is folytatódott a foglalkoztatottság és a reálbérek növekedése, miközben a munkanélküliek aránya csökkent vagy stagnált, és legfeljebb egyik-társadalmi csoporton belül (alacsonyan képzett brit fiatalok) emelkedett némiképp (European Commission 2008. 134–136). A reálbérek még azokban a szektorokban (gyáripar, vendéglátás, mezőgazdaság, építőipar) is emelkedtek, ahol a külföldi munkavállalók aránya a legmagasabb volt. A munkaerő iránti kereslet 2008-ig stabil volt, ezt jelzi a betöltetlen álláshelyek arányának stagnálása több tagországban (Kahanec – Zimmermann 2009. 17).

Csak a világgazdasági válság szakította meg ezeket a folyamatokat, és vezetett 2007–2008-tól a munkanélküliség növekedéséhez. A 2004 utáni migrációban a legjelentősebb célország Nagy-Britannia volt, az ottani munkaerő-felmérés adatai azt mutatják, hogy bár a bővítés után az EU-8 országaiból származó (ott született) munkavállalók száma 76 ezerről 2008 közepére drámai gyorsasággal 506 ezerre ugrott (7 táblázat), a helyiek foglalkoztatottsága nem esett vissza: a helyi születésű lakosok közül a munkával rendelkezők száma 25,7 millió körül mozgott, foglalkoztatottsági rátájuk 75,5% környékén stagnált. Az ugyan igaz, hogy a 2004 és 2008 második negyedéve között létrejött

mintegy 1,1 millió új munkahelyet szinte kizárólag a külföldi dolgozók alkalmazása révén töltötték fel (akiknek csaknem a fele a nyolc új posztsocialista tagországból érkezett), de a helyiek – európai összehasonlításban is magas – foglalkoztatottsága nem csökkent. 2008-tól megváltozott a helyzet: a helyben született foglalkoztatottak száma jelentősen visszaesett, a külföldieké pedig (beleértve az új tagországok állampolgárait is) meglepő módon tovább nőtt (7 táblázat). Ez részben azzal magyarázható, hogy az elbocsátások főleg olyan munkahelyeket érintettek (például a közszférában zajló nagyarányú leépítések), ahol kevés külföldi dolgozott. Az összképet a munkaerő-felmérés fent említett tökéletlenségei is torzíthatták. E fejleményekből talán még korai messzemenő következtetéseket levonni, de épp ezért a jövőben is érdemes lesz figyelemmel követni az empirikus ellenőrzés fontos terepét képező brit munkaerőpiac alakulását.

7. A foglalkoztatottak száma (ezer főben) és aránya (százalékban a 15–64 éves népességben belül) az Egyesült Királyságban a származási ország szerint
The number of employed (persons) and the employment rate (in percent of the population aged 15 to 64 years) in the United Kingdom
based on country of birth

A születés helye		2004/2	2005/2	2006/2	2007/2	2008/2	2009/2	2010/2	2011/2
Összesen	Ezer fő	28 365	28 665	28 926	29 093	29 440	28 839	28 918	29 159
	%	74,5	74,5	74,4	74,3	74,5	72,4	70,3	70,4
Az Egyesült Királyságban	Ezer fő	25 685	25 823	25 718	25 616	25 730	25 104	25 053	25 003
	%	75,6	75,7	75,3	75,3	75,4	73,4	70,9	71,0
Külföldön	Ezer fő	2 680	2 837	3 207	3 474	3 708	3 730	3 860	4 149
	%	65,5	65,5	67,8	68,0	69,1	66,9	66,5	67,2
EU-14	Ezer fő	618	600	635	678	696	674	692	718
	%	71,1	72,7	75,1	74,5	76,1	73,7	70,4	72,9
EU-8	Ezer fő	76	155	264	445	506	518	554	661
	%	79,6	80,1	82,2	81,8	84,3	82,0	82,7	82,1
Afrika (Dél-Afrika nélkül)	Ezer fő	452	476	538	525	584	545	560	628
	%	63,5	62,7	65,6	64,9	66,8	59,1	60,9	61,2
Dél-afrikai Köztársaság	Ezer fő	125	129	136	143	149	150	148	151
	%	80,2	78,7	78,9	83,8	86,3	81,8	78,9	82,9
Ausztrália és Új-Zéland	Ezer fő	120	122	136	140	134	131	133	111
	%	91,3	84,6	86,5	85,2	84,3	85,6	80,9	84,1
Pakisztán és Banglades	Ezer fő	194	175	196	232	243	267	238	290
	%	44,9	41,1	44,7	48,0	46,1	49,0	46,6	49,4
India	Ezer fő	247	277	336	313	324	335	399	398
	%	68,0	70,5	73,5	71,2	70,7	68,0	72,8	71,4

Megjegyzés: A brit munkaerő-felmérésből (Labour Force Survey) származó adatok a felüntetett évek második negyedéveire vonatkoznak.

Forrás: Office for National Statistics (2009): *Labour market statistics, Statistical bulletin: September 2009*. Office for National Statistics (2011): *Labour Market Statistics, November 2011*.

A munkanélküliség 2005 végétől tapasztalt enyhe emelkedése (főként a fiatalok és az alacsonyabb jövedelműek körében) új erőt adott a migránsok szerepéről szóló diskurzusnak. Az elemzők azonban továbbra sem találtak egyértelmű összefüggést a külföldi munkavállalók növekvő száma és az emelkedő munkanélküliség között (bár a fiatalabbak és az alacsony keresetűek esetében több elemzés részben egyetértett a migráció mérsékelt negatív hatásaival). Mások inkább arra hívták fel a figyelmet, hogy az alacsonyan képzett britek gondoljái jórészt az elégtelen motivációra és az alkalmazhatóságuk körüli problémákra vezethetők vissza, hisz az új tagországokból jövők nagy számban és viszonylag könnyen találnak munkát (Lemos – Portes 2008. 1–4). Az enyhén emelkedő munkanélküliség tehát aligha írható az elégtelen számú alacsony képzettséget igénylő munkahely, a képzettség hiánya vagy egyéb strukturális tényezők (magas minimálbér) számlájára.

Mint említettük, nagyon valószínű, hogy a 2004-es bővítés utáni migrációs hullámnak a fiskális mérlege pozitív volt, azaz a hozzá kapcsolódó államháztartási bevételek meghaladták a kiadásokat. Ez főleg a migránsok magas foglalkoztatottságának és alacsony „szociális fogyasztásának” köszönhető. A bevételi oldalon elsősorban a következő tényezők járultak hozzá a pozitív mérleghez: (1) A foglalkoztatottak magas aránya, amely a legfontosabb célországban, az Egyesült Királyságban 80 százalék felett mozgott (7. táblázat). (2) A migránsok rendkívül kedvező korösszetétele (nagy részük munkaképes korú fiatal, 35 év alatti). A kiadási oldalon főleg a következő jellemzők járultak hozzá a mérsékelt közkiadásokhoz: (1) A munkanélküliek és a háztartásokban lévő függő hozzátartozók, gyerekek, idősek alacsony száma, aránya. (2) Az új tagországokból jövők hozzáférése a jóléti rendszerhez az Egyesült Királyságban és Írországban is korlátozták (a juttatások többségét csak 12, illetve 24 hónap ledolgozása után igényelheték).¹⁰ De számos jogosultság általában és a többi tagállamban is a jóléti rendszerbe való korábbi befizetésektől függ. (3) A migránsokat nem a jóléti rendszerek vonzották, hanem a munkahelyek, ezért főleg a foglalkoztatottság gyors növekedésével jellemezhető országokba áramlottak. Másrészt a bevételi oldalon az új külföldi munkavállalók alacsonyabb keresetei és kisebb fogyasztása (a nagyobb megtakarítások és hazautalások miatt) csökkentették az állami bevételeket, míg 2008-tól a munkaerő-piaci helyzet romlása több tagországban növelte a migránsok munkanélküliségét és ezzel a szociális kiadásokat.

A migráció fiskális mérlegéről a legtöbb becslés az Egyesült Királyságból áll rendelkezésre. A brit belügyminisztérium (Home Office) számára készült

¹⁰ Az Egyesült Királyságban a 2004-es bővítés után a nyolc új tagállamból érkező állampolgárok adókedvezményt csak az előírt regisztráció (WRS) teljesítése után kérve nyelhetek, a különböző szociális juttatásokra, mint a jövedelempótló támogatás, munkanélküli segély (*Income Support*, *Pension Credit*, *Jobseeker's Allowance*, *Housing Benefit*, *Council Tax Benefit*) csak 12 hónap ledolgozása után voltak jogosultak (Dustmann et al. 2009. 5).

elemzésben Ceri Gott és Karl Johnston az 1999–2000-es fiskális évben 31,2 milliárd fontra becsülték az összes brit földön tartózkodó bevándorlótól származó bevételeket, a szociális „fogyasztást” pedig 28,8 milliárdra, így a fiskális mérleg 2,5 milliárdnyi többletet mutatott (Gott – Johnston 2002. iii). Mindezt a bevándorlók kedvezőbb korösszetételével, némileg kedvezőbb képzettségével és az átlaghoz hasonló foglalkoztatottsági mutatóikkal magyarázták. Már ez a becslés is felhívta a figyelmet rá, hogy a bevándorlók egyes csoportjai között jelentős különbségek vannak. A brit Közpolitikai Kutatások Intézete (IPPR – Institute for Public Policy Research) – Gott és Johnston metodológiáját használva – a bevándorlókat és a helyi lakosokat próbálta meg összehasonlítani. A pozitív vagy a negatív mérleg ugyanis igazán a helyben születettekkel összevetve nyer értelmet. Költségvetési hiányok idején (tehát elég gyakran) átlagosan az egész lakosság negatív fiskális mérleget produkál, így pusztán annak kimutatása, hogy a bevándorlók negatív fiskális mérleget produkálnak, félrevezető lehet. A 2001–2002-es fiskális évtől a brit államháztartás is deficitessé vált, ám a bevándorlókhoz kapcsolódó hiány csak később jelent meg, és a bevándorlók fiskális mérlege az egész időszakban kedvezőbb volt a helyben születettek átlagánál (8. táblázat).

További logikus lépés a bevándorlók egyes csoportjaihoz köthető fiskális mérleg megbecslése. Ezek között – mint az IPPR maga is többször rámutatott – gyakran nagy különbségek vannak. Az IPPR egyik elemzésében például az szerepel, hogy az Egyesült Királyságban a lengyel vagy a filippínó bevándorlók közül mindössze 1% folyamodott szociális (jövedelempótló) segélyért, a török bevándorlók közül viszont 21%, a somáliaknál 39% volt ez az arány (IPPR 2008. 27). A szakadékszerű különbségek miatt elemzőik véleménye a következő volt: *„A rendkívül nagy különbségek a bevándorlók különböző alcsoportjai között (például a származási ország vagy a bevándorlás típusa alapján) és a még ennél is nagyobb különbségek az egyes csoportokon belül gyakran azt jelenthetik, hogy a bevándorlókat egy kalap alá venni csaknem teljesen értelmetlen”* (House of Lords 2008. 42).

8. A bevándorlókra és a helyben születettek jutó közkiadások és bevételek és ezek fiskális mérlege az Egyesült Királyságban 1999–2004 (angol fontban)

Public expenditure and income related to the immigrants and natives in the United Kingdom 1999–2004 (in British pounds)

Fiskális év	1999–00	2000–01	2001–02	2002–03	2003–04
Kiadások a bevándorlókra (millió £)	28 956	31 802	34 810	38 074	41 606
Bevételek a bevándorlóktól (millió £)	30 835	33 494	36 592	37 931	41 181
Nettó bevételek vagy kiadások (millió £)	1 880	1 692	1 782	-143	-424
Az egy bevándorlóra jutó kiadások	£5 874	£6 137	£6 471	£6 756	£7 277
Az egy bevándorlóra jutó bevételek	£6 255	£6 464	£6 802	£6 731	£7 203
Nettó bevételek egy bevándorlóra	£381	£327	£331	-£25	-£74
Kiadások a helyben születettek (millió £)	314 674	335 253	355 736	380 843	417 392
Bevételek a helyben születettektől (millió £)	318 453	339 880	343 815	349 785	369 356
Nettó bevételek vagy kiadások (millió £)	3 778	4 627	-11 921	-31 058	-48 036
Az egy helyben születettre jutó kiadások	£5 854	£6 243	£6 620	£7 094	£7 753
Az egy helyben születettre jutó bevételek	£5 924	£6 329	£6 398	£6 515	£6 861
Nettó bevételek egy helyi lakosra	£70	£86	-£222	-£579	-£892

Forrás: Sriskandarajah et al. (2005): *Paying their way: the fiscal contribution of immigrants in the UK*. Institute for Public Policy Research (IPPR), London, 13.

Az egyes bevándorló csoportok közötti jelentős különbségek tehát amellet szólnak, hogy érdemes megpróbálkozni e csoportok fiskális mérlegének megbecslésével. A University College of London Migrációs Kutatási és Elemzési Központjának (CReAM) munkatársai elsőként becsülték meg a 2004-es bővítés után a nyolc kelet-közép-európai államból érkezett migránsok által a brit államháztartásra gyakorolt hatásokat. Becslésük szerint a fiskális mérleg a teljes általuk vizsgált időszakban (2005–2009) pozitív volt, vagyis az új tagállamokból érkezők a rájuk fordított összegeknél többet fizettek be a költségvetésbe (Dustmann et al. 2009). Ez annak ellenére van így, hogy a brit államháztartás egyre mélyebb deficiteket produkált, ami azt jelenti, hogy az átlagos polgároknak, illetve a többségi társadalom tagjainak negatív fiskális mérleget kellett produkálniuk (9. táblázat). Az új tagországok migránsai által generált költség-

vetési többlet a rájuk jellemző tulajdonságokból adódott: (1) Bár jóval kevesebbet kerestek az átlagosnál, így kevesebb adót és járulékot fizettek, ezt nagyon magas foglalkoztatottságuk kompenzálta. (2) A hozzájuk kapcsolódó közkiadások jóval az átlag alatt voltak, az állami segélyekből és adó-visszatérítésekből 60%-kal kisebb valószínűséggel részesültek, mint az Egyesült Királyságban születettek, és annak az esélye, hogy állami szociális lakásokban fognak élni, 58%-kal volt alacsonyabb. Ez főleg kedvezőbb korösszetételük következménye volt, de a CReAM elemzői azt is kiszámolták, hogy ha demográfiai struktúrájuk teljesen azonos lenne a brit népességével, akkor is 13%-kal kisebb eséllyel részesülnének az állami segélyekből és adó-visszatérítésekből, és 28%-kal kisebb eséllyel élnének állami szociális lakásokban. Tekintettel az Írországra irányuló migráció hasonlóságára (ahol ráadásul a bevándorlók többségét az új tagországokból jövők alkották), nem meglepő, hogy az ottani kutatások is arra a következtetésre jutottak, hogy a bevándorlók nem jelentenek terhet a költségvetés számára (Kahanec – Zimmermann 2009. 33). Ez persze részben annak következménye volt, hogy a jóléti rendszerhez való hozzáférést 24 hónapos munkavállaláshoz kötötték.

9. A helyben születettekhez és az EU-8 országaiból érkező bevándorlókhoz kapcsolódó becsült államháztartási kiadások és bevételek az Egyesült Királyságban

The estimated expenditure and revenue related to EU-8 immigrants and natives in the public budgets of the United Kingdom

Fiskális év	Az összlakosság %-ában		Kiadások			Bevételek			Bevételek/kiadások	
	EU-8	Helyiek	Együtt (millió font)	% EU-8	% Helyiek	Együtt (millió font)	% EU-8	% Helyiek	EU-8	Helyiek
2005–2006	0,25	90,47	524 173	0,16	91,20	485 700	0,24	86,26	1,39	0,88
2006–2007	0,52	89,88	550 116	0,33	90,82	519 700	0,56	85,31	1,60	0,89
2007–2008	0,87	89,24	582 676	0,57	90,30	548 000	0,81	84,38	1,35	0,88
2008–2009	0,91	88,80	620 685	0,60	89,89	530 700	0,96	83,86	1,37	0,80

Forrás: Dustmann et al. (2009): Assessing the Fiscal Costs and Benefits of A8 Migration to the UK, 28.

Azt is meg kell jegyezni, hogy az új tagállamokból érkezők magasabb munkanélkülisége, korlátlan hozzáférése a jóléti rendszerhez és demográfiai struktúrájának megváltozása (például a függő hozzátartozók, főleg a gyerekek számának emelkedése) mind a fiskális mérleg romlásának irányában hatnak (a fogadó országok szempontjából). Írországra például az EU-10-ből származó,

munkanélküli segélyben részesülő lakosok száma a 2007. januári 4,2 ezerről 2009 januárjára 35,8 ezerre nőtt, az EU-10 állampolgárai először voltak felülreprezentálva a segélyezettek között (Ahearne et al. 2009. 14). A 2006-os esztendővel összehasonlítva 2009 első negyedévére az EU-8 állampolgárainak kérelmei a munkanélküli segély és egyéb szociális juttatások iránt megnégyszereződtek az Egyesült Királyságban is, de még ezzel együtt is az átlag alatt maradtak (Home Office 2009. 44). Foglalkoztatottsági arányuk még mindig átlagon felüli volt (7. táblázat). A fiskális mérleg a továbbiakban is az általános gazdasági és munkaerő-piaci helyzet, illetve az ezt befolyásoló egyéb tényezők (a munkaerőpiac regulációja, adó- és járulékterhek, minimálbér stb.) és a migráns népesség összetételének lesz a függvénye, de az átmeneti korlátozások felszámolása után fontosabb szerep jut a jóléti rendszer (de)motivációs mechanizmusainak is.

Összefoglalás

Az Európai Unió 2004-es keleti irányú kibővítése után Szlovákia munkaereje az ország fejlettségi szintjének megfelelően, a balti államokhoz és Lengyelországhoz hasonló intenzitással vett részt a nyugatra irányuló munkaerő-migrációban. A munkaerő kiáramlása jóval meghaladta a cseh, szlovén vagy magyar szintet, messze elmaradt viszont a Románia vagy Bulgária állampolgárai migrációjának intenzitásától. A migráció felfutása azonban Szlovákia esetében átmeneti jelenségnek bizonyult: a migrációs hullám 2007-ben tetőzött, amikor becslések szerint mintegy negyedmillió ember, az összes foglalkoztatott kb. egytizede dolgozott külföldön. Az ezt megelőző években a külföldi munkavállalás növekedése (megközelítőleg 100 ezer új munkahellyel) felerészben járult hozzá a teljes foglalkoztatottság növekedéséhez. 2008-tól a külföldön dolgozók száma csökkenni kezdett, ennek több lehetséges oka van: a szlovák gazdaság és a hazai foglalkoztatottság gyors növekedése (2009-ig), a célországok valutáinak jelentős gyengülése a szlovák koronához (2009-től az euróhoz) képest, a gazdasági helyzet drámai romlása (egyebek között a munkanélküliség növekedése) több meghatározó fogadó országban a világgazdasági válság következtében – hogy csak néhányat említsünk. Az unió 2004-es bővítése után az új tagállamokból induló migráció fő iránya Németországból és Ausztriából az Egyesült Királyság és Írország felé terelődött át. Szlovákia esetében is e két ország irányában volt tapasztalható a munkaerő-elváándorlás leggyorsabb felfutása, de a legjelentősebb hanyatlása is 2008-tól. Szlovákia sajátossága viszont az a tény, hogy a külföldön dolgozók többsége, mintegy 60 százaléka rendre három szomszédos országban, Csehországban, Ausztriában és Magyarországon helyezkedett el.

A migráció intenzitását és irányát befolyásoló tényezők közül a származási országokban a relatív gazdasági fejlettség (egy főre jutó nemzeti termék, jövedelmek, bérszínvonal, munkanélküliség), a célországban a foglalkoztatottság növekedése és az új munkahelyek keletkezése, azaz a (migráns) munkaerő iránti kereslet bizonyult a legfontosabbnak. De szerepet játszottak olyan tényezők is, mint a nyelvismeret és nyelvi korlátok, a valutaárfolyamok változása vagy a jóléti rendszerek nagysága. Az adminisztratív korlátok (például a munkaerő szabad áramlását gátló ún. átmeneti rendelkezések) a gyakorlatban nem bizonyultak komoly akadállyal. A nagyarányú munkaerő-vándorlást nem gátolták a relatíve nagyobb földrajzi távolságok (például az Egyesült Királyságba, Írországra vagy Spanyolországba) sem.

Az új tagállamok migrációban részt vevő lakosainak túlnyomó többsége fiatal, 35 év alatti volt, iskolai végzettségük legtöbbször meghaladta mind a származási, mind a célországok átlagát, foglalkoztatottsági arányuk nagyon magas volt. Az ilyen jellegű migráció a fogadó országok számára gazdaságilag előnyös, mivel fiskális mérlege (az államháztartási bevételek és kiadások közti különbség) pozitív, vagy legalább kedvezőbb a fogadó ország átlagos szintjénél. Az új tagországból érkezett lakosok alulreprezentáltak voltak a jóléti juttatásokat és szolgáltatásokat igénybe vevők között, a szociális rendszerrel történő visszaélésekhez kapcsolódó félelmek így megalapozatlannak bizonyultak. Akárcsak az új tagországból érkező munkavállalók tömeges beáramlásától való félelmek, amelyek szimbólumává a „lengyel vízvezeték-szerelő” vált, aki majd elveszi a munkát a helyiektől. A 2004 utáni munkaerő-migráció legfontosabb célországaiban az új tagállamokból érkező munkavállalók megjelenése után is folytatódott a foglalkoztatottság és a reálbérek emelkedése, miközben a helyiek munkanélkülisége nem nőtt számottevően. Ezeket a folyamatokat (2007–2008-tól) a világgazdasági válság (és nem a keletről jövő migráció) akasztotta meg.

A várható migráció intenzitását és irányát nehéz megbecsülni, de valószínűsíthető, hogy azt jórészt továbbra is az e tanulmányban (is) elemzett tényezők határozzák majd meg, főleg a fogadó és kibocsátó országok gazdasági fejlődése és munkaerő-piaci tendenciái.

IRODALOM

- Ahearne, A. – Brucker, H. – Darvas, Zs. – Weizsacker, J. von (2009): *Cyclical dimensions of labour mobility after EU enlargement*. Bruegel Working Papers 2009/3, Bruegel, Brussels.
- Bahna, M. (2008): *Pracovná migrácia zo Slovenska v kontexte vstupu Slovenska do EÚ*. (Munkaerő-migráció Szlovákiából az EU-csatlakozás szemszögéből.) Előadás a „Migravalue” projekt keretében. Olasz-szlovák Kereskedelmi Kamara (Talianskoslovenská obchodná komora), 2008. 05. 22, Bratislava.

- Blanchflower, D. G. – Saleheen, J. – Shadforth, Ch. (2007): *The Impact of the Recent Migration from Eastern Europe on the UK Economy*. Bank of England, London.
<http://www.bankofengland.co.uk/publications/speeches/2007/speech297.pdf>
 (2007.12.17.)
- Bodvarsson, Ö. B. – Van den Berg, H. (2009): *The Economics of Immigration, Theory and Policy*. Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg.
- Borjas, G. J. (2001): *Heaven's door, Immigration policy and the American economy*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Český statistický úřad (2011): *Cizinci v ČR: Zaměstnanost*. (Külföldiek Csehországban: Foglalkoztatottság.)
http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/datove_udaje/ciz_zamestnanost (2011.11.29.)
- Commission of the European Communities (2008): *The impact of free movement of workers in the context of EU enlargement*. Brussels.
- Department for Work and Pensions (2011): *National Insurance Number Allocations to Adult Overseas Nationals Entering the UK 2008/09*.
http://research.dwp.gov.uk/asd/asd1/niall/index.php?page=nino_allocation
 (2011.11.28.)
- Department of Social and Family Affairs (2011): *Personal Public Service Number-Statistics on Numbers Issued*.
<http://www.welfare.ie/EN/Topics/PPSN/Pages/ppsstat.aspx> (2011.11.28.)
- Divinský, B. (2009): *Migračné trendy v Slovenskej republike po vstupe krajiny do EÚ (2004–2008)*. (Migrációs trendek a Szlovák Köztársaságban az ország EU-csatlakozása után 2004 – 2008.) IOM Medzinárodná organizácia pre migráciu, Bratislava.
- Divinský, B. (2007): *Labor market – migration nexus in Slovakia: time to act in a comprehensive way*. International Organization for Migration, Bratislava.
- Dustmann, Ch. – Frattini, T. – Halls, C. (2009): *Assessing the Fiscal Costs and Benefits of A8 Migration to the UK*. CREAM Discussion Paper No 18/09. Centre for Research and Analysis of Migration, Department of Economics, University College London.
- ECB – European Central Bank (2009): *Statistical Data Warehouse – Exchange Rates, Bilateral*. Frankfurt am Main. <http://sdw.ecb.europa.eu/browse.do?node=2018794>
 (2009.1.11.)
- European Commission – Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (2008): *Employment in Europe 2008*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- European Commission – Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (2007): *Employment in Europe 2007*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- European Integration Consortium (2009): *Labour mobility within the EU in the context of enlargement and the functioning of the transitional arrangements*. Nuremberg.
- Eurostat (2011): *GDP per capita in Purchasing Power Standards*.
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb010> (2011.12.03.)
- Eurostat (2008): *Europe in figures. Eurostat yearbook 2008*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

- Gál Zs. (2009): Munkaerő-migráció Szlovákiából a 2004-es uniós csatlakozás után. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, XI. 2009/2, 59–83, Fórum Intézet, Somorja.
- Gott, C. – Johnston, K. (2002): *The migrant population in the UK: fiscal effects*. Occasional Paper 77, Home Office, London.
- Gödri I. – Tóth E. (2010): Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után – eltérések és hasonlóságok. *Demográfia*, 53/2–3. 157–204.
- Hanzelová, E. – Kešelová, D. – Kostolná, Z. (2008): Migranti zo Slovenska v zahraničí: fakty a súvislosti. (Szlovákiai migránsok külföldön: tények és összefüggések.) In *Aktuálne otázky migrácie do zahraničia v optike výskumu*. Rodina a práca 2008/2, Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava, 39–78.
- Hárs, Á. (2008): Csatlakozás és csalatkozás – a magyar munkaerőpiac és a migráció. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2008*. TÁRKI, Budapest 2008, 108–131.
- Home Office (2011): *Control of immigration: quarterly statistical summary fourth quarter 2010*.
<http://www.homeoffice.gov.uk/publications/science-research-statistics/research-statistics/immigration-asylum-research/control-immigration-q4-2010/>
(2011.11.27.)
- Home Office UK Border Agency (2009): *Accession Monitoring Report. A8 Countries May 2004 – March 2009*. A joint online report between the UK Border Agency, Department for Work and Pensions, HM Revenue and Customs and Communities and Local Government, London.
http://www.ukba.homeoffice.gov.uk/sitecontent/documents/aboutus/reports/accession_monitoring_report/report-19/may04-mar09?view=Binary (2009.10.07.)
- House of Lords – Select Committee on Economic Affairs (2008): *The Economic Impact of Immigration*. House of Lords, London.
- IPPR – Institute for Public Policy Research (2008): *Britain's immigrants: an economic profile*. Institute for Public Policy Research, London.
- Kahanec, M. – Zimmermann K. F. (2009): *Migration in an enlarged EU: A challenging solution?* European Economy, Economic Papers 363, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels.
- Kureková, L. (2011): *From job search to skill search: political economy of labour migration in Central and Eastern Europe*. PhD thesis, Department of International Relations and European Studies, Central European University, Budapest.
- Lemos, S. – Portes, J. (2008): *The impact of migration from the new European Union Member States on native workers*. Department for Work and Pensions.
<http://research.dwp.gov.uk/asd/asd5/wp52.pdf> (2009.10.10.)
- Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (2011): *A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb jellemzői az NFSZ adatai alapján*.
http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_kulf_munkavall_mo-on (2011.11.27.)
- Office for National Statistics (2011): *Labour Market Statistics, November 2011*.
<http://www.ons.gov.uk/ons/rel/lms/labour-market-statistics/november-2011/index.html> (2011.11.27.)
- Office for National Statistics (2009): *Labour market statistics, Statistical bulletin: September 2009*. Newport. <http://www.statistics.gov.uk/pdfdir/lmsuk0909.pdf> (2009.11.12.)

- Pollard, N. – Latorre, M. – Sriskandarajah, D. (2008): *Floodgates or turnstiles? Post-EU enlargement migration flows to (and from) the UK*. Institute for Public Policy Research, London.
- Sriskandarajah, D. – Cooley, L. – Reed, H. (2005): *Paying their way: the fiscal contribution of immigrants in the UK*. Institute for Public Policy Research, London.
- ŠÚSR – Štatistický úrad Slovenskej republiky (2004–2011): *Výsledky výberového zisťovania pracovných síl za: 4. štvrťrok 2003 – 2. štvrťrok 2011*. (A munkaerő-felmérés eredményei: 2003. 4. negyedévtől 2011. 2. negyedévig), Bratislava.

Tárgyszavak:

Munkaerő-migráció
Származási és célország
Relatív gazdasági fejlettség
Foglalkoztatottság
Szociális fogyasztás
Fiskális mérleg

LABOUR MIGRATION FROM SLOVAKIA AFTER THE EU-ACCESSION FROM COMPARATIVE PERSPECTIVE

Abstract

The intensity of labour migration from Slovakia after the 2004 Eastern enlargement of the European Union was similar to Poland and the Baltic countries and thus in line with Slovakia's relative level of economic development. The labour migration of Slovak citizens reached its top during 2007 when approximately 250 thousand people (roughly one tenth of total employment) worked in foreign countries. Between 2004 and 2007 about half of the employment growth was due to the increase of labour migration. From 2008 the number of Slovak citizens working abroad started to decline, for various reasons like the strong convergence of the Slovak economy and related strong domestic employment growth (until 2009), the appreciation of the national currency (the Slovak koruna up to 2009 and the euro later) against the currencies of some major host countries of the migration or due to the quickly worsening economic conditions in many host countries (as a consequence of global financial crisis).

Migration patterns have changed after the 2004 enlargement, instead of Germany and Austria the United Kingdom and Ireland became the most important host countries. The largest increase in the numbers of labour migrants from Slovakia also happened to be in the case of the UK and Ireland, however, the strongest decline after 2008 as well as. On the other hand, it was rather exceptional that around

60% of Slovak citizens working abroad had employment in (and some of them were commuting to) the Czech Republic, Hungary and Austria.

The most important factors affecting the intensity and patterns of the migration flows were the relative level of economic development (GDP per head, income, wages, unemployment) in the sending countries and the increasing number of new jobs, in other words the demand for foreign labour in the host countries. Other factors, like language ability and language barriers, changes in the exchange rates (of national currencies) or the welfare systems also shaped the migration process. Interestingly, administrative barriers (including the so called transitional arrangements) didn't play much role and the importance of geographic distance was also fading away.

Most migrants from the new Member States were young, under the age of 35 with very high employment rates (and low "social consumption"), above average education and very few dependent people in their households. This type of migration is likely to be beneficial for the host societies because produces a positive fiscal balance (revenues from migrants are higher than the expenditure related to them) or at least a better balance than the average for the rest of the population. The fears from the invasion of workers from the East, endangering the jobs of the natives (personalized by the "Polish plumber") as well as from the social migrants who are going to abuse the welfare system proved to be largely exaggerated. After the enlargement (up to 2007–2008) the rise of employment and real wages continued even in the major host countries of migration, and there was no sign of significant adverse effect on the wages and employment of the native population. The economic prospects were crippled by the incoming global crisis and not by labour migrants.

KÖZLEMÉNYEK

NYUGDÍJKORHATÁR, DEMOGRÁFIA, FOGLALKOZTATÁS

FARKAS PÉTER

A magyarországi társadalompolitikai viták két leggyakrabban visszatérő kérdése a nyugdíjrendszer fenntarthatósága, átalakítása és a születésszám csökkenése volt. Az elmúlt években mindkét területen dinamikus változások történtek. Az élve születések száma a megelőző évtized 94–99 ezer fő közötti értékeiről 2010-ben 90 ezerre, 2011-ben 88 ezerre csökkent. A nyugdíjrendszer tekintetében fontos változás, hogy a magánnyugdíjpénztárak gyakorlatilag megszűntek. Továbbra is folyik az egyéni számítás új modell kialakításának előkészítése, tervezése. A nyugdíjpolitikai döntést elodázhatatlanná teszi, hogy a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvény szerint 2013. január elsejétől új számítási módot kell bevezetni a nyugdíjak megállapításánál. A tervezést megnehezíti, hogy a költségvetési egyensúly megteremtése érdekében érvényesíteni kívánják azt az elvet, hogy a befizetéseknek fedezniük kell az öregségi nyugdíj-kifizetéseket.

A nyugdíjpolitika mozgásterét meghatározza a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló törvény 2009-ben elfogadott módosításában szereplő, a nyugdíjkorhatár emelésére vonatkozó előírás. 2014 és 2022 között az 1952 után született generációk öregségi nyugdíjkorhatárát évjáratonként hat-hat hónappal kell megnövelni. 2011 végén módosult az előrehozott nyugdíjak és a rokkantnyugdíjak megállapításának lehetősége.

Demográfia

Az elmúlt hatvan évben Magyarországon a születések számának ingadozása nagyon magas volt. Az első nagy demográfiai hullám, a Ratkó-korszak idején, 1949 és 1956 között a születések száma meghaladta az évi 190 000 főt. A születések száma 1954-ben és 1955-ben volt a legmagasabb, 223, illetve 210 ezer fővel. A demográfiai hullám húsz évvel később megismétlődött. 1968 és 1979 között a születések száma minden évben 150 000 felett volt, 1974 és 1977 között meghaladta a 170 000 főt. A Ratkó-unokák érkezésére 1995 és 2005 között lehetett számítani. A harmadik demográfiai hullám azonban elmaradt. A rendszerváltás utáni kedvezőtlen munkaerő-piaci folyamatok eredményeképpen a születési arányszám a nyolcvanas évek 12 ezrelék körüli értékeiről 10 ezrelékre csökkent, s a születésszám 1998-tól 100 000 főnél kevesebb lett. 1998 és 2009 között a születésszám 94 és 99 ezer fő között ingadozott, majd az utolsó két évben a 90, majd 88 ezerre csökkent. A közelmúltban tapasztalt magyarországi demográfiai mutatók a legkedvezőtlenebbek közé tartoznak Európában, különösen akkor, ha tudjuk, hogy a szülőképes korú nők létszáma 1998 és 2010 között viszonylag magas volt. 1998-ban és 1999-ben a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet honlapján elérhető népesség-előreszámítási program adatai szerint a 22–35 éves nők száma megközelítette az egy-

millió főt, s 2000 és 2010 között minden esztendőben 40–60 ezer fővel meg is haladta azt.¹

A születésszám csökkenésére ma is kihat a kedvezőtlen foglalkoztatási helyzet. A gyermekvállalás feltétele a létbiztonság, a biztos és jó munkahely. Ha a pályakezdőket minimálbér, gyakornoki státusz és a szürkegazdaság várja, megpróbálják képzettségük révén tovább javítani az esélyeiket. A munkavállalás későbbre tolódik. A következő feltétel a lakás. A kilencvenes évek vágtató inflációja, vagy a közelmúlt pénzügyi válsága, amit a devizahitelekkel tapasztalt problémák, illetve a bizalmi válság tovább éleztek, megnehezítette a családalapítást. Az elmúlt két évtizedben öt évvel tolódott későbbre az első gyermek vállalásának időpontja. A 2009. évi adatok szerint az anyák első gyermekeiket 28 évesen vállalták, s a szülő nők átlagos életkora 29,5 év volt (Központi Statisztikai Hivatal 2011).

Demográfiai kilátásaink a következő évtizedben sem kedvezőek. A 2011. évi születésszám a gazdasági és pénzügyi válság és a nagyon lassan javuló foglalkoztatási feltételek, illetve a hitelválság sokkjával magyarázható. A születésszám növelésének feltételei rövid-középtávon romlani fognak. A 22–35 éves nők létszáma a következő években, 2014 és 2022 között 943,7 ezer főről 807,7 ezer főre csökken. 2016-tól válnak nagykorúvá a „Bokros bébik”, s ha ők is a mai családmodellt követik, s nem javul megfelelő mértékben a foglalkoztatás biztonsága, 10–15 év múlva a születésszám esetleg 70–75 000 főre süllyed. (A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet népesség-előreszámítása szerint² a 2011. évi 88 ezer fős születésszámot 2025-ben értük volna el.)

A megfelelő életkorú nők létszámcsökkenése következtében várható születésszámcsökkenés csak összetett intézkedésekkel ellensúlyozható. Előtérbe kell helyeznünk a foglalkoztatás biztonságának növelését, javítanunk kell a középfokú szakképzés és a felsőoktatás minőségét, hogy a fiatalok már az első szakképesítés vagy első diploma megszerzése után alkalmassá váljanak a munkavállalásra. Stabilizálnunk kell a bankrendszer, s kedvező hitelekkel kell segítenünk a lakáshoz jutást.

A foglalkoztatás bővítése nem választható el a gazdasági növekedés elindításától. Valószínű, hogy a mai paradigmát, amely elsősorban a külföldi beruházók megnyerését helyezi előtérbe, olyan modellel kell **kiegészítenünk**, amely a hazai erőforrásokra, komparatív előnyökre, piacokra is épít, s biztonságos, hosszútávon fenntartható munkahelyeket teremt (Farkas 2012).

A növekedési stratégia kialakításakor figyelembe kell vennünk a regionális adottságokat, s azt a tényt is, hogy Magyarország hét régiója közül négy az utolsó 20 között van az EU 271 régiójából, s hogy nagyon nagyok a közöttük lévő különbségek (EUROSTAT 2009). Valószínű, hogy az EU is elfogad és támogat egy olyan fejlesztési stratégiát, amely az országos átlag 70%-a alatt, illetve az uniós átlag 40–45%-a alatt teljesítő régiók, illetve megyék felzárkóztatását tűzi ki célul.³

¹ <http://www.demografia.hu/index.php/gyorslinkek/nepesseg-elreszamitasok>

² <http://www.demografia.hu/index.php/gyorslinkek/nepesseg-elreszamitasok>

³ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpt014.html

Nyugdíjrendszer, demográfia és fenntarthatóság

A felosztó-kirovó és az egyéni számlás nyugdíjrendszerek fenntarthatóságának közös jellemzője, hogy egyaránt a foglalkoztatottak létszámától, a foglalkoztatottak és eltartottak arányától, a jövedelemszinttől és a foglalkoztatás időtartamától függenek. Joseph Stiglitz és Ország Péter számtalan alkalommal idézett közös tanulmányában figyelmeztet arra, hogy a felosztó-kirovó nyugdíjrendszereknek is meghatározható a hozadéka:

„As Paul Samuelson showed 40 years ago, the real rate of return in a mature pay-as-you-go system is equal to the sum of the rate of growth in the labor force and the rate of growth in productivity.” (Ország – Stiglitz 1999)⁴

A felosztó-kirovó modell fenntarthatóságának valóban a foglalkoztatottak száma, a foglalkoztatási ráta, az eltartottak aránya és a termelés hatékonyságának növekedése a feltétele. Ezek a feltételek azonban az egyéni biztosítási típusú nyugdíjrendszerekre is érvényesek. Magyarországon ma nagyon alacsony a foglalkoztatottak aránya, alacsonyak a bérek, s nagyon alacsony a születésszám. Az elmúlt száz évben két világháború, két hiperinfláció, az 1945 utáni államosítás, az 1990 és 2010 közötti privatizáció pusztította el a rövid béke-évtizedekben felhalmozott javakat. Nemzeti tapasztalatunk a bizonytalanság. Ez meghatározza az egyéni számlás rendszerek iránti bizalmatlanságot is.

A magánnyugdíjpénztárak 1997 és 2010 közötti kísérlete 3500 milliárd forintos államadósságot generált. Megszüntetésük nemcsak az általuk termelt államadósság jelentős részének visszanyerését eredményezte, de elzárta a költségvetés további megcsapolásának lehetőségét is a magánnyugdíjpénztárakba tett befizetések pótlásával, évi kb. 400 milliárd Ft-tal, s az addig felhalmozott, s évente tovább növekedő államadósság kamatterhével.⁵

A nyugdíjrendszer fenntarthatósága elsősorban a gazdaság- és foglalkoztatáspolitikára, s hosszabb távon a demográfiai viszonyok alakulásának függvénye. Viszkievicz András közelmúltban megjelent tanulmányában (Viszkievicz 2011) figyelmeztet arra, hogy a népesedési viszonyok nagymértékű ingadozása növeli a költségvetés terheit, illetve kedvezőtlenebb helyzetbe hozza a nagyobb létszámú évjáratokat. Nagyon fontos feladat ezért a demográfiai ingadozásokat, „kilengéseket” erősítő mechanizmusok ellenőrzése.

⁴ „Amint Paul Samuelson negyven évvel ezelőtt kimutatta, egy kiforrott felosztó-kirovó rendszer reálhozama egyenlő a munkaerő és a termelékenység növekedési rátáinak összegével.” (A szerk. fordítása)

⁵ A magánnyugdíjpénztárak által generált államadósság nagysága: saját számítás alapján. A magánnyugdíjpénztárak költségvetésre gyakorolt hatásáról, az általuk létrehozott államadósságnövekmény szerkezetéről és nagyságáról Kun János tanulmányaiban olvashatók elemzések. (Kun 2010) A magánnyugdíjpénztárakba befizetett összegek pótlását szolgáló költségvetési kiadásokról az Állami Számvevőszék által a költségvetési javaslatokról készített elemzések nyújtanak információkat. A 2010. évi költségvetésben a magánnyugdíjpénztárba átlépők miatti járulékkiesés pótlására 2010-re 372,38 milliárd forintot terveztek, (Állami Számvevőszék 2009) ennek alapján ma a magánnyugdíjpénztárak fennmaradása esetén a költségvetésnek kb. 400 milliárd forintot kellene biztosítania a befizetések pótlására.

A magyar nyugdíjpolitika kiemelt célja az, hogy a járulékbételek fedezzék a tényleges korbetöltött öregségi nyugdíjkiadásokat. Az ONYF honlapján elérhető információk szerint a 2 692 424 nyugellátásban részesülő személy közül mindössze 1 485 859 fő kap „korbetöltött” öregségi nyugdíjat. Nemzetközi összehasonlításban is nagyon magas a rokkantsági nyugdíjban részesülők 700 ezer fős és a korhatár alatti öregségi nyugdíjban részesülők 258 ezer fős létszáma és aránya (Országos Nyugdíj Főigazgatóság 2011). Érdemes kiemelni az öregségi és a rokkantsági nyugdíjakat igénybe vevők csoportjait.

*1. Öregségi és rokkantsági nyugdíjban részesülők száma és megoszlása
(2011. december)*

*Number and distribution of those receiving old-age and disability pension
(December 2011)*

Ellátások	Létszám	Arány
Korbetöltött öregségi	1 485 859	60,74
Korhatár alatti öregségi	258,687	10,57
Korbetöltött rokkantsági	396,378	16,20
Korhatár alatti rokkantsági	305,323	12,48
Összesen	2 446 247	99,99

Vizsgáljuk meg, hogyan alakult ki ez a furcsa és meglepő struktúra! Az egyes években hozott nyugdíjmegállapító határozatok számáról és ellátás-típusonkénti megoszlásáról részletes adatokkal rendelkezünk.

*2. Adott évben hozott, saját jogú nyugdíjat megállapító határozatok száma
ellátás-típusonként*

Annual number of new pensioners by pension-type

Év	Foglalkoztatáspolitikai okból megállapított nyugdíjak	Öregségi nyugdíjak	Rokkantsági és baleseti rokkantsági nyugdíjak	Rehabilitációs járadék	Saját jogú nyugdíjak összesen	Öregségi nyugdíjak aránya (%)
1995	34 404	47 292	61 009	–	142 705	33,1
1996	44 320	43 550	61 957	–	149 827	29,1
1997	42 735	41 570	55 400	–	139 705	29,7
1998	16 990	33 203	49 280	–	99 473	33,4
1999	3 673	38 067	48 022	–	89 762	42,4
2000	3 574	41 577	54 196	–	99 347	41,8
2001	3 997	43 165	58 765	–	105 927	40,7
2002	3 477	51 427	53 214	–	108 118	47,6
2003	4 366	47 239	52 062	–	103 667	45,6
2004	4 120	65 886	45 966	–	115 972	56,8
2005	3 830	77 425	42 877	–	124 132	62,4
2006	3 300	78 923	39 211	–	121 434	65,0
2007	8 210	98 553	34 386	–	141 149	69,8
2008	9 712	70 073	26 272	2 246	108 303	64,7
2009	8 735	48 989	23 238	12 525	93 487	52,4
2010	9 152	43 703	24 994	13 210	91 059	48,0

Forrás: Országos Nyugdíj Főigazgatóság 2012.

1995 és 1998 között az öregségi nyugdíjat megállapító határozatok száma alig érte el az adott évben hozott, saját jogú nyugdíjat megállapító határozatok egyharmadát, s 1999 és 2001 között is 40–42% között ingadozott. A sajátjogú nyugdíjba lépők száma 1995–1998 között jelentős mértékben meghaladta az öregségi nyugdíjkorhatárt elérők számát, ugyanakkor 1999-ig a legtöbb évben a megállapított öregségi nyugdíjba lépők száma nem érte el a korábbi nyugdíjkorhatárt elérő személyek 40%-át.

Az öregségi nyugdíjba lépők alacsony aránya a nyugdíjkorhatár emelésének következménye. 1995 után felemelték a nők, majd 1998-tól a férfiak nyugdíjkorhatárát. A korhatáremelés ütemezését az 1997. évi 81. törvény 7. paragrafus a foglalja össze.⁶

7. §) (4) Az (1) bekezdésben foglaltaktól eltérően a nő öregségi nyugdíjkorhatára, amennyiben

- a) 1940. január 1-je előtt született, az 55.,*
- b) 1940-ben született, az 56.,*
- c) 1941-ben született, az 57.,*
- d) 1942-ben született, az 57.,*
- e) 1943-ban született, az 58.,*
- f) 1944-ben született, az 59.,*
- g) 1945-ben született, a 60.,*
- h) 1946-ban született, a 61. betöltött életév.*

(5) A (1) bekezdésben foglaltaktól eltérően a férfi öregségi nyugdíj korhatára, amennyiben

- a) 1938. január 1-je előtt született, a 60.,*
- b) 1938-ban született, a 61. betöltött életév.*

Az idézett jogszabálynak megfelelően összeállítható egy táblázat, amely a nyugdíjkorhatár emelésének, ütemezésének hatásait szemlélteti. A foglalkoztatási és nyugdíjazási adatok alapján megállapítható, hogy 1995 után az érintett korosztályok egy része megpróbált megkapaszkodni a munkaerőpiacon, de a többség a munkahelykínálat szűkössége miatt különböző kényszermegoldásokat választott. A nyugdíjkorhatár emelése azonban így is hozzájárult a kereslet-kínálat felborulásához, a foglalkoztatási biztonság rombolásához és a bérszint leszorításához. A munkaerőpiacon maradók megnehezítettek a képzett pályakezdekők elhelyezkedését, akik további szakképesítések megszerzésével, vagy a felsőoktatásban próbálták javítani esélyeiket. *Valószínűsíthető az a feltételezés, hogy a munkaerőpiacon tovább maradó idősebbek létszámához hasonló nagyságú fiatalok népesség kényszerült vissza az iskolapadba.* A foglalkoztatási esélyek romlása a szakképzés legitimitásának elvesztéséhez, a költségvetési ráfordítások csökkentéséhez vezetett. Súlyosabbak a munkába lépés életkora kitolódásának és a létbiztonság gyengülésének demográfiai következményei.

⁶ 1997. évi LXXXI. Törvény a társadalombiztosítási nyugellátásról, közlönyállapot

3. Az 1995–2006 között lezajlott nyugdíjkorhatár-emelés hatása a potenciális munkaerő-kínálatra 1995 és 2002 között
Impact of the rising of retirement age between 1995 and 2006 on potential labour-force supply between 1995 and 2002

Születési év	55 éves nők száma ⁷		Nyugdíjkorhatár emelkedés + év	Nyugdíjba lépés időpontja (xxxx)								
	(fő)	év		1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	
1940	62 325	1995	+ 1 év	nn	xx							
1941	65 817	1996	+ 2 év		nn	nn	xx					
1942	63 066	1997	+ 2 év			nn	nn	xx				
1943	67 116	1998	+ 3 év				nn	nn	nn	xx		
1944	64 711	1999	+ 4 év					nn	nn	nn	nn	
1945	69 686	2000	+ 5 év						nn	nn	nn	nn
1946	62 968	2001	+ 6 év							nn	nn	
1947	63 086	2002	+ 6 év									nn
1948	71 199	2003	+ 6 év									
1949	73 999	2004	+ 6 év									
1950	74 655	2005	+ 6 év						nn	xx		
1951	78 135	2006								nn	xx	
											nn	xx

A táblázatban az **nn** betűk a munkaerőpiacon maradók létszámának nagyságrendjét, az **xx** betűk a nyugdíjba lépés tényleges időpontját jelzik. A létszámok a KSH népesség-előreszámítás adatai, a 2000 előtti létszámok KSH Korfa alapján állapíthatók meg. A táblázat kiegészíthető a férfiak nyugdíjkorhatárának felemelése miatt az ezredfordulón tovább dolgozók létszámával. (Az 1938-ban és 1938 után születettek, **nn**)

A KSH foglalkoztatásra és az ONYF nyugdíjazásra vonatkozó adatai alapján egyértelműen megállapítható, hogy a nyugdíjkorhatár emelése, s a munkaerő-kínálat bővülése nem vezetett a foglalkoztatottak számának növeléséhez, de 1998 és 2010 között három és félszeresére növelte az 55–59 éves nők, s másfélszeresére növelte az 55–59 éves férfiak foglalkoztatási rátáját. A 20–24 éves nők foglalkoztatási aránya ugyanakkor 47,5%-ról 30,3%-ra, a 20–24 éves férfiak foglalkoztatási aránya 59,9%-ról 36,8%-ra csökkent.⁸

⁷ A 2000 előtti adatok forrása a KSH interaktív korfa-programja, amely a <http://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html> címen érhető el.

A 2000 utáni adatok forrása a KSH Népesedéstudományi Kutatóintézetének honlapján elérhető népesség-előreszámítási program,

<http://www.demografia.hu/index.php/gyorslinkek/nepesseg-elreszamitasok>

⁸ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/mpal9807_02_11b.html

4. Foglalkoztatási ráta korcsoportok szerint, nemenként, nők (%)
Activity rate by age-group, females (%)

Időszak	Korcsoport					
	15–19	20–24	25–29	50–54	55–59	60–64
Nő						
1998	10,7	47,5	52,7	52,3	13,6	5,1
2000	8,0	45,9	56,8	62,5	20,0	5
2002	4,3	44,2	57,5	64,0	28,3	6
2004	2,7	37,4	60,3	66,0	39,8	9
2006	2,5	33,9	60,7	67,9	42,6	8,9
2008	1,9	31,0	61,3	68,7	38,7	10
2010	1,9	30,3	59,0	69,7	46,9	9,8

5. Foglalkoztatási ráta korcsoportok szerint, nemenként, férfiak (%)
Activity rate by age-group, males (%)

Időszak	Korcsoport					
	15–19	20–24	25–29	50–54	55–59	60–64
Férfi						
1998	11,4	59,9	80,4	66,0	38,3	10,1
2000	8,4	58,9	82,6	69,6	49,6	11,6
2002	5,6	53,1	82,0	68,6	52,8	14,4
2004	4,5	46,5	82,8	69,7	54,0	20,1
2006	4,2	43,9	81,4	70,3	58,6	19,2
2008	3,5	42,2	80,5	71,2	55,1	16,8
2010	2,1	36,8	73,1	69,6	57,4	16,9

A 20–24 éves nők foglalkoztatási helyzetének romlása, a munkaerő-piaci biztonság hiánya hozzájárult a gyermekvállalás időpontjának későbbre tolódásához is. Valószínű, hogy a nálunk végrehajtott intézkedésekhez hasonló dinamikájú lépések más EU-tagállamokban is hozzájárultak a demográfiai folyamatok megváltozásához. A következmény: a népesség elöregedése és az Unió versenyképességének romlása.

Az 1995–2005 között tapasztalt foglalkoztatási válsághoz hasonló sokkot válthat ki a nyugdíjkorhatár további emelése, amelyet a 2009. évi XL. törvény első paragrafusa írt elő.⁹

(1) A társadalombiztosítási öregségi nyugdíjra jogosító öregségi nyugdíjkorhatára annak, aki

- a) 1952. január 1-je előtt született, a betöltött 62. életév,
- b) 1952-ben született, a 62. életév betöltését követő 183. nap,
- c) 1953-ban született, a betöltött 63. életév,
- d) 1954-ben született, a 63. életév betöltését követő 183. nap,

⁹ Beillesztve az 1997. évi 81. tv. 18. § (1) bekezdésébe.

- e) 1955-ben született, a betöltött 64. életév,
 f) 1956-ban született, a 64. életév betöltését követő 183. nap,
 g) 1957-ben vagy azt követően született, a betöltött 65. életév.

2014 után ugyan lassúbb lesz a korhatár növelésének üteme, de a változás teljes korosztályokat érint. Míg a nyugdíjkorhatárt elérők száma 1995 és 2002 között évente 110 000 fő körül ingadozott, s utána is csak egyes években haladta meg a 120 000 főt, az előttünk álló években magasabb létszámú kohorszok kényszerülnek vissza a munkaerőpiacra. Azok a kiskapuk azonban, amelyek az elmúlt másfél évtizedben viszonylag elfogadható megoldást kínáltak a munkaerőpiacról kiszoruló idősebbeknek, bezárultak. Feltételezhetően mind a 20–24 évesek, mind a 62–65 évesek foglalkoztatásának feltételei romlanak. Ez elégedetlenséget válthat ki, s nemcsak az érintettek, de családjaik körében és környezetükben is.

6. A 2014–2021 között tervezett nyugdíjkorhatár-emelés hatása a potenciális munkaerő-kínálatra 2014–2020 között
 Impact of the rising of retirement age between 2014 and 2021 on potential labour-force supply between 2014 and 2020

Születési év	62 éves korúak száma ¹⁰		Nyugdíjkorhatár emelkedése + év	Nyugdíjba lépés időpontja						
	(fő)	év		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1952	129 903	2014	+ 0,5	nnxx	xx					
1953	128 628	2015	+ 1		nnnn	xxxx				
1954	142 668	2016	+ 1,5			nnnn	nnxx	xx		
1955	155 641	2017	+ 2				nnnn	nnnn	xxxx	
1956	148 600	2018	+ 2,5					nnnn	nnnn	nnxx
1957	138 918	2019	+ 3						nnnn	nnnn
1958	122 001	2020	+ 3							nnnn
1959	118 134	2021	+ 3							
Munkahelykereső létszám növekedése (ezer fő)				38,9	77,2	85,6	136,2	182,5	172,5	201,1

nnnn = a munkaerőpiacon maradó létszáma. Feltételezzük, hogy a 62 éves kort elérők **60 %-a** próbál megkapaszkodni a munkaerőpiacon. Négy **n** egy teljes évjárat, két **n** fél évjárat **60 százalékát** fedi le. A nyugdíjba lépés időpontját az „**xxxx**” betűk jelzik. A pályakezdők foglalkoztatása szempontjából nemcsak az adott években meghatározható létszámtöbblet, hanem az **egymást követő évek** létszámkülönbsége is érdekes lehet.

¹⁰ Az adatok forrása a KSH Népesedéstudományi Kutatóintézetének honlapján elérhető népeség-előreszámítási program,

<http://www.demografia.hu/index.php/gyorslinkek/nepesseg-elreszamitasok>

Nemzetközi kitekintés

A nyugdíjrendszerek fejlesztésére vonatkozó ajánlások fontos eleme a nyugdíjkorhatár növelése. Az európai politikában feltűnést keltett Angela Merkel javaslata az öregségi nyugdíjkorhatár 67 évre emelésére. A vonatkozó németországi jogszabály az Interneten is elérhető.¹¹

Ennek 236. § (2) bekezdése szerint a nyugdíjkorhatár növelése Németországban az 1949. január 1. után születetteket érinti. Az 1949. január 1. előtt született biztosítottak az öregségi nyugdíjellátásra 65. életévük betöltése után jogosultak. Az 1948. december 31. után született biztosítottak nyugdíjkorhatára a következő ütemben módosul:

7. A nyugdíjkorhatár két éves növelésének németországi ütemezése
The rhythm of two-year increase of retirement age in Germany

Biztosítottak születési éve, hónapja	Korhatár emelése, hónap	Életkorra	
		év	hónap
1949			
Január	1	65	1
Február	2	65	2
Március-december	3	65	3
1950	4	65	4
1951	5	65	5
1952	6	65	6
1953	7	65	7
1954	8	65	8
1955	9	65	9
1956	10	65	10
1957	11	65	11
1958	12	66	0
1959	14	66	2
1960	16	66	4
1961	18	66	6
1962	20	66	8
1963	22	66	10

A hazai tempó ismeretében először meglepő a nyugdíjkorhatár emelésének ütemezése. Németországban azonban egy-egy hónap 90–100 000 főt jelent, s ha 6–6 hónapos emelésekkel másfél-két millióval növelnék a munkaerő-kínálatot, az ott is komoly feszültséget váltana ki.

¹¹ http://dejure.org/gesetze/SGB_VI/236.html

Javaslatok, következtetések, összegzés

Érdemes megvizsgálni egy olyan alternatív modellt, amelyben csökkentjük a 2009. évi XL. törvényben meghatározott nyugdíjkorhatár-növelés ütemét. **Munkahipotézis-ként** megfogalmazható egy olyan javaslat, amely az évjáratonkénti 6 hónapos korhatár-növelés helyett az 1952–1957 között születettek számára évjáratonként 2–2 hónapos korhatárnövelést, az 1958–1965 között születettek számára 12-hónap + évjáratonként 3–3 hónapos korhatárnövelést tartalmaz. Ezzel az ütemezéssel a munkaerőpiacon demográfiai okok miatt fellépő hiány kompenzálható. Az évjáratonkénti korhatárnövelés 3 hónapra emelése azonban feltételekhez is köthető, mint pl. az EU 2020 vállalások megvalósulása a 20–64 évesek foglalkoztatási rátájának 75%-ra növelése terén.

A táblázatban az **n**-betűk a nyugdíjba lépés időpontjának kitolódását, az **xxxx** betűk a nyugdíjba lépés időpontját jelzik. Azokban az években, amelyekben a növelés üteme évjáratonként 2 hónap, hat „**n**” fed le egy évet, s egy-egy „**n**” kb. 20–25 000 munkaerőpiacon maradót jelenthet. Azokban az években, amelyekben a növelés üteme évjáratonként 3 hónap, a korhatár-növelés a demográfiai visszaesés miatt ugyancsak kb. 20–25 000 főt jelenthet. A munkaerőpiacon maradók aránya a foglalkoztatási lehetőségek bővítésének függvénye lesz. A nyugdíjba lépés évét 2014–2020 között hat db **x** fedti le.

8. A csökkentett ütemű nyugdíjkorhatár-emelés hatása a potenciális munkaerő-kínálatra
2014–2020 között

*Impact of the gradual rising of retirement age on the labour-force supply between
2014–2020*

Születési év	62 éves korúak száma ¹²		Nyugdíjkorhatár emelkedés hónap	Nyugdíjba lépés időpontja							
	fő	év		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1952	129 903	2014	2	nxxxxx	x						
1953	128 628	2015	4		nnxxxx	xx					
1954	142 668	2016	6			nnnxxx	xxx				
1955	155 641	2017	8				nnnnxx	xxxx			
1956	148 600	2018	10					nnnnnx	xxxxx		
1957	138 918	2019	12						nnnnnn	xxxxxx	
1958	122 001	2020	12 + 3							nnnnnn	
1959	118 134	2021	12 + 6								
1960	112 398	2022	12 + 9								
1961	113 737	2023	24								
1962	107 495	2024	24 + 3								
1963	101 703	2025	24 + 6								
1964	104 333	2026	24 + 9								
1965	104 952	2027	36	2 014	2 015	2 016	2 017	2 018	2 019	2 020	
22 évesek létszáma*				126 558	121 433	116 742	114 620	112 337	106 215	100 528	

¹² Az adatok forrása a KSH Népesedéstudományi Kutatóintézetének honlapján elérhető népeség-előreszámítási program,

<http://www.demografia.hu/index.php/gyorslinkek/nepesseg-elreszamitasok>

A javasolt ütemezéssel elérhető, hogy a munkaerőpiacon maradók létszámtöbblete minden egyes évben körülbelül ellensúlyozza a demográfiai okból bekövetkező munkaerőforrás-csökkenést, és hogy a munkaerőpiacon viszonylag kiegyensúlyozott helyzet alakuljon ki. A vázolt modell a 2014 utáni másfél évtizedben – a jelenlegihez hasonló mértékű bevándorlás mellett – pótolja a demográfiai visszaesés miatti hiányt, de a 2009. évi XL. törvény javaslatával összevetve nem nehezíti a pályakezdő fiatalok elhelyezkedését, a fiatal családok létbiztonságának és egzisztenciális biztonságának megteremtését, s kedvező feltételek mellett hozzájárulhat az első gyermekek korábbi vállalásához is.

A megfelelő életkorú nők létszámcsökkenése következtében várható születésszámcsökkenés csak összetett intézkedésekkel ellensúlyozható. Előtérbe kell helyeznünk a foglalkoztatás biztonságának növelését, javítanunk kell a középfokú szakképzés és a felsőoktatás minőségét, hogy már az első szakképesítés vagy első diploma megszerzése után alkalmassá váljon a fiatal a munkavállalásra. Javítanunk kell a szakképzetlen fiatal felnőttek versenyképes végzettséghez jutásának feltételeit is. El kell kerülnünk az olyan intézkedéseket, amelyek a fiatal korcsoportokat kiszorítják a munkaerőpiacról, mint pl. a kilencvenes évek második felétől bevezetett irracionális ütemű nyugdíjkorhatár-emelés, amely a nagyon magas létszámú Ratkó-unokák késleltetett munkaerőpiacra lépését erősítette fel, s a fent bemutatott furcsa nyugdíjazási gyakorlathoz vezetett.

Ezzel szemben a nyugdíjkorhatár „hatályos” tervezett növelése, a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvény módosításáról szóló 2009. évi XL. törvény első paragrafusában meghatározott eredeti ütemezéssel a hatvankét éveseket a munkaerőpiacon maradásra kényszeríti. Miután a korai nyugdíjazás lehetőségei beszűkültek, minden eszközzel törekedni fognak munkahelyük megtartására. Valószínű, hogy a 20–24 éves fiatal nők kiszorulása a foglalkoztatási rendszerből tovább folytatódik, s ennek következtében a születések száma minden elképzelhető prognózisnál alacsonyabb lesz. A születésszám további zuhanása, amelyet a 2009. évi XL. törvény beszűkült szemléletű, a fiatalokat munkaerőpiacról kiszorító intézkedései váltanának ki, helyreállíthatatlan károkat okoznának, a ma elmélyülő demográfiai hullámvölgyek után demográfiai szakadékba taszítva a nemzetet.

A nyugdíjkorhatár növelése a mai nemzetközi környezetben nem tagadható meg. Ha azonban a németországi modellhez hasonlóan csökkentjük a korhatár növelésének ütemét, kezelhetőbbé válnak a pályakezdők és a munkahelyüket megtartani kívánó nagy létszámú korosztályok konfliktusai. Megállítható a munkavállalás és az első gyermek vállalásának további kitolódása. Kiemelt figyelmet kell ezért fordítanunk a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló a 1997. évi LXXXI. törvény 2013. január elsejétől hatályba lépő módosítására, hiszen az közvetve a demográfiai folyamatokat is befolyásolja.

Az általunk javasolt ütemezéssel 2015 és 2030 között biztosítható a nyugdíjba vonulók pótlása, s megtehetjük az első lépést a demográfiai kilengések csökkentése érdekében. 2030-ig, ha megfelelő intézkedésekkel javítjuk a munkavállaló korú népesség foglalkoztathatóságát, nem lesz munkaerőhiány, s a 2035 után munkaerőpiacra lépők pedig az előttünk álló években fognak megszületni. Hogy hányan lesznek, attól függ, hogy a megfelelő korú fiatal felnőttek foglalkoztatási biztonságát, létbiztonságát meg tudjuk-e teremteni. Most és az előttünk álló hat évben.

IRODALOM

- Állami Számvevőszék (2009) Vélemény a Magyar Köztársaság 2010. évi költségvetési javaslatáról 0935 T/10554/1. 2009. szeptember 172. old.
<http://www.asz.hu/jelentes/0935/velemeney-a-magyar-koztarsasag-2010-evi-koltsegvetes-i-javaslatarol/0935j000.pdf>
- Eurostat (2012): Regional GDP per capita in 2009: seven capital regions in the ten first places. *Eurostat Newsrelease* 38/2012, 2012. március 13.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-13032012-AP/EN/1-13032012-AP-EN.PDF
- Farkas Péter (2012): Javaslatok a foglalkoztatás dinamikus bővítését segítő gazdaságpolitika megalapozásához. *Polgári Szemle*, 7/5–6. 260–273.
http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=476
- Központi Statisztikai Hivatal (2011): Gyermekvállalás és gyermeknevelés, 2011. április
http://www.ksh.hu/apps/shop/kiadvany?p_kiadvany_id=8227&p_temakor_kod=KSH&p_session_id=96714306&p_lang=HU
- KUN JÁNOS (2010): A tyúk nem tojik aranytojást – gondolatok a magánnyugdíjpénztárakról *Állami Számvevőszék, Pénzügyi Szemle* 2010/1 101-111. old.
<http://www.asz.hu/penzugyi-szemle/2010/iv-efolyam-2010-1-szam/pu-szemle-10-1.pdf>
- Ország–Stiglitz (1999): Rethinking Pension Reform: Ten Myths About Social Security Systems. Presented at the World Bank Conference, „New Ideas About Old Age Security” 1999. szeptember 14–15.
http://www.iza.org/de/calls_conferences/pensionref_pdf/panel_stiglitz.pdf
- Országos Nyugdíj Főigazgatóság (2010): Statisztikai Évkönyv 2010, 66. old.
http://www.onyf.hu/?module=news&fname=onyf_left_menu_kiadvany&root=ONYF
- Országos Nyugdíj Főigazgatóság (2011): Nyugdíjban, nyugdíjszerű ellátásban részesülők száma ellátástípusok szerint és az ellátások átlagösszegei (2011. XII. hó)
http://www.onyf.hu/index.php?module=news&action=list&fname=onyf_left_menu_statisztika_ellatas&root=ONYF&rand=0136ff1646e1c0090ce96a4ea467a5e3
- Viszkievicz András (2011): Egyéni számlás öregségi nyugdíjrendszer Magyarországon. A svéd modell alkalmazásának lehetőségei. *Műhelytanulmányok*, 2011/1. Századvég Gazdaságkutató Zrt., 2011.
http://www.szazadveg-eco.hu/files/muhelytanulmanyok/SzazadvegEco_Muhelytanulmany_2011_I.pdf

Tárgyszavak:

Nyugdíjrendszer
Öregedés
Termékenység

AGE AT RETIREMENT, DEMOGRAPHY, EMPLOYMENT*Abstract*

The number of births strongly fluctuated in Hungary in the past few decades. It was permanently higher than 190,000 per year between 1949 and 1956. The next peak of births arrived twenty years later with an annual value of more than 150,000 between 1968 and 1979. The third wave would have been due between 1995 and 2005, but it has never occurred. Crude birth rate decreased below 10‰ after 1998 and below 9‰ after 2011. The mean age at first birth was postponed by five years between 1990 and 2009. According to 2009 statistics, mothers gave birth to their first children at the age of 28, while the mean age of childbearing was 29.5.

Secure livelihood, a steady and decent job, and stable child-care institutions are necessary conditions for childbearing. Uncertainty on the labour market and the prolonged time in education similarly decrease the number of births. Moreover, in Hungary the raise of retirement age and the timing of that raise contributed to the deterioration of young females' chances of having a job. After 1995 the legal age of retirement (old-age pensioners) was raised from 55 to 61 in the case of females, and after 1999 from 60 to 61 in the case of males.

The paper studies the impact of the rising age at retirement between 1995 and 2007 on labour-force supply. Data relating to activity status and retirement show that the raise of the age at retirement and the increasing labour-force supply do not result in an increase in the number of the working population. At the same time, between 1998 and 2010 the activity rate of women aged 55–59 got 3.5 and that of men got 1.5 times higher as it was earlier. On the other hand, the activity rate of females aged 20–24 declined from 47.5% to 30.3% and that of males aged 20–24 decreased from 59.9% to 36.8%. This fall of the rate of activity among young females and their uncertain position on the labour-market supported the postponement of childbearing.

Between 2014 and 2021, the age at retirement will be increased from 62 to 65 by a 6-month raise by generation. Since the raise will relate to both sexes and affect very large generations born between 1952 and 1957, its impact on employment will be very similar to that of the raise in the age at retirement carried out between 1995 and 2007. Since recent regulation makes early retirement much more difficult, people aged 62 will try to maintain their active status in any case. In all probability, the position of young females aged 20–24 and 25–29 on the labour-market will deteriorate and the age at first birth will increase further. Consequently, the number of births may be smaller than any value projected earlier. We might as well assume that crude birth rate will decrease from the recent value of 8.8‰ to a permanent level below 7‰. That low number of births cannot assure the replacement of the labour-force and the maintenance of any pension system.

The author offers an alternative model in the last part of the paper, with a gradual raise of retirement age. Instead of a 6-month increase effectuated generation by generation, he offers a 2-month raise by generation for those born between 1952 and 1957, and a 12-month increase for all and an additional 3-month raise by generation for those born between 1958 and 1965. This timing may also compensate for the lack on the labour market emerging due to unfavourable demographic conditions. At the same time, the 3-month by-generation raise may also be linked to special conditions, e.g. the increase of the activity rate of people aged 20–64 up to a level of 75%, in line with the EU agenda.

FIGYELŐ

EMLÉKEZÉS MÁDAI LAJOSRA 2012 – halála 20. évfordulója

Mádai Lajos élete alig 20 éves korától a Központi Statisztikai Hivatal épületében – két nappal 75. születésnapja előtt – bekövetkezett hirtelen haláláig (1992), több mint fél évszázadon át szinte megszakítás nélkül a statisztika szolgálatában állt. A magyarországi statisztika nagyjai közül alig akad, akinek életét ilyen hosszú időn át betöltötte volna a statisztikai munka. Néhányan 60. életévüket sem érték el, a 75 évnél tovább éltek pedig többnyire más területen is kiemelkedőt alkottak, és nevüket nemcsak a statisztika-történet őrzi, vagy életük utolsó szakaszában megszűntek a statisztikával foglalkozni.

A magyar statisztika jelentős képviselői nagyobbrészt a mai Szlovákia területéhez tartozó „felvidéki” részekről (főleg a Szepességből és Pozsonyból) származtak, jó néhányan a Romániához került, esetleg a délvidéki területekről érkeztek, számosan dunántúli és pest-budai születésűek. Nem sokan képviselték a mai határok közötti ország területének alföldi vagy északi részeit. Anyakönyvi adatai szerint Mádai Lajos Budapesten született 1917-ben, de egész gyermek- és ifjúkora, iskolái Miskolcra kötődtek, ahol szülei laktak.

Sokgyermekes iparoscsaládból származott, tudományos elmélyülésre hajló és a szakirodalomban is tevékeny édesapja városi tanácsosként főleg szociális kérdésekkel foglalkozott, kárpátaljai születésű, rendkívül agilis édesanyja egyebek között szervezte a falusi legények és lányok énekes-táncos csoportjait, egyesületi szervezetbe fogta össze az ország görög katolikus asszonyait, istápolta a szegény sorsú bányászgyerekeket stb. Ilyen szülői háttérből örökölt lelki alkatú fiukat is nagyfokú affinitás jellemezte a társadalmi kérdések iránt. Ezt az alaphajlamot erősítették nyolc éven át a Fráter György katolikus gimnáziumi évek, majd a Sáros megyei Eperjesről Trianon után Miskolcra telepített evangélikus jogakadémiai tanulmányok. A Pozsonyból Pécsre telepített egyetem jogi karán szerzett államtudományi doktorátust, „summa cum laude” eredménnyel.

Már joghallgató korában többször szerepel előadásokkal a főiskola tudományos ülésein, és 1938-ban pályadíjat nyer tudományos dolgozata, amely a csecsemő- és gyermekhalandóság, a foglalkozási és társadalmi rétegződés, valamint a földbirtokmegosztás összefüggéseit vizsgálja a statisztikai adatok tükrében. Schneller Károly akadémiai professzor és a tanulmány sikerének hatására Mádai Lajos a statisztika tudományos művelését választja élethivatásául. Erre céltudatosan készül, többek között külföldi tapasztalatszerzéssel is. Münchenben, a Bajor Statisztikai Hivatalban kezd dolgozni, de a háború kitörése miatt hazatér, és 1939. szeptemberben már a Központi Statisztikai Hivatal szolgálatában áll.

A Hivatal vezetése a hagyományoknak megfelelően különböző részlegekre helyezi – így többek között a második világháború utáni, Csehszlovákiával kapcsolatos béke-előkészítés ügyeivel foglalkozó területre, a nemzetközi, népesedési, majd az árstatisztikai osztályra, a szociális osztályon belül az igazságügyi csoportba –, hogy ne egyoldalú szakstatisztikussá váljék. Annál is inkább, mert a sokágú elméleti és gyakorlati jártasságról – szigorú feltételeket támasztó, az iskolai végzettségnek és a beosztásnak megfelelő szintű – statisztikai szakvizsgán is számot kell adni.

Munkába lépése után nyomban recenziókkal jelentkezik a szakirodalomban, a *Magyar Statisztikai Szemlén*, illetve a *Közgazdasági Szemlén* kívül nagyjából a Magyar Statisztikai Társaság francia nyelvű – de olykor német, angol és olasz nyelvű írásokat is közreadó – *Journaljában* (*Journal de la Société Hongroise de Statistique*). Önálló tanulmányai 1945-től jelennek meg a demokrácia alapintézményeiről, a párizsi békeszerződésről, a szomszédos országok népességi, gazdasági és lakásviszonyairól. Politikai és nemzetközi érdeklődése még jobban kibontakozik a hazai, ausztriai és csehszlovákiai nemzetgyűlési választások eredményeiről és a választási statisztika kérdéseiről írt cikkeiben. A nálunk alig művelt politikai választási statisztika megalapozására törekszik, és már egyetemi magántanári habilitációra készül ebből az új hazai statisztikai szakágazatból. Ám a Hivatal, amelynek élére 1948 ősztől új, kommunista vezetők kerültek – az elnök Pikler (később: Péter) György lett –, már nem engedi a Csehszlovákiába kapott ösztöndíjas tanulmányútra. A túlnyomórészt egyetemi végzettségű alkalmazottakat érintő osztályharcos politikai tisztogatási műveletek során 1950 januárjában Máday Lajost is elbocsátják a Központi Statisztikai Hivatalból.

Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében kapott beosztást tudományos kutatóként, de a következő évtől már az Igazságügyi Minisztériumban a decentralizált országos statisztikai szervezet vezetője. Ám a bírósági statisztika eredményeit csak hivatalos, belső használatra elemezhetette, és számszerű adatok nélkül írhatott néhány szaklapban a bűnügyi statisztika módszertani kérdéseiről és külföldi eredményeiről. Amikor azonban a politikai változások lehetővé tették, több mint 200 oldalas kötetben, új előszóval kiadja, és a szélesebb nyilvánosság számára is hozzáférhetővé teszi a bírósági statisztika hosszú időn át „szolgálati titokként” őrzött 1951–55. évi adatait.

A jogászai felkészültséget kívánó igazságügyi statisztikai munkát 1958-tól az egészségügyi statisztikai munkával kellett felcserélnie: a Fővárosi Tanács Egészségügyi Főosztályán a statisztikai szervezet – gyakorta orvosi képzettséget (is) igénylő – vezetője lett. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) ösztöndíjával a brüsszeli egyetemen továbbképzésben vesz részt, Magyarországról az elsők között oklevelet szerez, és 1965-től a WHO statisztikai és demográfiai szakértője. Cikkei tájékoztatnak többek között az orvosellátottságról és a betegellátás munkaerő-szükségletéről, s ezzel összefüggésben az orvosok számáról, kormegoszlásáról, szakképzettségéről, majd a szakorvosi rendelőintézetek betegforgalmáról, az egyes kórházi osztályokra sürgősséggel fölvetett betegek adatairól, a lakosság egészségi állapotáról és egészségügyi ellátottságáról stb.

A minisztériumi és a tanácsi igazgatási szervezetek tevékenységének sok aprómunkával járó felmérése és elemzése után 1968-tól – az Országos Közegészségügyi Intézet keretei között a statisztikai és biometriai osztály élén – jó lehetősége nyílik elmélyültebb tudományos munkára. Kutatásainak és publikációinak a köre is kiszélesedik. Az Intézetben az orvos- és más szakmabeli kutatóknak nyújtott statisztikai módszertani segítségén kívül önálló kutatásokat is folytathatott a legkülönbözőbb témákban.

Számba veszi a fővárosi VIII. kerület szanálási övezetének morbiditási és demográfiai viszonyait, országos és európai méretekben elemzi a halandóság alakulására ható tényezőket. A közismerten túlzott hazai gyógyszerfogyasztás jelenségeinek vizsgálata során kimutatja többek között a nyugtatók és altatók földrajzilag eltérő fogyasztásának gyakoriságát az országban. Feltárja a körzeti orvosok gyógyszerrendeléseinek törvényszerűségeit, az iparosodás hatását vidéki városaink település-egészségügyi viszonyainak javulására stb. Globális méretűvé válik a kutatás horizontja, mikor a világ különböző régióiban mutatja be az urbanizáció trendjeit.

Mind gyakrabban fordul egy-egy kérdés *történeti előzményeinek* vizsgálata felé, mert tudja, hogy a jelenségek jobb megértéséhez történetük ismerete is szükséges. Várostartörténeti tanulmányában a település-higiénés viszonyokat mutatja be Pest, Buda és Óbuda 1873. évi egyesítése idején. Orvostörténeti szempontból is jelentős (angol nyelven is megjelent) dolgozatában azt bizonyítja, milyen szerepe volt a statisztika tudományának és módszereinek abban, hogy Semmelweis Ignác felfedezte a gyermekágyi láz okát. Általában Mádai tanulmányai között mind több a statisztikatörténeti vonatkozású. Rendszeres résztvevője és 1969-től egyik leggyakoribb előadója a legkülönbözőbb témákkal korábban a Közgazdasági Társaságon belüli Statisztikai Szakosztály statisztikatörténeti csoportja által 1963-tól évenkénti rendszerességgel megtartott vándorüléseknek.

A múltba nyúlt vissza kandidátusi dolgozatában is, melynek megvédésére csak nyugdíjas korában, 1983-ban került sor. A Népeségtudományi Kutató Intézet kiadásában külön kötetben is megjelent 75 oldalas munkájában az 1872–73. évi utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képét vázolja fel Európában és az Egyesült Államokban. Szellemi tevékenysége 1978. évi nyugdíjba vonulása után sem lanyhult, inkább változatosabbá vált, több területre is kiterjedt. Demográfiai és más statisztikai, tudománytörténeti témákon kívül újságcikkekben állít emléket szociális elkötelezettségű szülei szakirodalmi és közösségi érdekű tevékenységének. Várostartörténeti írásaiban megemlékezik a miskolci minorita templom és gimnázium két és fél évszázadáról. Az ebből az alkalomból szervezett nagy iskolatalálkozóra megjelent kiadványban bemutatja a tanárok oktató-nevelő munkáját, a tanulók számának alakulását, szociális viszonyait és kulturális életét.

Mádai Lajos életművében publikációs munkássága mellett kiemelkedő hely illeti meg oktatói és tudományos előadói tevékenységét. Élőszóban talán még hatásosabban, bizonyos szuggesztív erővel tudta kifejteni előre soha le nem írt mondandóját. Az 1949-ben megszüntetett egri érseki jogakadémián három éven át tartott speciálkollégiumokat a matematikai statisztika, demográfia és a politikai statisztika köréből. 1950–63 között a budapesti tudományegyetem állam- és jogtudományi karán az igazságügyi statisztika előadója, és a kriminálstatisztika területéről tart különböző speciálkollégiumokat. 1963-tól viszont már a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Társadalom-orvostani Intézetében oktatja a statisztikát adjunktusként. Mindezekon túl meghívott vendégelőadóként 1954-től közel negyedszázadon át részt vesz a pécsi és a debreceni egyetem jogi karának, 1968-tól pedig a debreceni és a szegedi orvostudományi egyetem oktató munkájában is. Több évtizedes egyetemi oktatói tevékenységének elismeréseképpen 1985-től címzetes egyetemi docens, 1990-től pedig címzetes egyetemi tanára az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának. Az egyetemeken kívül több országos szintű intézményben (Bírói és Ügyészi Akadémia, Orvostovábbképző Intézet) oktatta a statisztika módszertanát.

Ezen túlmenően közel kilencvenre tehető azoknak az előadásoknak a száma, melyeket különböző tudományos intézményekben, egyesületekben tartott, közülük több mint húszat német, francia vagy angol nyelven, tizenhárom európai és hat észak-amerikai városban. A külföldet azonban nemcsak hivatalos kiküldetésben járta, hanem gyakran mint magánturista, és minden lehetőséget igyekezett kihasználni a statisztikai tudományos kapcsolatok létesítésére és erősítésére. Kitűnő előadói készségén kívül jó szervezési adottságai is voltak. Az irányítása alá tartozó kollégáknak rendszeres összejöveteleket tartott, olykor egy-egy hajókirándulással vagy valamilyen kulturális élmény-

nyel összekötve – ezek az együttlétek különösen alkalmasak voltak az összetartozás tudatának kialakítására. Szervezte a volt miskolci jogakadémia tanáira emlékező előadásokat. Fáradozott azon, hogy a volt Fráter György gimnázium falán emléktábla őrizze a múltat, és az intézmény visszakapja régi nevét. A legnehezebb időkben is szervezte a KSH-ból 1948–49-ben vagy később politikai okokból elbocsátott volt kollégák találkozóit, és sokat fáradozott azért, hogy legalább erkölcsi elégtétel adassék részükre.

Ez a szervezési buzgalom összefügg azzal, hogy szerette az embereket. Nemcsak a nagy előadótermék hallgatóságát, hanem a kisebb baráti közösségeket is. Szóval tudta tartani a barátait, ismerőseit a mellékesnek tűnő apróságokra kiterjedő részletességgel, kivételesen ritka emlékezőtehetséggel előadott történeteivel. Elismerést aratott azzal is, hogy adódó alkalommal zongora elé ült, és jó érzékkel adott elő klasszikus vagy könnyű zenei darabokat, olykor énekszó kíséretében is.

Arról nem is esett szó, hogy 100 méteres síkfutásban ifjúsági bajnok volt. Nyugdíjas korában is gyakran mozgott a pasaréti sportpályán, tartotta a kapcsolatot a klubtagokkal, és ünnepi megemlékezést szervezett volt sportegyesülete jubileuma alkalmából.

Sokoldalú szakirodalmi és oktatói-előadói tevékenységével Máday Lajos beírta nevét a magyarországi statisztika történetébe, és minden közösségi jó ügyért lelkesen tevékenykedni kész színes egyéniségével nyomot hagyott mindazok emlékezetében, akik ismerték és barátjuknak tudhatták. Intellektuális és morális értékeinek napjainkban oly ritka ötvözete például szolgálhat az eljövendő korok számára.

Kápolnai Iván

2011. július 4.

IRODALOM

KÖNYVEK

HÍDVÉGI JÁNOS: Hulló magyarság. Pytheas Kiadó, Budapest, 2011. 217 oldal. (Reprint: Athenaeum, 1938.)

Hídvégi János (1895–1969) a diploma megszerzése után Dél-Baranyában, Vajszlón kezdte orvosi tevékenységét, és nagyon hamar felfigyelt a térség, az Ormánság sajátos népesedési viszonyaira, az alacsony születésszámra, az „egykezésre”, az időskorúak megnövekedett arányára. A szinte morbid népesedési szokások okait kutatva kezdte el gyűjteni a vonatkozó adatokat, lejegyezve a családok történetét, házasságkötéseiket és gyermekvállalási magatartásukat.

Az egyke a XIX. század elején jelent meg a Dunántúlon, de az Ormánságon kívül más tájegységekben is felbukkant: Somogyban, a Bánságban, sőt Észak-Magyarországon is. Általánosan ismert oka a rendelkezésre álló földterület korlátozott volta és a családi földvagyon elaprózódásától való félelem volt, ám ez az objektív „korlát” – mint azt a szerző részletesen és nagyon érzékletesen bemutatja – messze ható következményekkel járt. Megfertőzte a lelket, egy önző, a paraszti társadalomban szokatlan, sajátosan hedonista életszemléletet alakított ki, amelynek természetes velejárója lett a magzatelhajtás, sőt a gyermekgyilkosság is.

Hídvégi János az „egykezés” elleni harcot erkölcsi ráhatás, közegészségügyi és gazdasági intézkedések révén kívánja felvenni. A társadalom erkölcsi megújulását elsősorban az egyházaktól, az iskoláktól, a tanítóktól, tanároktól – általában az emberek oktatásától várja.

A közegészség javulásától mindenekelőtt a halálozások csökkenését reméli Hídvégi. A gazdasági jellegű tennivalók kapcsán valójában egy komplex családpolitikai programot vázol fel. Családalapítási hitel bevezetését, az örökösödési illeték – a csökkenő gyermekszámmal összefüggő – progresszivitását javasolja, a gyermekesek kedvezményes földhöz juttatását, a családi adó bevezetését, amely alól mentesülnének a három- és többgyermekesek, a háromnál kevesebb gyermeket nevelők, illetve a gyermektelenek viszont progresszívan adóznának.

Az igen érdekes, gazdag információs anyagot tartalmazó kötet az ormánsági helyzet bemutatása mellett tudományos igényű kitekintést ad a népesedés általános kérdéseiről, a népesedési elméletekről, valamint a korábbi korok – a „primitív” népektől egészen a korai XX. század Európájáig – népesedési magatartásáról, népesedési szokásairól és születésszabályozási módszereiről.

Hídvégi János nagy ívű, kiváló stílusban megírt könyve számos új információval szolgál napjaink demográfusainak is, és kitűnő példa rá, hogy a népesedési kérdésekkel csak hozzá hasonló elkötelezettséggel lehet és szabad foglalkozni.

Pongrácz Tiborné

TAKÁCS JUDIT – KUHAR ROMAN (szerk.): *Doing families. Gay and lesbian family practices.* (Családok alakítása: a meleg és lesbikus családok mindennapjai.) Mirovni Institut, Ljubljana, 2011. 164 oldal.

A kötet fókuszában a meleg és a lesbikus családok állnak. A tanulmányok szerzői empirikus kutatások alapján mutatják be az azonos nemű szülők helyzetét, társadalmi elfogadottságukat öt európai országban – Dánia, Finnország, Franciaország, Németország, Olaszország, Spanyolország, Svédország –, illetve az Amerikai Egyesült Államokban. A kötet összesen hat tanulmányt és egy interjút tartalmaz, amelyet a szerkesztők Judith Staceyvel készítettek. A könyv mondanivalója mindjárt a szerkesztői előszóban megfogalmazódik: a meleg és a lesbikus párok gyermekvállalásának törvényes lehetősége a jog kiterjesztését jelenti, anélkül, hogy bárkitől is elvonná azokat. A mai családészociológia előtt álló kihívás az, vajon elég bátrak-e napjaink társadalmi, hogy a család fogalmát egy új megközelítésből konstruálják meg.

Az első tanulmány szerzője, a spanyol José Ignacio Pichardo Galán azt vizsgálja, milyen változásokat idézett elő a család koncepciójában és a társadalmi nemi szerepekben az azonos neműek házasságának intézményesíthetősége. A demokratikus átalakulás sodrában ugyanis, amely a 1970-es években kezdődött meg Spanyolországban, számos olyan törvény született, amely a társas kapcsolatokat érintette: a válással kapcsolatos törvény (1981), az abortusztörvény (1985), az örökbefogadással kapcsolatos törvény (1987), majd – miután 1998 és 2005 között az egyes régiókban egymás után ismerték el az azonos neműek párkapcsolatát – 2005-ben az azonos nemű párok házassága is törvényessé vált az egész országban.

A tanulmány statisztikai adatok bemutatásán és egy kvalitatív kutatáson alapul, amelyet 2004 júniusa és 2005 augusztusa között végeztek, összesen 63 meleg és lesbikus párral. A kutatás legfontosabb tanulsága az volt, hogy az azonos neműek házasságának intézményesíthetősége fontos változásokat idézett elő a családkoncepció kapcsán; például a házasság a szexualitás reprodukciós funkcióján túl az öröm forrásaként is hangsúlyozottabban bekerült a köztudatba. Az új jogintézmény emellett a hagyományos nemi szerepekkel kapcsolatosan is változásokat indukált a társadalom tudatában: többek között a háztartási munkamegosztásban, ahol a nemi szerepek kiegyenlítődése figyelhető meg. A változásokon kívül azonban nagyon sok olyan tényező is létezik, amelyek érintetlenül maradtak: például az egy fedél alatt élés továbbra is központi eleme a család fogalmának. Az egymással való kölcsönös törődés a másik ilyen dimenzió, amely szorosan kötődik a családfogalomhoz. A tanulmány érdemei közé tartozik, hogy kiegyensúlyozottan mutatja be az új jogintézmény hatását – nemcsak az általa előidézett változásokat elemzi, hanem azokra a mechanizmusokra is rámutat, amelyek változatlanul tovább élnek.

A következő tanulmányban Elke Jansen a németországi meleg és lesbikus családok helyzetét vizsgálja. Németországban az azonos neműek nem házasodhatnak, létezik azonban az azonos nemű párok bejegyzett – regisztrált – élettársi kapcsolatának intézménye. Ez a házasságnál jóval kevesebb jogot biztosít az életközösségben élő pároknak: Németországban kizárólag a házasság intézményéhez kötődnek az olyan, a mindennapi életet lényegesen befolyásoló tényezők, intézmények, mint a jövedelemadóztatás, a gyermekláthatás vagy az örökbefogadás. A tanulmány központjában egy empirikus felvétel ismertetése áll, amelyet 2005-ben az egész országra kiterjedően végeztek annak felderítésére, hogy vajon az azonos nemű szülőkkel felnövő gyermekek szenvednek-e bármi-

lyen téren is hátrányt a heteroszexuális párok vagy az egyedülálló szülők által nevelt gyerekekhez képest. Itt érdemes megjegyezni, hogy a Németországban a megbízó Igazságügyi Minisztérium (**Bundesministerium der Justiz**) után csak BMJ-kutatásnak nevezett vizsgálatot két bajor állami kutatóintézet végezte: a Bambergi Egyetem Családszociológiai Intézete, az IFB, valamint a korai gyermekkor kutatására specializálódott müncheni IFPI, mely kutatóhelyeket a szerző szerint célzottan úgy választottak ki, hogy semmiképpen ne lehessen valamiféle melegbarát elfogultságot feltételezni róluk.

A BMJ-kutatásban összesen 1059 azonos nemű párkapcsolatban élő szülővel készítették interjút, akiknek a többsége regisztrált élettársi kapcsolatot kötött. A szülőknél kívül 95 tíz és tizenhét év közötti gyermeket is megkérdeztek. Mind a szülőkkel, mind a gyermekekkel végzett vizsgálat azt mutatta ki, hogy a leszbikus vagy meleg szülőkkel nevelkedő gyermekek és heteroszexuális szülőkkel felnövő társaik között nincsenek jelentős különbségek. A kutatásnak gyakorlati haszna is lett: 2005-ben ezeknek az eredményeknek a hatására tették lehetővé, hogy meleg és leszbikusok örökbe fogadják a partnerük gyermekét. Ez a jogi lehetőség egy újabb fontos lépésnek tekinthető afelé, hogy a szülőség meghatározása a szülői gondoskodás alapján, és ne elsősorban biológiai alapon konceptualizálódjék. Azok a további törekvések azonban, amelyek az azonos nemű párok közös örökbefogadását célozták, 2009-ben megrekedtek: a választások után ugyanis konzervatív többségű koalíció alakított kormányt. Bár a 2005-ös törvény számos gyakorlati problémát megoldatlanul hagyott – például a nem biológiai anyának, illetve apának hosszadalmas tortúrán kell keresztülmennie ahhoz, hogy hivatalosan is elismerjék őket szülőként –, elvitathatatlan, hogy ez tette először lehetővé, hogy az egyikük gyermekével együtt élő két anya vagy két apa törvényesen is felelősséget vállalhasson az általuk nevelt gyermekekért Németországban.

A harmadik tanulmányban Maria Carbin és szerzőtársai három észak-európai országban (Dániában, Finnországban és Svédországban) vizsgálják az azonos nemű párok szülővé válását a diskurzuselemzés módszerével. Az észak-európai országok köztudottan élenjárók abban a folyamatban, amely a család fogalmát kiterjeszti a melegekre és leszbikusokra is: 1989-ben Dániában vezették be először az azonos neműek regisztrált élettársi kapcsolatát. A dán dominó hatására Norvégiában (1993), Svédországban (1995), Izlandon (1996) és Finnországban (2001) is hasonló törvények születtek. Ugyanakkor a leszbikus párok – a regisztrált élettársi kapcsolat bevezetésének kezdetétől – több vizsgált országban sem vehettek részt mesterséges megtermékenyítési kezeléseken. A szerzők erre a kettősségre hívják fel a figyelmet: a leszbikus családokat – mint bejegyzett élettársi kapcsolatban élőket – elismerték ugyan, ám gyermekvállalásukat korlátozták. Joggal merül fel tehát a kérdés, hogyan lehetnek egyszerre megfelelő és nem megfelelő anyák a leszbikus nők? Később, 2005-től, illetve 2006-tól a mesterséges megtermékenyítés már a leszbikus párok számára is elérhető vált ezekben az országokban.

A szerzők által végzett vizsgálat rávilágít arra, hogy a termékenységi beavatkozásokhoz való hozzáférés elleni, illetve melletti érvek alapján három diskurzus azonosítható a három országban: a gyermek érdekét, az egyének jogait és az apa fontosságát hangsúlyozó diskurzusok. Svédországban a gyermek jóléte a leghangsúlyosabb tényező, s erre hivatkozva zárták ki korábban a leszbikusokat és az egyedülálló nőket a termékenységi kezelésekből. Amikor végül bizonyítottnak látták, hogy a gyermek jóléte az azonos nemű szülők esetében is biztosítva van, a leszbikus párok tagjai számára mégiscsak engedélyezték a kezeléseket, ám az egyedülálló nők továbbra is vannak rekesztve

a mesterséges megtermékenyítés lehetőségéből. Dániában az egyének jogait védik elsősorban, így a kezdetektől kiálltak azért, hogy mind a leszbikus, mind az egyedülálló nőknek ugyanolyan „megtermékenyülési joga” legyen, mint házasságban élő heteroszexuális társaiknak. Finnországban az apa fontosságának hangsúlyozása kap kiemelkedő szerepet: az apa fontosságát a mesterséges megtermékenyítés gyakorlatában úgy próbálják biztosítani, hogy a gyermek számára adott jogi lehetőség, hogy megismerje a donort, azaz a biológiai apját.

Guillaume Marche tanulmánya szintén diskurzuselemzésen alapul, amelyet az Egyesült Államokban végzett a céllal, hogy feltérképezze a meleg és a leszbikus párok helyzetét, s összevesse azt az európai helyzettel. A két kontinens között fontos különbség bontakozik ki: míg Európában könnyebb elérni az azonos neműek párkapcsolatának intézményesíttetését, és az örökbefogadás tekintetében mutatkozik nagyobb ellenállás, addig az USA-ban épp a fordítottja tapasztalható. A dolog háttérében az áll, hogy az Egyesült Államokban a házasság az állami szintű kompetenciák közé tartozik, az örökbefogadás szabályozásáról azonban helyi szinteken döntenek. Az örökbefogadást sokkal inkább gyermekjogi kérdésnek tekintik, ezért a gyerek szempontjából azt tartják a legjobbnak, ha több felnőtt vállal felelősséget érte. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a meleg és leszbikus szervezetek hibát követnek el, amikor a közéleti diskurzusokból tudatosan kihagyják a fiatalok szexualitásának kérdéskörét, hiszen stratégiaileg éppen azt kellene tudatosítani a többségi társadalomban, hogy a homoszexualitás nem választás kérdése, hanem adottság.

A következő tanulmány azt kísérli meg feltárni, hogy létezik-e az azonos nemű szülők stigmatizációja Olaszországban. A stigmatizációt a kisebbségi stressz jelenségével lehet leírni, konceptualizálni, amelyet társadalmi elutasítással, izolációval mérhetünk. A szerző, Daniela Danna 25 homoszexuális családdal készített interjút, többségükben leszbikus párokkal. Közülük hatot nevezhetünk „újrakonstruált családnak”, ahol a gyermek egy korábbi heteroszexuális kapcsolatból származott, s így életében a nem biológiai szülő harmadik szülőként jelent meg. A mintába kilenc „tervezett család” került, ahol a leszbikus párok tudatosan együtt vállaltak gyermeket. A tervezett családok általában fiatalabbak, többnyire urbánusabb környezetben élnek, mint az újrakonstruált családok, s körükben ritkábban fordul elő, hogy a külvilág előtt elhallgatják „homoszülőséget”. Az esetek többségében az a jellemző, hogy a meleg és leszbikus szülők tudatosan figyelnek rá, hogy nyíltak legyenek, mivel nem akarják, hogy a gyermekeiknek kettős életet kelljen élniük. Olaszországban legálisan még mindig nem ismerik el, hogy két nő vagy két férfi alkosson egy szülőpárt, holott az azonos nemű párok által nevelt gyermekek jóléte szempontjából épp erre lenne szükség. A diszkrimináció ugyanis nem a társas érintkezés szintjein jelenik meg, hanem intézményesített szinten, ahogy erre a kutatás eredményei is rávilágítanak. A mindennapi életben a két anya vagy két apa alkotta családokat ugyanúgy elfogadják, sőt tisztelik, mint másokat. A szerző szerint tehát az az érv, hogy az azonos nemű szülőknél felnövő gyermekek jobban szenvednének a stigmatizációtól, mint a társaik, csak egy mítosz.

A kötet utolsó tanulmányában Martine Gross már nem közvetlenül az azonos nemű párokra és gyermekeikre koncentrál, hanem a nagyszülőséget veszi górcső alá, amikor azt vizsgálja, milyen kapcsolatot építenek ki Franciaországban a nagyszülők leszbikus és meleg családokban nevelkedő unokáikkal. A kutatás két szakaszból állt: 2005-ben 336 meleg és leszbikus szülővel, illetve leendő szülővel töltettek ki egy kérdőívet. Majd 2007 szeptembere és 2008 júniusa között egy kvalitatív kutatásra is sor került, amely-

nek során 31 családdal készítették interjút, olyan kérdéseket is vizsgálva, miként fogadták a nagyszülők gyermekeik szexuális irányultságát, hogyan fogadták a PACS (azaz mind azonos, mind különböző nemű párok számára nyitott regisztrált partnerkapcsolat) megkötését, mit gondoltak gyermekeik szülőséggel kapcsolatos terveinek megvalósításáról, és miként élik meg a nagyszülőségüket. Az eredmények szerint saját gyermekeik homoszexualitásának elfogadása általában pozitívan befolyásolja a nagyszülők unokákhoz való viszonyát is. Mivel az interjúkra klasszikus közösségi minták keretein belül került sor, a válaszadók közé kevés olyan nagyszülő került, aki nem fogadta el a homoszexualitást mint életformát, s így természetesen az olyan nagyszülő is ritka volt, akinek semmilyen kapcsolata ne lett volna az unokával. Ugyanakkor az is kiderült, a leendő nagyszülők nem mindig fogadták pozitívan, amikor azonos nemű párkapcsolatban élő gyermekük bejelentette nekik gyermekvállalással kapcsolatos terveit. Egyrészt azért, mert ekkor és így végleg szertefoszlik a remény, hogy a homoszexualitás talán csak időszakos jelenség lányuk vagy fiúk életében. Másrészt a meleg és leszbikus párok szülővé válása rombolja a heteronormatív család reprezentációját. Mindazonáltal a leggyakoribb reakció az aggodalom volt, amiatt, hogy a gyermekeket hátrányos megkülönböztetések érhetik, és egyáltalán milyen lesz a gyermek helyzete a családban. Az azonos nemű párok esetében a nagyszülők helyzete azokéhoz hasonló – mutat rá a tanulmány –, akiknél örökbefogadás által történik a szülővé válás: a vér szerinti nagyszülők könnyebben tudnak azonosulni a szereppel, miközben a nem vér szerinti nagyszülők inkább a vér szerinti nagyszülők hiányában képesek szimbolikus szerepet játszani a család életében.

A kötetet a két szerkesztő, Takács Judit és Roman Kuhar Judith Staceyvel, az azonos nemű párok szülővé válásának amerikai szociológus szakértőjével készített interjúja zárja. Az interjú egyfajta összefoglalásnak is tekinthető, hiszen általános formában fogalmazza meg az azonos nemű párok által alkotott családok koncepcióját, azoknak a társadalmi elismertséggel összefüggő kérdéseknek és nehézségeknek az áttekintésével, amelyekkel e családoknak nap mint nap szembesülniük kell. Judith Stacey téves megközelítésnek tartja, ha az e témakörhöz kapcsolódó kutatások annak empirikus igazolását tűzik ki célul, hogy a heteroszexuális vagy az azonos nemű párok által alkotott családok bizonyulnak-e jobbnak a gyerek jólétének és jól-létének szempontjaiból – ennyi erővel azt is vizsgálhatnánk, mondja, hogy vajon a fehér szülők jobbak-e, mint a fekete szülők. Emiatt fordul elő, hogy a „szivárványcsaládokkal” szimpatizáló kutatók sokszor inkább csökkenteni próbálják a különféle családformák közötti különbséget, míg a másik oldalon éppen hogy felnagyítják azokat. Először is nem igaz, hogy nincsenek különbségek, de a különbség önmagában nem rossz. Másrészt viszont sokkal több az egyezőség, mint az eltérés. Persze különbségek is adódnak: az azonos nemű párok alkotta családban felnövő gyermekek például szignifikánsan toleránsabbnak mutatkoznak mindenféle különbözőséggel szemben, és sokkal könnyebbnek tűnt számukra mind hetero-, mind homoszexuális irányultságuk vállalása. Megfigyelhető az is, hogy a leszbikus párok sokkal kevésbé alkalmazzák testi fenytést a gyermeknevelés során, mint a heterók (feltételezhető, hogy az erőszakmentesség a meleg párok gyermeknevelésére is igaz, bár adathiány miatt ez empirikusan egyelőre kevésbé bizonyított). Mindez összefügg azzal, hogy a homoszexuális szülők egy erősen szelektív mintát alkotnak: náluk ugyanis nem fordulhat elő, hogy ne tudatosan váljanak szülővé, ami pedig a szülői viselkedésben és képességekben egyaránt előnyt jelenthet a számukra.

Stacey utal arra is, hogyan próbált korábbi tanulmányaiban reflektálni azokra a – nemcsak az Egyesült Államokban elterjedt – társadalmi-politikai vitákra, amelyek központi eleme, hogy egy gyermeknek jóléte és jól-léte szempontjából mind az anyára, mind az apára szüksége van. Kiderítette például, hogy ilyen jellegű empirikus kutatásokat tulajdonképpen még senki nem végzett: a homoszexuálisok örökbefogadását ellenzők általában olyan tudományos cikkekre hivatkoznak, amelyek fókuszában kétszülős és egyszülős családok összehasonlítása áll. Stacey és szerzőtársa egy 2010-es tanulmányában olyan családkutatások összehasonlító eredményeit közli, ahol két nő, illetve egy nő és egy férfi gyakorolták együttesen a szülőséget, valamint ahol egyedülálló nők, illetve egyedülálló férfiak neveltek gyermeket: a kutatási eredmények szerint nem a szülő neme, még csak nem is a szülők száma, hanem a szülőség minősége az, ami a gyermek jól-léte szempontjából leginkább számít. A kutatások azt is alátámasztották, hogy a gyermek szexuális irányultsága nem kapcsolódik a szülőkéhez – ami persze eddig is sejthető volt annak alapján, hogy a meleg és leszbikusok döntő többsége heteroszexuális szülők gyermeke.

A kötet sokszínű összehasonlító tanulmányokat tartalmaz a meleg és leszbikus családok életéről, az ezzel kapcsolatos értékekről és vélekedésekről, integrációjukról, valamint a társas kapcsolatok szerepéről. Az elemzések közös vonása, hogy empirikus kutatások alapján mutatják be azt, milyen nehézségekkel néznek szembe a meleg és leszbikus párok az azonos nemű szülőség intézményesítésének társadalmi megkonstruálása során. Mindezen túl nemzetközi távlatban szemlélteti az új típusú „szivárványcsaládok” kialakítását, és ezáltal segíthet bennünket abban, hogy jobban megértsük saját társadalmunk működését is.

Szalma Ivett

TARRÓSY ISTVÁN – GLIED VIKTOR – KESERŰ DÁVID (szerk.): *Új népvándorlás – Migráció a 21. században Afrika és Európa között.*¹ Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 294 oldal. http://www.ittvagyunk.eu/application/essay/127_1.pdf

Az *Új népvándorlás* kötettel a szerkesztők olyan könyvet kívántak az olvasók kezébe adni, amelynek tanulmányai egyfelől a magyar társadalom érdeklődő tagjai számára mutatják be az Afrika és Európa közötti múlt- és jelenbeli migrációs és integrációs folyamatokat, másfelől a hazai tudományos életben is új új utakat nyithatnak a két földrész közötti népességmozgás tendenciáinak és sajátosságainak megismerésben és magyarázatában.

A címben szereplő kontinensek közötti népességmozgás egyelőre inkább jövőbeli kapcsolat; így tartja számon a migrációs irodalom is. Ázsia már több évtizede kiáramlási tér, Afrika a várható tömeges migráció tere. A cím *között* szava azt sejteti az olvasóval, hogy nem egyirányú mozgásról lesz szó. Erről majd talán egy későbbi kötetben szólnak a szerzők. A kötet szerzői (és szerkesztői is) olyan kutatók, szakértők, akik az afrikai–európai migráció, illetve az integráció számos vonatkozását behatóan ismerik,

¹Készült az Európai Integrációs Alap/Belügyminisztérium által finanszírozott EIA/2010/3.1.4.1. azonosító számú, „Feketén–fehéren – Itt vagyunk!” nevű projekt keretében.

és többnyire gazdag helyi tapasztalataik vannak. Mi több: írásaikból kiderül, milyen jó ismerői és valósággal „rabjai” az afrikai kontinens történetének és kultúrájának. Néhány tanulmány irodalmi szinten is élményt jelentő olvasnivaló. Lángh Júlia *Un Nègre à Paris* című írása egy elefántcsontparti író 1959-ben megjelent, párizsi élményeit megörökítő könyvéből indítja mondanivalóját: milyen más lett a világ az elmúlt ötven évben Afrikában és Európában is! Aki útnak indul, ezeket az eltéréseket a mindennapokban tapasztalja meg, és induláskor el sem tudja képzelni, mi vár rá az érkezés helyén.

Ismeretes, hogy az Afrikából érkező migrációs hullámok elsődleges állomása Európa. A folyamat váratlanságából a 2011. évben kaphattunk egy kisebb ízelítőt. A könyvben végigvonnul a migrációban rejlő kettősség, nevezetesen a beilleszkedés szociális nehézségei és a multikulturalizmus buktatói, valamint a drog, az ember- és fegyverkereskedelem, és a csempészet gondjai.

A Magyarországot érintő nemzetközi migrációs folyamatok közül ez idáig nem kaptak kellő figyelmet az Afrikával kapcsolatos témák, leszámítva a néhány éve indult magyar *Afrika Tanulmányok* című folyóiratot és az e periodika környezetében felbukkanó írásokat. Az elmúlt évben Magyarország érintettsége a korábbiakat – néhány ezer fő – meghaladó mértékű volt. Az Európai Unió tagjaként Magyarország kötelessége az európai irányelvek, direktívák, ajánlások betartása, ezek mentén alakíthatja ki nemzeti álláspontját, a migránsokkal kapcsolatos szabály- és eszközrendszerét, ám ezek egyre nagyobb mértékben az uniós szabályozás leképzései.

A tanulmánykötet három nagy fejezetre osztható. Az első fejezet fontos globális tekintést kínál, vázolja a migráció jelenségének századunkat (is) érintő általános jellemvonásait. A spanyol és portugál ajkú világot karrierdiplomataként is kiválóan ismerő Pólyi Csaba meghatározóan közgazdaságtudományi reflexióit követően Póczik Szilveszter – az Országos Kriminológiai Intézet tudományos főmunkatársa, a hazai migrációs szakirodalom egyik kitüntetetten fontos művének társszerzője – a nemzetközi migráció biztonságpolitikai és rendészeti aspektusait elemző tanulmányát olvashatjuk. Magyar nyelven e kötet lapjain találkozhatunk először az afrikai migrációs kutatások egyik nemzetközi híru szakértője, a Nemzetközi Migrációs Intézet tudományos főmunkatársa, oxfordi egyetemi oktató Hein de Haas elméleti keretrendszerével, amely a migráció és a fejlődés kapcsolatának összetettséget bontja ki. A fejezetet Dövényi Zoltán professzor, a hazai migrációs irodalom egyik meghatározó képviselője zárja, a nemzetközi migráció Magyarországot érintő területi kérdéseinek tárgyalásával.

A második fejezet nyitó tanulmányát két Afrika-kutató jegyzi, a történész Búr Gábor és a politológus Tarrósy István, akik az általuk képviselt tudományterületek interdiszciplináris együttélésének üdvözlendő példjaként az afrikai migráció történelmi, politikai háttéréről és jellemzőiről adnak áttekintést. Mindezeket egészíti ki Urbán Ferenc migrációs elemző egyéb afrikai sajátosságokat bemutató tanulmánya, amelyet a Keserű Dávid – Radics M. Péter szerzőpáros – a „Feketén-fehéren” projekt kutatói teamjének meghatározó tagjai – által írt, a mai Afrikát és migrációt érintő kutatások talán legkurrensebb témáit, a vándorlási útvonalak, valamint az urbanizáció és a vándorlás összefüggéseinek kérdésköreit vizsgáló anyag követ. Laufer Balázs százados, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem PhD-hallgatójának tanulmánya az „arab tavasz” indukálta észak-afrikai változásokról és a térségben átalakuló migrációról szól. A fejezet e ponton célzottan fordulatot vesz, és két tanulmány erejéig terepkutatásokra támaszkodva bepillantást ajánl a nyugat-európai városi közegben leledző „migráns-világ” magával ragadó dimenzióiba: először Szilasi Ildikó Hermina antropológus, Afrika-

kutató kalauzolja el az olvasót a brüsszeli Matonge migráns-negyedbe, majd az író Lángh Júlia fest elénk elbűvölően látomászerű, Párizshoz kötődő pillanatképeket afrikai bevándorló írók megjelent műveiből idézve. A fejezetet záró tanulmányt a kötet harmadik szerkesztője, a történész-politológus Glied Viktor (aki egyben a „Feketén-fehéren” projekt felelőse) jegyzi: írásában integratív módon vázolja az Afrikával foglalkozó magyarországi civil szervezetek hazai környezetét, történelmi fejlődésüket, vállalt feladataikat és lehetséges jövőjüket.

A tanulmányok harmadik, záró csoportja a központi téma európai dimenzióit veszi számba. Míg Mohay Ágoston, a nemzetközi jog szakértője a legális migráció jogi szabályozásait mutatja be az Európai Unióban áttekinthető, koherens módon, addig Koller Inez Zsófia filozófus-politológus az európai migráció második világháborút követő történetével foglalkozik. Tuka Ágnes EU-szakértő, történész és Erdei Nikolett politológus közös írása az Európai Unió napjainkbeli migrációs politikáját veszi górcső alá. Ezt követően Zámbo Péter rendőr ezredes, a Pécsi Határőr Igazgatóság munkatársa a FRONTEX elnevezésű EU-s határőrizeti rendszer létrejöttét és működési mechanizmusát vázolja. A fejezet utolsó előtti írása olyan esettanulmány, amely sokak szemében az egyik legélesebben kirajzolódó integrációs kérdést, az Európában élő muszlimok ügyét vizsgálja. Bodnár Előd politológus a németországi muszlimok helyzetéről ír a méltán széles körben ismertté vált Thilo Sarrazin-könyv tükrében, amely a multikulturalizmus problematikájára, annak Angela Merkel kancellár szerinti „megbukására” irányítja a figyelmet. A könyvet az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság nemrégiben elfogadott véleménye zárja, amely a legális európai migráció egyik fontos területének, a szezonálisan munkát vállaló bevándorlók jogi helyzete megfelelő szabályozásának ad nyomatékot. A hivatalos bizottsági véleményt annak egyik osztrák tagja, a véleményt előkészítő munkabizottság vezetője, Christa Schweng vezeti be, jelezve a szezonális munkavállalás nagyobb kitekintést igénylő kontextusát, melyben egyúttal ott találjuk az európai munkaerőpiac és versenyképesség megerősítésének széles körű közösségi igényét.

Rédei Mária

FOLYÓIRATCIKKEK

LIEFBROER, A. C. – BILLARI, F. C.: Bringing Norms Back in: a Theoretical and Empirical Discussion of Their Importance for Understanding Demographic Behaviour. (A normák visszaállítása: a normák fontosságának elméleti és empirikus megvitatása a demográfiai magatartás megértésének céljából.) *Population, Space and Place*, 2010/16. 287–305.

Nem kisebb feladatra vállalkoznak a szerzők, mint hogy összefoglalják azokat az elméleti megfontolásokat és kutatásokat, amelyek szerint a normáknak a legfejlettebb, az individualizációban „legelőrehaladtabb” országokban is van szerepe a demográfiai viselkedésben, továbbá hogy a hollandiai viszonyokat empirikusan elemezve statisztikai érveket is felsorakoztassanak az álláspont mellett. A jól megírt tanulmány szerkezete a bevett mintát követi: megfogalmazza a kutatási kérdést, áttekinti és értékeli a releváns szakirodalmat, végiggondolja, hogy az említett problémák mennyiben tesztelhetők

empirikusan, elvégzi az erre a célra végzett adatfelvétel elemzését, majd pedig összefoglalja a tanulságokat. A feladatot nagyban nehezíti, hogy a demográfiában ma azon elméleti megközelítések a legnépszerűbbek – így a második demográfiai átmenet elmélete –, amelyek a normák szerepének modern társadalombeli térvesztését feltételezik. Ezek szerint a modern társadalmakban a mindennapi ember magatartása egyre inkább a külső elvárásoktól mentes, egyéni választások határozzák meg. A népszerűség egyik következménye az, hogy a normák demográfiai viselkedésben betöltött szerepével kevés kutatás foglalkozik. Ezen kevesek közül a szerzők szempontrendszerében két tradíciónak van kitüntetett szerepe: a Neugarten, Hagestad és Settersen nevével jellemezhető irányzatnak, amely az „életkori” hatások és mérföldkövek modern társadalmon belüli aktív szerepét hangsúlyozza, illetve Heckhausen fejlődépszichológiai elméletének, amely szerint a modern társadalmakban az életpályához kapcsolódó normák internalizálódnak, a magatartások „belső iránytűjévé” lesznek, így a szankcionálás, amely a normák meglétének/betartatásának kulcsmechanizmusa, fölöslegessé válik.

Az elméleti elemzés során Liefbroer és Billari olyan fogalmakat kívánt kialakítani, amelyek lehetővé teszik a szigorú empirikus vizsgálódásokat is. Ennek jól megfelel a normák három szempont szerinti megragadása: megnevezik a) az adott cselekvés szűkségességét (prescription), lehetőségét (permission) vagy tiltottságát (proscription); b) a normák relevanciáját (a társadalom egészét, vagy csupán egyes csoportjait jellemzik-e); c) mennyiben és milyen szankciókkal támogatottak.

Az empirikus elemzés céljára három norma-típust különböztetünk meg: i) életkori normát (például az elköltözés otthonról, a gyermekvállalás legkorábbi és legutolsó életkora); ii) mennyiségi normákat (például elvárások a gyermektelenséget, a gyermekszámot illetően, elvárások a válással kapcsolatban), végül iii) sorrendiségi és „kombinációs” normákat (például meg kell-e házasodni gyermekvállalás előtt stb.). A lehetséges szankciók a „pletykálkodástól”, „kibeszéléstől” a segítség megvonásáig, a kirekesztésig (kizárás) terjednek.

A szerzők empirikus elemzése egyértelműen igazolják, hogy a holland társadalomban léteznek az életkori normák: a kérdezetteknek világos képük van arról, hány éves kortól illik/elfogadott valakivel együtt élni, szülővé válni, otthonról elköltözni, hogy az emberek elítélik, ha valaki akkor válik el, amikor még kiskorú gyermeket nevel. Különbség mutatkozik azonban abban, hogy a normák mennyire örvendenek konszenzusnak. A szankciók vizsgálatakor kiderül, hogy a kérdezettek a normák megsértése esetén puha szankciókkal („kibeszélés”) való büntetést várnak. A társadalmi csoportok szerinti vizsgálat az előzetes elvárásoknak megfelelő eredménnyel jár: egyes normák (például az életkori normák) széles körben elterjedtek, az azokról való vélekedésben nincsenek társadalmi különbségek. Más normák (például sorrendiségi és mennyiségi normák) megítélésében ugyanakkor lényeges társadalmi különbségek tapasztalhatók: a kevésbé képzettek, a vallásosak, az idősebbek erőteljesebben érzékelik az elvárásokat, előírásokat. A nemi hovatartozást (gender) tekintve egyfajta „kettős standardról” beszélhetünk: egyrészt a férfiak inkább utasítják el a „normaszegő” viselkedést, másrészt a nőkre vonatkozó normák „előíróbbak”.

A szerzők elemzése arra a kérdésre, hogy a modern társadalombeli demográfiai viselkedésben van-e szerepe a normáknak, egyértelműen pozitív választ ad. A további kutatásoknak kell pontosítani a hatások kiterjedtségét, a nemzetközi összehasonlítások pedig választ adhatnak majd arra, hogy az eltérő intézményrendszerrel és kulturális

örökséggel rendelkező társadalmak vajon azonos mértékben és hasonló konszenzussal ítélik-e meg a (demográfiai viselkedést) szabályozó/befolyásoló normákat.

Spéder Zsolt

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2011. No. 4.

- HOEM, J. M. – MUREŞAN, C.: An Extension of the Conventional TFR.
 JASILIONIS, D. – MESLÉ, F. – SHKOLNIKOV, V. M. – VALLIN, J.: Recent Life Expectancy Divergence in Baltic Countries.
 BEGALL, K. – MILLS, M.: The Impact of Subjective Work Control, Job Strain and Work–Family Conflict on Fertility Intentions: a European Comparison.
 QUARANTA, L.: Agency of Change: Fertility and Seasonal Migration in a Nineteenth Century Alpine Community.
 MUÑOZ-PÉREZ, F. – RECAÑO-VALVERDE, J.: A Century of Nuptiality in Spain, 1900–2007.

JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2011. No. 5.

- McCLAIN, L. R.: Better Parents, More Stable Partners: Union Transitions among Cohabiting Parents.
 WAITE, E. B. – SHANAHAN, E. B. – CALKINS, S. D. – KEANE, S. P. – O'BRIEN, M.: Life Events, Sibling Warmth, and Youths' Adjustment.
 KNIGHT, G. P. – BERKEL, C. – UMAÑA-TAYLOR, A. J. – GONZALES, N. A. – ETTEKAL, I. – JACONIS, M. – BOYD, B. M.: The Familial Socialization of Culturally Related Values in Mexican American Families.
 NOMAGUCHI, K. M. – GIORDANO, P. C. – MANNING, W. D. – LONGMORE, M. A.: Adolescents' Gender Mistrust: Variations and Implications for the Quality of Romantic Relationships.
 LUKE, N. – GOLDBER, R. E. – MBERU, B. U. – ZULU, B. U.: Social Exchange and Sexual Behavior in Young Women's Premarital Relationships in Kenya.
 QIAN, Z. – LICHTER, D. T.: Changing Patterns of Interracial Marriage in a Multiracial Society.
 GOUGH, M. – KILLEWALD, A.: Unemployment in Families: The Case of Housework.
 KERR, D. C. R. – CAPALDI, D. M. – OWEN, L. D. – WIESNER, M. – PEARS, K. C.: Changes in At-Risk American Men's Crime and Substance Use Trajectories Following Fatherhood.

- PERRY-JENKINS, M. – SMITH, J. Z. – GOLDBERG, A. E. – LOGAN, J.: Working-Class Jobs and New Parents' Mental Health.
- GLAUBER, R. – GOZJOLKO, K. L.: Do Traditional Fathers Always Work More? Gender Ideology, Race, and Parenthood.
- GLICK, J. E. – VAN HOOK, J.: Does a House Divided Stand? Kinship and the Continuity of Shared Living Arrangements.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2011. No. 4.

- SMIL, V.: Harvesting the Biosphere: The Human Impact.
- PAMUK, E. R. – FUCHS, R. – LUTZ, W.: Comparing Relative Effects of Education and Economic Resources on Infant Mortality in Developing Countries.
- MURPHY, R. – RAN TAO – XI LU: Son Preference in Rural China: Patrilineal Families and Socioeconomic Change.
- REINBOLD, G. W.: Economic Inequality and Child Stunting in Bangladesh and Kenya: An Investigation of Six Hypotheses.
- BLUE, L. – ESPENSHADE, T. J.: Population Momentum across the Demographic Transition.
- Westoff, C. F. – Koffman, D. A.: The Association of Television and Radio with Reproductive Behavior.
- Zagheni, E.: The Impact of the HIV/AIDS Epidemic on Kinship Resources for Orphans in Zimbabwe.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2011. No. 5.

- MUÑOZ DE BUSTILLO, R. – ANTÓN, J.-I.: From Rags to Riches? Immigration and Poverty in Spain.
- SALINAS, V.: Socioeconomic Differences According to Family Arrangements in Chile.
- BAILEY, A. K.: Race, Place, and Veteran Status: Migration among Black and White Men, 1940–2000.
- HUNTER, L. M. – REID-HRESKO, J. – DICKINSON, T. W.: Environmental Change, Risky Sexual Behavior, and the HIV/AIDS Pandemic: Linkages Through Livelihoods in Rural Haiti.
- LI ZHANG: Farm Dependence and Population Change in China.
- TAYMAN, J.: Assessing Uncertainty in Small Area Forecasts: State of the Practice and Implementation Strategy.
- MORRISON, P. A. – JUDSON, D.: Integrating Census Data to Support a Motion for Change of Venue.

2011. No. 6.

- SHARMA, A.: Selective Out-Migration from Florida.
 GREENWOOD, M. J. – WARRINER, W. R.: Immigrants and the Spread of Tuberculosis in the United States: A Hidden Cost of Immigration.
 SINGH, A.: Inequality of Opportunity in Indian Children: The Case of Immunization and Nutrition.
 GORMAN, B. K. – PORTER, J. R.: Social Networks and Support, Gender, and Racial/Ethnic Disparities in Hypertension among Older Adults.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata

2011. No. 3.

- DAW, J. – GUO, G.: The Influence of Three Genes on whether Adolescents Use Contraception, USA 1994–2002.
 UNNATI RANI SAHA – ARTHUR VAN SOEST: Infant Death Clustering in Families: Magnitude, Causes, and the Influence of Better Health Services, Bangladesh 1982–2005
 MARTIN, L. G. – ZIMMER, Z. – BAAI-SHYUN HURNG: Trends in Late-Life Disability in Taiwan, 1989–2007: The Roles of Education, Environment, and Technology.
 NÍ BHROLCHÁIN, M. – BEAUJOUAN, É. – MURPHY, M.: Sources of Error in Reported Childlessness in a Continuous British Household Survey.
 ANDREEV, E. M. – JDANOV, D. – SHKOLNIKOV, V. M. – LEON, D. A.: Long-Term Trends in the Longevity of Scientific Elites: Evidence from the British and the Russian Academies of Science.
 BALBO, N. – MILLS, M.: The Effects of Social Capital and Social Pressure on the Intention to Have a Second or Third Child in France, Germany, and Bulgaria, 2004–05.
 CANNING, D.: The Causes and Consequences of Demographic Transition.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztikai Hivatalának folyóirata

2011. No. 145.

- FALKINGHAM, J.: Population Trends and the ESRC Centre for Population Change – Working in Partnership.
 DEMEY, D. – BERRINGTON, A. – EVANDROU, M. – FALKINGHAM, J.: The Changing Demography of Mid-life, from the 1980s to the 2000s.
 BEAUJOUAN, É. – NÍ BHROLCHÁIN, M.: Cohabitation and Marriage in Britain since the 1970s.
 VLACHANTONI, A. – SHAW, R. – WILLIS, R. – EVANDROU, M. – FALKINGHAM, J. – LUFF, R.: Measuring Unmet Need for Social Care amongst Older People.

- McCOLLUM, D. – FINDLAY, A.: Trends in A8 Migration to the UK during the Recession.
- WILSON, C. – WILLIAMSON, L.: Intergenerational Replacement and Migration in the Countries and Regions of the United Kingdom, 1971–2009.
- FLOWERDEW, R.: How Serious is the Modifiable Areal Unit Problem for Analysis of English Census Data?
- BEAUJOUAN, É. – BROWN, J. J. – NÍ BHRÓLCHÁIN, M.: Reweighting the General Household Survey 1979–2007.
- DENNETT, A. – STILLWELL, J.: A New Area Classification for Understanding Internal Migration in Britain.
- ROSS, H. – GASK, K. – BERRINGTON, A.: Civil Partnerships Five Years On.
- GOLDRING, S. – HENRETTY, N. – MILLS, J. – JOHNSON, K. – SMALLWOOD, S.: Mortality of the ‘Golden Generation’: What can the ONS Longitudinal Study Tell Us?
- TINSLEY, R.: How Have Administrative Sources Been Used to Adjust Population Estimates and Set Plausibility Ranges?

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Óri Péter
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.
Postai irányítószámunk: 1024
Telefon: 345-6000

Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma:

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
1008 Budapest Orczy tér 1.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440
További információ: 06 80/444-444;
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámmal.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség